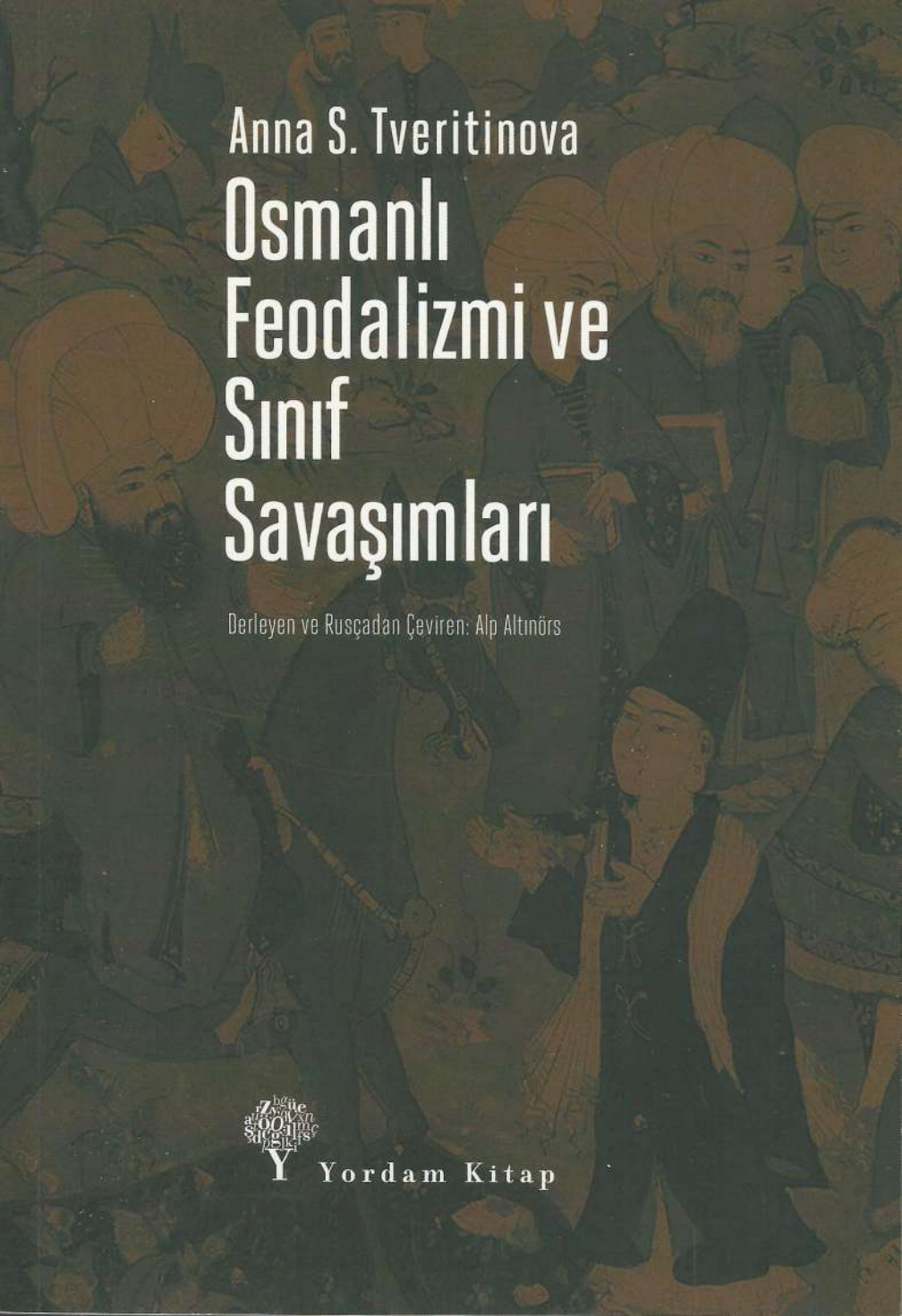

Anna S. Tveritinova

Osmanlı Feodalizmi ve Sınıf Savaşımları

Derleyen ve Rusçadan Çeviren: Alp Altınörs

Yordam Kitap

Yordam Kitap

OSMANLI FEODALİZMİ VE SINIF SAVAŞIMLARI

Anna S. Tveritinova

Derleyen ve Çeviren:
Alp Altınörs

Yordam Kitap: 458 • **Osmanlı Feodalizmi ve Sınıf Savaşımları** • Anna S. Tveritinova
ISBN 978-605-172-696-0 • *Çeviri:* Alp Altınörs • *Düzeltme:* Dileda Arslan
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Eylül 2024
© Yordam Kitap, 2024

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

OSMANLI FEODALİZMİ VE SINIF SAVAŞIMLARI

İÇİNDEKİLER

Çevirenin Önsözü 9

SUNUŞ

Anna S. Tveritinova'nın Yaşamı ve Eserleri / *Alp Altınörs* 13
Tveritinova'nın keşfettiği vakayiname 16
Moskova yılları 18
Son dönem eserleri 20
Tveritinova'nın Türk burjuvazisince sansürlenmesi 21
Ayrıksı bir örnek: Faik Reşit Unat 24
Tveritinova Ankara'da 26
Falsifikatsiya – ya da Kemalizmin
Osmanlı övgücülüğünün eleştirisi 27
Bedrettin-Börklüce isyanı nasıl incelenmeli? 29
Türk Halifeliği: Gerçek mi kurgu mu? 31
"Kanuni" sıfatını hak eden aslında I. (Yavuz) Selim miydi? 33

I

Ortaçağ Türkiyesi Tarihinin
Kemalist Tarihyazımında Çarpıtılması [1953a] 39

II

Şeyh Bedrettin-Börklüce Mustafa İsyanı 79
Börklüce ve Bedrettin İsyanı Üzerine Vakayinamelerden Bölümler . 103
I. İbn Arabşah'ın eserinden bir parça 103
II. Şükrullah bin Şehabeddin'in eserinden bir parça 104
III. Anonim vakayinameden bir parça 105
IV. Aşıkpaşazade Osmanlı Hanedanının Tarihi 106
V. "Tarih-i Nesrî"den bir parça. 108
VI. İdris-i Bitlisî, Sekiz Cennet [Heşt Behîşt] 110
VII. Koca Hüseyin Osmanlı Hanedanının Tarihi 115

III .
Türk Halifeliği Üzerine Çarpıtılmış Rivayet
(Türkiye'de Panislamizmin Tarihinden) 122

IV
Sovyet Elyazması Koleksiyonlarından
Sultan I. Selim'in İki Kanunname Derlemesi 145

Kaynakça:
Anna S. Tveritinova'nın Yayınlanmış Eserleri 155

Çevirenin Önsözü

Bu derlemede, Sovyet Türkolog Dr. Anna S. Tveritinova'nın Osmanlı tarihi üzerine makalelerini, onun yaşamı ve eserlerine dair hazırladığımız sunuş ve yayınlanmış eserleri üzerine hazırladığımız kaynakça ile birleştirdik. Tamamı Türkçede ilk kez yayınlanmakta, Türkiye'de bu vesile ile bilimsel dolaşıma girmektedir. Neredeyse tüm bilimsel çalışmalarını Osmanlı tarihine adadığı halde ("Sunuş"ta ele aldığımız sebepten ötürü) Türkiye'de hemen hiç tanınmayan Tveritinova'nın bu derleme vasıtası ile ülkemizde bir nebze olsun tanınır hale gelmesini murat ediyoruz. Aynı zamanda, bu kıymetli Sovyet bilim insanını takdim etmenin gururunu ve heyecanını da hissediyoruz. Zira onun eserleri, Osmanlı tarihine yeni ve maddeci bir bakış açısı sunmakla kalmıyor, bu tarihe dair on yıllara yayılan sistematik bir incelemeyi ve pek çok özgün katkıyı da içeriyor. Onun eserlerinin Osmanlı tarihine bakışınızı zenginleştirmesini ve derinleştirmesini umuyorum.

Kitabın başlığı, bize aittir. *Osmanlı Feodalizmi ve Sınıf Savaşımları* başlığında, Tveritinova'nın temel tezlerini birleştirmeye çalıştık. Zira onun tüm bilimsel çalışmalarının odağında, Osmanlı'nın (klasik dönemi de dahil olmak üzere) *feodal* karakterinin ortaya çıkarılıp incelenmesi ve Osmanlı tarihinin bir *sınıf savaşımları tarihi* olarak serimlenmesi yer almaktadır.

Halkların Demokratik Partisi'ne (HDP) yönelik Kobani-Kumpas Davası sebebiyle Ankara Sincan 2 No'lu F Tipi Hapishanesi'nde tutsak bulunduğum dönemde hazırladığım bu derlemenin yayınlanması, kimi dostlarımın etkin desteği olmaksızın düşünülemezdi. Günümüz insanı bakımından, en az yerçekimsiz ortam kadar tuhaf sayılacak internetsiz ortamda, böyle bir derleme ve çeviri çalışmasını onların desteği sayesinde yapabildim.

Öncelikle, hiç eksiltmediği dayanışması ve yıllara yayılan kesintisiz bilimsel desteği ile, bu çalışmanın her aşamasına katkı sunan tarihçi Dr. Emel Akal'a teşekkür etmek isterim. Pek çok makaleyi bulup yollamaktan, Tveritinova'nın Osmanlıca yazdığı yerlerin transkripsiyonuna değin, onun bu çalışmada emeği vardır.

Yine, Tveritinova makalelerinin asıllarını bularak bana ulaştıran Doruk Can Koçak, Fırat Sözeri ve Nikolay Lısenkov'a, makalelerdeki Osmanlıca (Arap alfabeli) yerlerin transkripsiyonunu yapan Gün Soysal'a, çeviride sözlüklerin yetersiz kaldığı yerlerde devreye girip destek sunan ve pek çok gerekli internet taramasını yapan Betül Yıldırım'a, bu iletişimlerin birçoğunu mümkün kılan Birsen Kaya'ya ve bu derlemenin yayınlanması konusunda beni teşvik eden Hayri Erdoğan ile bu yayını gerçekleştiren tüm Yordam Kitap emekçilerine teşekkür ediyorum.

Ayrıca bu vesileyle, henüz ilk tutuklandığım aylarda okuduğum *Osmanlı Çalışmaları* eserinde Tveritinova'ya yaptığı atıflarla, bilgisi dışında da olsa, beni bu konu üzerinde çalışmaya sevk eden Taner Timur'a da özel olarak teşekkür etmek istiyorum.

İzleyen çeviri makalelerinde, numaralı dipnotlar ([1,2,3...]) yazara, asteriksli (*) dipnotlar ise çevirmene aittir. Normal parantez () içindeki notlar yazara, köşeli parantez [ ] içindekiler

ise çevirmene aittir. Makale başlıklarının yanında yer alan, köşeli parantez içindeki tarihler ([1953a] gibi) kitabın sonundaki Tveritinova kaynakçasına gönderme yaparak, çevirilerin alındığı özgün kaynağı belirtmektedir.

Keyifli bir okuma diliyorum.

Alp Altınörs

Ağustos 2022-Mart 2024
Sincan 2 No'lu F Tipi Hapishanesi / ANKARA

SUNUŞ

Anna S. Tveritinova'nın Yaşamı ve Eserleri

Alp Altınörs

Sovyet Türkolog, Osmanlı tarihçisi ve Doğubilimci Anna Stepanovna Tveritinova, 14 Temmuz 1910'da köylü bir ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya geldi.[1]

Doğduğu yer, yani Moskova yakınlarındaki Kuntsevo kasabası, onun esas memleketi değildi; Tambov bölgesinden bir köylü olan babası, o esnada bu kasabada yol inşaatında çalışıyordu. 1911 yılında babası ölünce, annesi dört çocuğuyla birlikte Tambov'un Kirsanov bölgesinde yer alan Gusovka köyüne geri döndü. Ailenin bu köyde 3 desyatin [3,27 hektar] toprağı ve bir kulübesi vardı.

Ekim Devrimi sonrası İç Savaş yıllarında, açlık kırsal yaşamı tehdit ederken, annesi Anna'yı Çocuk Evi'ne vermek zorunda kaldı. 1922 yılında onu geri alan ailesi, Anna'nın büyük ağabeyinin Kızıl Ordu subayı olarak çalıştığı Kafkasya'ya taşındı. Önce Kutaysi'de [bugünkü Gürcistan] sonrasında ise Bakü'de yaşadılar.

Anna Tveritinova orta öğrenimini Bakü'de tamamladı. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Eğitim Halk Komiseri'nin görevlendirmesiyle 1928'de Leningrad Üniversitesi'nin Doğubilimleri Fakültesi'nde okumaya gitti.

Üniversiteyi bitirip Türkolog-Türk edebiyatı uzmanı diplomasını alan Anna Stepanovna, SSCB Bilimler Akademisi'nin Doğubilimi Enstitüsü'nde işe girerek 1936 yılının sonuna kadar Türkçe yazı odasının sekreteri olarak çalıştı. Görevleri arasında, yaklaşık 5000 cilt eser ihtiva eden Türkçe kitap fonu üzerinde çalışmak, alfabetik ve konulu kataloglar hazırlamak, dergi bibliyografyaları oluşturmak ve Enstitü'ye alınan Türkçe gazete ve dergileri değerlendirmek yer alıyordu.

Bu ilk çalışmaları, bilimsel uğraşının henüz başındaki bir bilim işçisi için çok faydalıydı ve onun ilk yayınlarına yön verdi. Bunlar arasında, Moskova ve Leningrad kütüphanelerinde muhafaza edilen Türkçe tarihsel malzemelerin genel bir kataloğu da vardı.[2] Tam da bu çalışması, üniversitede Türk dili ve edebiyatı okumuş olan Tveritinova'yı tarihçi olmaya giden yola soktu. Tveritinova, ayrıca, Türkiye'de o dönemde Kemalistlerce yayınlanan *Kadro* dergisinin içeriği üzerine de bir yayın yapmıştı.[3]

Doğubilimi Enstitüsü'ndeki bu işinin yanı sıra LiLi'de (Leningrad Tarih-Dilbilimi Enstitüsü'nde – ki aslında burası, sıkça ad değiştiren, Leningrad Devlet Üniversitesi Doğubilimleri Fakültesi'ydi) aspiranlık yapıyordu.[4] 1935'te derslerini tamamlamasına rağmen, tezini yazmak için imkân bulamaması üzerine, Doğubilimi Enstitüsü yönetiminden, Türkçe yazı odası sekreterliğinden kendisini azat etmelerini talep etti. Böylece Karayazıcı İsyanı'yla ilgili tezini yazmaya yoğunlaşabilecekti. Bu imkânın sağlanmasıyla Tveritinova, tezini tamamlayarak, 1939 yılında tez savunmasını yaptı. Tezi kabul edilen Tveritinova, SSCB Bilimler Akademisi'nin Doğubilimi Enstitüsü'nde "ileri seviyede bilimsel üye" sıfatını ve "Doktor" unvanını kazanarak, Leningrad'ın Türkologları arasındaki saygın yerini aldı.

1941'e gelindiğinde, Anna Tveritinova'nın akademik yaşamının yanında, özel yaşamı da iyi gidiyordu. Sevdiği eşi E. A. Andrievski'den iki oğlu olmuştu: 1933'te doğan Velemir ve 1938'de doğan Arkadiy. 1941'de Anna yine hamileydi ve

üçüncü çocuğunu bekliyordu. Ancak Nazi Almanyasının 1941 Haziran'ında SSCB'ye saldırısı, tüm ülkenin yaşamını olduğu gibi, Anna Tveritinova'nın yaşamını da altüst etti. Üçüncü çocuğu, 1941 sonbaharında, Naziler Leningrad'a doğru ilerlerken doğdu. Eşi, 1941'de savaşın Leningrad cephesinde öldü. Onu yetiştirmiş olan büyük ağabeyini ise 1943'te yitirecekti. Leningrad'ın tahliyesinde, 3 ve 8 yaşlarındaki iki oğlunu şehrin dışına, yatılı okula göndermek zorunda kaldı. Yeni doğan oğlu ve annesiyle birlikte, abluka altındaki Leningrad'da kaldı. Oğlu ve annesi, 1942 yılında açlıktan öldüler. 1942 Şubat'ında, kötü bir durumdayken, o da Leningrad'dan tahliye edildi. O zamana değin haklarında hiçbir bilgi alamadığı, hayattaki iki oğlunu aradı ve büyük zorluklar sonucunda onları buldu.

Abluka altındaki Leningrad'da bulunduğu dönemde, çocukların şehirden tahliye edilmesi komisyonunda çalıştı. Yine Leningrad enstitülerinin üyelerinin tahliyeleri için çalıştı. Bu çabalarından dolayı, savaştan sonra "Leningrad Savunması" madalyası ile ödüllendirildi.[5]

Tveritinova, 1942'nin Mart'ından Eylül'üne kadar Volga boyundaki Tetyuşi şehrindeki bir ortaokulda tarih öğretmenliği yaptı. 1942 Ekim'inde çocuklarıyla birlikte SSCB Bilimler Akademisi Doğubilimi Enstitüsü'nün taşındığı ve bilimsel çalışmalarına tekrar başlayabileceği Taşkent'e gitmeyi başardı. Eşzamanlı olarak, Özbekistan SSC Bilimler Akademisi'nin Doğu Elyazmaları Enstitüsü'nde de çalıştı ve bu enstitünün çıkardığı *Doğu Elyazmaları Derlemesi*'nin yayınına katkı sundu. 1945 Mayıs'ında, Nazi Almanyasının teslim olmasının ardından, Doğubilimi Enstitüsü ile birlikte Tveritinova ve ailesi de Leningrad'a döndü. Burada, 1946 yılında, tezinin üzerinde çalışıp son halini vererek hazırladığı ilk kitabı *Türkiye'de Kara Yazıcı-Deli Hasan İsyanı*[6] yayınlandı.

Leningrad döneminde, Türk elçilik heyetinin Petersburg'u ziyareti ve Rus hükümeti ile görüşmelerini anlatan raporunu

ilk kez bilimsel dolaşıma sokan, "Elizabeth Dönemi Türk-Rus İlişkilerinin Tarihi Üzerine"[7] makalesini yazdı. Koçi Bey'in ikinci risalesini Rusçaya çevirip yayınladı.[8] Böylece, Koçi Bey'in ilk risalesini Rusçaya çevirmiş olan, Rus Doğubiliminin kurucusu V. D. Smirnov'un çalışmasını da sürdürmüş oldu.

Tveritinova'nın keşfettiği vakayiname

Son olarak, bu dönemde, Anna Tveritinova, Leningrad'daki enstitünün kütüphanesinde, daha önce bilinmeyen bir Osmanlı vakayinamesini, Bosnalı Koca Hüseyin'in *Bedayi ül'Vekayi*'sini keşfederek yayına hazırladı. Bu kitabın basımı sonradan, Moskova'da gerçekleştirildi.[9] İki cilt olarak basılan kitabın genel redaksiyonu, basıma hazırlanması ve önsözünün yazımı Anna Tveritinova tarafından yapıldı. Tveritinova'nın öğrencisi olan Yu. A. Petrosyan ise kitaba özetlenmiş bir dizin ve katalog hazırlayarak katkı sundu. Tveritinova tarafından yayınlanan eser, Koca Hüseyin'in vakayinamesinin günümüzde de halen yegâne basımı konumundadır.

Tveritinova, yazdığı önsözde, Koca Hüseyin'in bu vakayinamesinin önemini şu sözlerle ifade ediyordu:

"17. yüzyılda kaleme alınan Hüseyin'in eseri, bu konudaki en geniş ve tam bilgi veren Osmanlı vakayinamelerindendir. Aynı zamanda bu eser, 17. yüzyıl ortalarında Osmanlı devletindeki tarih ilminin seviyesini göstermesi bakımından da ilgi çekici bir vesikadır. Bu eserin yayınlanması, Ortaçağ Osmanlı İmparatorluğu ve ona dahil milletlerin tarihini araştıran Ortaçağ tarihçileri için büyük bir ilgi uyandıran bu sahadaki olaylara dair gerçek malumatı genişletmeye yarayacaktır."[10]

Dr. Tveritinova, 1951'de gerçekleştirdiği bu bilimsel keşfi önce 1956'da Sovyetler'deki meslektaşlarına duyurmuş[11], ayrıca [bu derlemede II. Bölüm'de yer alan] Şeyh Bedrettin İsyanı ile ilgili makalesinde bu keşfine değinmiş, daha sonra ise, 1957'de

yapılan bir konferansta Avrupalı doğubilimcilerle bu keşfini paylaşmıştır. 28 Ağustos-4 Eylül 1957'de Münih'te toplanan 24. Uluslararası Doğubilimciler Kongresi'ne katılan Tveritinova, burada sunduğu tebliğ ile Bedayi ül'Vekayi'nin elyazmasını Leningrad'da keşfettiğini açıklamıştı. Bu nüsha, 1862 yılında Petersburg'da Asya Müzesi tarafından bir özel koleksiyon sahibinden satın alınmıştı. Bir Rus soylusunun özel koleksiyonuna girmeden önce ise, elyazması eser, muhtemelen 1800 yılına kadar Türkiye'de kalmıştı. Kongrede büyük ilgi çeken elyazmasının bir an önce basılması katılımcıların oybirliği ile temenni edilmişti.[12]

Tveritinova'nın bu takdimine karşın, Batı Avrupalı Doğubilimcilerin eserden pek de haberinin olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, devşirme uygulamasının başlangıcını, İdris-i Bitlisi'ye dayanarak Orhan Bey dönemine tarihleyen Dr. Basilike D. Papoulia'nın 1963 tarihli eserinde de,[13] Victor Menoge ve Speros Vryonis Jr.'ın bu vargıya itiraz ederek, Âşıkpaşazâde, Oruç Adil ve anonim vakayinamedeki versiyon doğrultusunda, devşirmenin I. Murat döneminde başladığını öne sürdükleri (1964-1966 tarihli) makalelerinde[14] de Koca Hüseyin'in vakayinamesinden bahsedilmez. Oysa Tveritinova'nın [bu derlemenin I. Bölümünde yer verdiğimiz] 1953 tarihli makalesinde, Koca Hüseyin'den, devşirmenin Orhan döneminde başlatılmış olduğuna dair bir alıntı yer almaktadır. Devşirme üzerine çalışan Doğubilimcileri oldukça meşgul etmiş bu tartışmada, Papoulia en çok, ilk vakayinameleri dikkate almamak ve sadece İdris'i dikkate almakla eleştirilmişti. Koca Hüseyin'in anlatımı, bu tartışmada ibreyi bir miktar Papoulia'dan yana çevirebilirdi. Sovyet ve Doğu Avrupa Doğubilimcileriyle Batı Avrupalı Doğubilimciler arasındaki kopukluğun, Soğuk Savaş ortamının getirdiği kültürel yarılma ile bağlantılı olduğu tahmin edilebilir.

Moskova yılları

1950 yılında, SSCB Bilimler Akademisi Başkanlığı, Doğubilimi Enstitüsü'nün Moskova'ya taşınması kararını aldı. Tveritinova da Kasım 1951'den itibaren Moskova'daki Doğubilimi Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Moskova'ya taşınan ilk çalışanlarından biri olarak, Doğubilim Enstitüsü'nün bünyesinde yer alan Leningrad Kütüphanesi'nin bir kısmını da Moskova'ya taşıdı. Sonrasında, enstitünün Leningrad'da kalması kararı alınsa da Tveritinova ve birkaç Leningradlı çalışma arkadaşı, Moskova'da kaldılar. O burada bir yandan bilimsel incelemelerini sürdürürken, diğer yandan ise Enstitü'nün Moskova akademisinin yeni kütüphanesine başkanlık ediyordu. Kütüphaneyi iyi bir seviyeye taşıdıktan sonra, 1959 yılında, bilimsel incelemelerine zaman ayırabilmek için bu işten azat edilmesini talep etti.

1950'li yıllarda, tarih biliminin Ortaçağ Türkiyesine uygulanmasının sorunları üzerine, Marksist bakış açısıyla bir dizi makale yayınladı: "Ortaçağ Türkiyesi Tarihinin Kemalist Tarihyazımında Çarpıtılması" (1953)[15] "Türk Halifeliğine Dair Çarpıtılmış Rivayet (Türkiye'de Panislamizm'in Tarihinden)" (1954)[16], "A. F. Miller'in Eserlerinde Ortaçağ Türkiyesi Tarihine Dair Yanlış Anlayış Üzerine" (1952)[17] ve "Ortaçağ Türkiyesindeki ilk Anti-Feodal Köylü İsyanının İncelenmesi Sorunu Üzerine" (1956)[18] gibi makalelerde Tveritinova, olgusal incelemelerinin verilerinden ve döneme ait ilk elden Osmanlı kaynaklarından (bunlar içinde Koca Hüseyin'in vakayinamesi de bulunuyor) çokça yararlandı.

Bilimsel çalışmalarının büyük bölümünü ilk elden Osmanlı yazılı kaynaklarının incelenmesine adasa da kendisini sadece bununla sınırlamadı. İncelediği malzemeyi tarihsel materyalist yöntemle yorumlayarak, bu malzemeden sonuçlar da çıkardı. Örneğin o, Fatih Sultan Mehmed'in torunu ve I. Selim'in kız

kardeşi Hani Hatun'un vakıf senedini enstitünün elyazması koleksiyonu içinde bulup Rusçaya çevirerek yayınlamakla yetinmedi[19], bu belgeden yola çıkarak, Osmanlı'da vakıfların toprak mülkiyetinin taşıdığı anlam üzerine çıkarımlarını da ayrı bir makale olarak yayınladı.[20]

Anna Tveritinova, 1969'dan itibaren "Doğunun Yazılı Eserlerinin Yayınlanması" dairesine, 1973 yılından itibaren ise, aynı dairenin bünyesinde oluşturulan "Türk-Moğol Yazılı Kaynakları" bölümüne başkanlık etti. Tveritinova bu bölümlerin sadece başkanlıklarını yapmadı, kuruluşlarına da ön ayak oldu. O, pek çok yetenekli ve parlak Doğubilimciyle birlikte[21] "Doğunun Yazılı Tarih Eserleri" (*Pis'mennie Pamyatniki Vostoka*) yıllıklarını yayınladı. Bu, bilgisayar öncesi çağda çok zor bir işti, zira doğu alfabeleriyle yazılmış çok sayıda belgenin baskı kalıbına el yazısıyla işlenmesi gerekiyordu. Bu ekibe hâkim olan çalışkan atmosferde, Anna Tveritinova'nın insanlarla kurduğu sıcak ilişkilerin de payı vardı. Tveritinova bu yıllık yayının başlıca görevini, Doğu yazılı kaynakları üzerine çalışan SSCB'nin bütün uzmanlarının bir araya getirilmesi olarak görüyordu.

"Doğunun Yazılı Tarih Eserleri" yıllıkları, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973 yılları için hazırlandı, ancak aynı yıllar içerisinde basılamadı; basım yılları sırasıyla: 1970, 1972, 1974, [1970 ve 1971 yıllıkları], 1977 ve 1979'dur. Yani yıllıkların tümü Tveritinova'nın sağlığında hazırlandığı halde, son üçü onun ölümünün ardından yayınlanmıştır. 1974'te yayınlanan 1970 yıllığında, Tveritinova için bir anma yazısı da yer almıştır.[22] Tveritinova'nın ölümünün ardından, bu yıllık dizisi de son bulmuştur.

Tveritinova ayrıca, Doğubilim Enstitüsü bünyesinde, "Feodalizm Üzerine Seminerler" dizisini düzenledi. Bu, evrenselleştirilmesi oldukça zor bir kavram olan feodalizmin (ya da feodal üretim tarzının) farklı Doğu ve Batı toplumlarındaki somut örneklerinin kıyaslandığı bilimsel bir çalışmaydı.

Son dönem eserleri

Ömrünün son yıllarında Tveritinova, çokça çalıştı ve birçok eser yayınladı. Bunlar esas olarak, Osmanlı tarihinin ilk kaynaklarını açığa çıkartıp yayınlanmaya yönelik eserlerdi.

1963 yılında, "Osmanlı İmparatorluğu'nun 15-17. yüzyıllardaki Tarım Düzeni"ni yayınladı.[23] Bu kitap, belgelerden oluşmaktadır. Kitaba yazdığı önsözde Tveritinova, içinde yer alan belgelerin ve kaynakların türleri üzerine bilgi veriyordu. Belgeleri derleyen ve Rusçaya çeviren Tveritinova, okuru en tipik belgelerle tanıştırmak için, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarımsal düzenin ve tarımsal ilişkilerin en önemli özelliklerini yansıtan" belgelere yer verdiğini vurgular.[24] Bunlar, devlet genelinde geçerli olan kanunlar, farklı eyaletlerin kanunnameleri, sultan fermanlarından örnekler, bağış (ihsan) ve vakıf senetleri, imparatorlukta yapılmış çeşitli sayımların, toprak mülkiyetinin ve tarımsal ilişkilerin biçimlerinin karakteristik özelliklerini gösteren kıymetli veriler içeren en ilginç risalelerin metinleriydi. Bütün bu belgeler, Rusçaya ilk kez çevriliyordu. Bu eser, Tveritinova'nın Osmanlı tarihinin ilk kaynaklarına ulaşmak ve bunları yayınlamak doğrultusundaki bilimsel çalışmalarının doruk noktasını oluşturmaktadır.

1969 yılında, *Sultan Selim'in Kanunnamesi*[25] adlı kitabı yayınlandı. Bu yayında, belgelerin eski Türkçe asılları, Rusça çevirileri ile birlikte basılmıştı. Bu kaynak, böylece ilk kez bilimsel dolaşıma girmiş oluyordu. Sonradan, başka elyazması nüshalarından yararlanılarak, bu kanunname Türkiye'de de yayınlandı. Tveritinova, bu bilimsel keşfini, Berlin'de aynı yıl toplanan Uluslararası Altay Konferansı'na sunduğu bir tebliğ ile bilim camiasına duyurdu.[26]

Ömrünün son on yılında Anna Tveritinova, "Güneydoğu ve Orta Avrupa Halklarının Tarihi Üzerine Doğu Kaynakları'nın[27] yayını üzerinde epeyce mesai harcadı. Bu başlık altında üç cilt

yayınlandı. Bu derlemeler, bilimsel dolaşıma ilk kez giren son derece ilginç materyaller içermelerinin yanı sıra, farklı ülkelerden bilim insanları kolektiflerini birleştiren ortak bir uluslararası çalışmanın ürünü oldukları için de kıymetliydiler. Güneydoğu Avrupa tarihyazımı üzerine olan bu çalışma, Osmanlı tarihine dair birçok belgeyi de içeriyordu. Tveritinova'nın ölümünün ardından, bu çalışmayı sürdürecek otoriteye sahip bir bilim insanı bulunmadığından, bu kazanım da yitirilmiş oldu.

Dr. Anna Tveritinova, geride Osmanlı tarihinin bilimsel incelemesine vakfedilmiş bir ömür bırakarak, 63 yaşında, 19 Ekim 1973'te bir hastalık neticesinde yaşamını yitirdi.

A. S. Tveritinova'nın özel eşyaları arasından derlenen, yaşamına ve faaliyetlerine dair malzemeler, Rusya Federasyonu Bilimler Akademisi'nin Moskova ve St. Petersburg bölümlerinin arşivlerinde saklanmaktadır.[28] Rusya Bilimler Akademisi Doğubilimi Enstitüsü'nün, Tveritinova'nın 100. doğum günü vesilesiyle Osmanlı tarihçiliği üzerine özel bir derleme yayınlamasının da[29] gösterdiği gibi onun bilimsel mirası, kapitalistleşen Rusya'da da inkâr edilememiştir. Bugünün Rusyasında da özellikle Sovyet dönemi Osmanlı tarihçiliği Tveritinova'nın adıyla anılmakta ve Tveritinova, Rus Doğubilimi'nin kurucusu V. D. Smirnov'un ardılı sayılmaktadır.[30]

Tveritinova'nın Türk burjuvazisince sansürlenmesi

Anna S. Tveritinova, bilimsel çalışmalarını büyük oranda Osmanlı (ya da Ortaçağ Türkiyesi) tarihine adadığı halde, Türkiye'de ismi dahi duyulmamıştır. N. Jorga, F. Giese, V. D. Smirnov, J. Von Hammer gibi Batılı ve Rus Osmanlı tarihçilerinin eserleri ve isimleri, en azından akademik çevrelerce ve tarihe meraklı insanlarca ülkemizde iyi bilinmektedir. Oysa Tveritinova'nın eserleri basılmamış, çalışmaları âdeta Türkiye sınırlarından içeri sokulmamıştır!

Bu durumun bir sebebinin, Tveritinova'nın tüm eserlerini Rusça yazması ve Rusçanın bilim dili olarak kullanımının Türkiye'de sınırlılığı olduğu söylenebilir.

Ne var ki, bu durumun esas kaynağı, Türk burjuvazisinin Tveritinova'ya karşı izlediği sansür politikasıdır. Onun eserleri bilinçli ve kasıtlı olarak Türkçeye çevrilmemiş, basılmamış, yayınlanmamıştır. Eserlerinin Rusça oluşunun getirdiği dil bariyeri ise, bu sansürün akademinin sol kanadınca kırılmasını zorlaştırmıştır.

Bahse konu sansürün açık bir örneğine burada değinebiliriz. Tveritinova'nın 1946'da yayınlanan *Türkiye'de Kara Yazıcı ve Deli Hasan İsyanı* adlı kitabı, Türk Tarih Kurumu (TTK) tarafından hemen aynı yıl Türkçeye çevrildiği halde, bu çeviri basılmayarak, on yıllar boyunca TTK arşivlerinde tozlanmaya terk edilmiştir. Tveritinova'nın bu kitabı, Mustafa Akdağ'ın önerisi üzerine, Türk Tarih Kurumu'nca (Zeki Velidi Togan'ın en yakın yoldaşı olan) Abdülkadir İnan'a tercüme ettirilmiştir. Ancak, kendisi de Celali İsyanları üzerine çalışan Kemalist tarihçi Mustafa Akdağ, çeviriyi okuduğunda Tveritinova'nın kendisinin tam zıddı sonuçlara varmış olduğunu görmüş ve bunun neticesinde, anlaşılan o ki, eserin Türkçede basılmamasını salık vermiştir. Böylece, çevrilmiş olan bu eser basılmamış ve TTK arşivlerinde onlarca yıl öylece bekletilmiştir. A. İnan'a ait bu çeviri, yapılmasından ancak *60 yıl* sonra, 2006 yılında basılmış ve gün yüzüne çıkabilmiştir.[31] Bu kitap, aradan geçen bunca zamana karşın, Türkiye'de Kara Yazıcı İsyanı üzerine basılmış yegâne araştırma kitabı olma özelliğini korumaktadır. 60 yıl önce, ilk çevrildiğinde basılmış olsaydı, Celali İsyanlarının daha iyi anlaşılmasına ve çok yararlı tartışmalara vesile olacağı muhakkaktır.

Mustafa Akdağ, Tveritinova'nın bu kitabı üzerine bir eleştiri yazarak, kitabı bilimsel açıdan neden "yetersiz" gördüğünü –bir nevi, sansürün gerekçelerini– ilan da etmiştir.[32] Buradaki en

önemli gerekçenin, Tveritinova'nın Osmanlı klasik dönemindeki tımar sistemini feodal bir üretim ilişkisi, tımarlı sipahileri ise feodaller olarak nitelendirmesi olduğu, makaleden görülmektedir. M. Akdağ ise, çağdaşı olan hemen tüm Kemalist tarihçiler gibi, tımar sistemini Osmanlı klasik çağının ahenkli ve adil bir düzeni sayıyor ve tımarı idealize ediyordu. Osmanlı'daki bozulmayı ise tımar sistemindeki bozulmaya bağlıyordu. Böylece M. Akdağ, Celali İsyanlarını, Osmanlı merkezî (ve askerî) feodalitesinin bir krizi olarak değil, "merkeziyetçi rejimin sarsılması neticesinde feodal rejime doğru gidiş" olarak niteliyordu.

M. Akdağ'a göre, "Sovyet müellifin" eseri "çocukça"dır ve bu eser "Sovyet İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından eğer ilmi bir kıymet ifade ettiği için neşredilmişse, bu Rusların şarkiyat sahasında Avrupalılardan daha geri olduklarını gösterir."[33] Fakat ne hikmetse Akdağ, "çocukça" saydığı bu kitabın yayınlanmasına engel olmuş, kitabın Celali İsyanlarına dair sunduğu bağlamın Türk tarih çevrelerince okunmasını istememiştir.

Akdağ'ın bu makalesindeki en çarpıcı cümle: "Türkiye tarihinde ne hukuki bakımdan ne de genel olarak aristokrasi veya onun yerini tutacak bir imtiyazlı sınıf yoktu," cümlesidir. Akdağ da diğer Kemalist tarihçiler gibi Türkiye tarihine, "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle" tezinin merceğinden bakmaktaydı. Bu tezle çelişen düşüncelere, hele Tveritinova'nınki gibi sınıfsal okumalara yer yoktu. Tveritinova'nın bu incecik kitabına uygulanan sansür, Kemalist resmî tarih tezinin zayıflığının da bir göstergesi sayılabilir. Bu sansür, açıkça sınıfsal bir karakter taşımaktaydı.

Ancak bu tutumu, Kemalist burjuvazinin 1946'da en yüksek seviyesine gelmiş olan antikomünizm ve sol düşmanlığıyla açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu aynı zamanda, Türk burjuvazisinin Osmanlı'dan devrolan feodal toprak ağaları sınıfı (âyân) ile ittifakının bir sonucuydu.

Tveritinova'ya karşı bu tutumun, bugün dahi sürdürüldüğünü görmek, şaşırtıcı olabilir. Zira artık, Sovyet sosyalizminin zaferlerinin tüm dünyayı sarstığı ve sosyalizmin Doğu Avrupa'ya da yayıldığı 1946 yılında değiliz! Türk burjuvazisinin sosyalizmi yakın bir tehdit olarak görmek için hiçbir nedeni yok.

Ancak bu şartlarda dahi, örneğin, Koca Hüseyin'in Bedayi ül'Vekayi'sinin tanıtımını yapan ilahiyatçı Doç. Dr. Recep Duran'ın, eseri yayınlayan Tveritinova'nın bir kez olsun adını anmaması çok ilginçtir![34] 2017 tarihli bu kitap tahlilinde R. Duran, Tveritinova'dan "eseri yayınlayan Rus tarihçi" diyerek bahsediyor. Yazısını neredeyse ismi okura meçhul kalan bu "Rus tarihçi"nin, kitaba yazdığı önsözün çevirisine dayandırıyor. Önsözü onun için çeviren Prof. Dr. İgor Kormuşin'in de adını veriyor. Ancak ne var ki, eseri keşfedip gün yüzüne çıkaran, neşreden ve bu önsözü yazan Anna Tveritinova'nın adını ağzına almıyor! Böylece okur, bu vakayinameyi Leningrad Doğubilimi Enstitüsü'nün kütüphanesinde keşfederek yayınlayan doğubilimcinin kim olduğunu bir türlü öğrenemiyor! Bir kitap tanıtımı için ziyadesiyle tuhaf bir durum değil mi?

Yeni Osmanlıcıların, Tveritinova'nın Osmanlı tarihine yönelik keşiflerinden istifade ederken, onun adını anmamalarının sebebi, belki de Tveritinova'nın Osmanlı'ya yönelik eleştirilerinin bilinmesini istememeleridir. Bu da Osmanlı övgücülüğünün yeri göğü kapladığı, Osmanlı'ya yönelik her türlü eleştirinin "ecdadımız!" nidasıyla bastırılmak istendiği bir dönemde, Tveritinova'nın eserlerinin Türkçeye kazandırılmasının özgün önemini ve anlamını ortaya koymaktadır.

Ayrıksı bir örnek: Faik Reşit Unat

Anna Tveritinova'nın bilimsel katkılarını takdir etme konusunda, resmî Türk akademisi içinde Faik Reşit Unat, ayrıksı bir örnek teşkil etmektedir. O, 1963 yılında yazdığı Bedayi

ül'Vekayi tanıtımında, yukarıdaki olumsuz örneğin aksine, Tveritinova'yı ismen anmış, bununla da kalmayıp onu Giese, Wiltek, Babinger gibi doğubilimcilerin arasında, alanının önde gelen bir bilim insanı olarak takdim etmiştir.[35]

Tveritinova ile, yukarıda andığımız Münih'teki Uluslararası Doğubilimciler Kongresi'nde sunduğu tebliğ vesilesiyle tanışan Unat, ülkeye döndüğünde Bedayi ül'Vekayi'nin bir nüshasını Türkiye'de de bulmak umuduyla araştırmalar yapmış, ancak bu çabalarında başarısız olmuştu. Zira Tveritinova, kongrede "Koca Hüseyin'in bu eserinin aslına uygun olarak yayınlanmasını, kongrenin ihtisas seksiyonunda bulunan Türk ve yabancı tarih bilginlerinin tasvibine sunduğunu söylemiş ve konuşmasını, başka bir nüshası bulunduğu takdirde, eserin eleştirel bir basımının hazırlanması için işbirliğine hazır olduğunu vurgulayarak tamamlamıştı. Dinleyenlerin ilgisini çeken bu nüsha metninin bir an önce bastırılması da oybirliği ile temenni edilmişti."[36] Unat'ı Türkiye'de bu eserin başkaca elyazması nüshasını aramaya, Tveritinova'nın çağrısının sevk ettiği anlaşılmaktadır.

Faik Reşit Unat, 1962 yılında bir heyetle birlikte Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, Türk heyetinin üyelerine, Bedayi ül'Vekayi'nin birer nüshası hediye edilmiştir. Böylece 1800'lerin başında Rusya'ya giden ve geride başka örneği kalmayan bu elyazması eser, Tveritinova'nın keşfinin ardından tıpkıbasımı yapılarak, Türk tarihçilerine hediye edilen nüshaları ile Türkiye'ye geri dönmüştür.[37] Unat, Moskova ziyaretinde Tveritinova ile görüşüp görüşmediğini ise belirtmemektedir, ancak bu kuvvetle muhtemeldir.

Unat, eseri tanıtırken, "Türk-Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait ikinci elle derlenmiş ünik kaynaklardan birini, bu alandaki bilim çalışmalarının gelişmesini aydınlatan temel vasıtalar arasına katmış olan" SSCB Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü'nün "tebrik ve takdire değer bir hizmet yap"tığını belirtmiştir.[38]

Keza Unat, Anna Tveritinova'yı da bilime katkısından ötürü kutlamıştır: "Osmanlı tarihi kronikleri külliyatına böyle değerli ve önemli bir eseri, en son bilim metotlarına göre değerlendirmek suretiyle kazandıran Bn. Tveritinova'yı her bakımdan tebrik ve takdire değer mesaisiyle, Osmanlı-Türk tarihine, benzer yayınlarıyla hizmetleri geçmiş olan Giese, Wittek, Taescher, Babinger gibi değerli ilim adamları zincirinin yeni bir halkası olarak Türk tarihçilerine tanıtmayı bir vazife saydım."[39]

Türk Tarih Kurumu heyetinin Moskova ziyaretinin ardından TTK resmî yayını *Belleten*'de çıkan bu makale, 1960'ların demokratik siyasal atmosferinde, Kemalist geleneksel aydınlarla Sovyet Türkolojisi arasındaki buzların çözülmesini imlemektedir.

Tveritinova Ankara'da

Bu nispi ısınmanın, bununla da sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. 1970 yılında bu kez aralarında Tveritinova'nın da bulunduğu üç Sovyet tarihçisi, Türk Tarih Kongresi'ne katılmak üzere Ankara'ya davet edilmiştir.

Anna Tveritinova, 25-29 Eylül 1970'te Ankara'da yapılan VII. Türk Tarih Kongresi'ne Sovyet tarihçileri A. F. Miller ve Esmeralda Ḥasanova ile birlikte katıldı. Tveritinova "Osmanlı Tarihi Seksiyonu"nda konuşurken, Miller ve Hasanova ise "Türkiye Cumhuriyeti ve Devrim Tarihi-Tarih Eğitimi Seksiyonları"nda konuştular.

Tveritinova, Ankara'da "Sovyetler Birliği'nde bulunan Türkçe Yazmalar Arasındaki Sultan I. Selim'in Kanunnamesinin İki Nüshası" başlıklı bir tebliğ sundu [Bkz.: Kaynakça, 1973]. Bu, yukarıda değindiğimiz 1969 tarihli Berlin kongre tebliği ile aynı konuda bir sunumdu. Amacı, I. Selim'in kanunnamesinin Türkçede ilk kez yayınlanmasını duyurmak ve tanıtmaktı.

Tveritinova, "*Sayın ve aziz meslektaşlar*!" hitabıyla başladığı konuşmasını Türkçe yaptı. Ancak, kendisini Türkçe ifade etmek

konusunda içi pek rahat değildi: "*Her şeyden önce, Türkçem istediğim kadar maalesef kusursuz olmayacak. Bunun için şimdiden affınızı dilerim...*" Ayrıca, Tveritinova konuşmasında, Bedayi ül'Vekayi'nin "Belleten sahifelerinde akis olduğundan haberimiz var" diyerek, Faik Reşit Unat'ın yukarıda andığımız makalesini okuduğunu da belirtmiştir.

Tveritinova'nın Ankara tebliği, içerik ve kapsam bakımından 1969 Berlin tebliğinden daha sınırlıdır. Berlin tebliğinde yer verdiği birçok noktayı, daha kısa olan Ankara tebliğinde dışarıda bırakmıştır. Ayrıca Berlin tebliğinde, kendisini anadilinde ifade ediyor olmasının ferahlığı ve anlatım gücü de hissedilmektedir. Bu sebeplerle, bu derlemede Berlin tebliğinin çevirisine yer verdik [Bkz.: IV. Bölüm], Ankara tebliğinin ise kaynağına gönderme yapmakla yetindik.

Özetle, 1946'da Tveritinova'yı sansürleyen aynı Türk Tarih Kurumu'nun 1970'te onu konuşmacı olarak kongresine davet ettiğini görüyoruz. Böylece Tveritinova, ölümünden üç yıl önce, Türkiye'yi görme şansına sahip olmuştur. Ne var ki aynı TTK, yine de onun Celali İsyanlarına dair çevrilmiş, yayına hazır halde bekleyen kitabını basmamıştır. Türk resmî tarihi, Tveritinova'nın iki tür çalışması içinde, sadece Osmanlı ilk kaynaklarını açığa çıkaran keşif çalışmalarını kabul etmiştir. Onun Osmanlı tarihine dair nitelendirici, yorumlayıcı çalışmaları ise günümüze değin Türkiye'de bilinmeden kalmıştır.

Falsifikatsiya – ya da Kemalizmin Osmanlı övgücülüğünün eleştirisi

Bugünden bakıldığında Kemalist Cumhuriyetin, Osmanlı'nın tam bir antitezi ya da inkârı olduğu sanılabilir. Emekçi sol içerisinde bu sanının giderek yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Oysa, tıpkı cumhuriyeti kuran burjuva-bürokratik-askerî tabaka ve dayandığı Türk millî ticaret burjuvazisinin,

sınıfsal cılızlığından ötürü hızla toprak ağaları sınıfıyla uzlaşması gibi, Kemalist tarihyazımı da daha 1930'larda Osmanlı'yla uzlaşmıştı. Kemalizmin Türkiye'yi "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir zümre" ilân ettiği bu yıllarda, Osmanlı da aynı şekilde, sınıfsız, sömürüsüz, ahenkli bir toplumsal düzen olarak tanımlandı. Türk tarih tezi çerçevesinde Osmanlı'nın adaletli yönetimi (!) ile Bizans ve Balkan fetihleri allanıp pullandı, yüceltildi.

İşte Tveritinova'nın bu derlemede çevirisine yer verdiğimiz ilk makalesi, "Ortaçağ Türkiyesi Tarihinin Kemalist Tarihyazımında Çarpıtılması" ya da Werner'in ona verdiği kısa isimle "Falsifikatsiya", Türk burjuvazisinin tarihçilerinin Osmanlı'ya dair resmî tezlerini eleştirerek Osmanlı tarihinin genel bir nitelendirmesini yapmaktadır. Tveritinova, bu çerçevede Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Tayyib Gökbilgin, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi Kemalist tarihçilerle tartışmaktadır.

Tveritinova'nın bu makalesinde klasik dönem Osmanlı devletinin tarihsel ve iktisadi bir analizi yapılarak, bu devletin, daha Söğüt'ten başlayarak en keskin sınıfsal çelişkilerle bölünmüş olduğu ortaya konulmaktadır.

Tveritinova bu çalışmasında, Osmanlı'nın bugün çok az bilinen, kasıtlı olarak unutturulan bir yönüne, fethedilen halklardan alınan esirlerin kitlesel olarak köleleştirilmesine ve köle emeğinin sömürüsüne de dikkat çekmektedir. Ki, Kemalist tarihçilerin, Balkan halklarının sözüm ona "özgürleştirilmesi" olarak nitelendirdiği Osmanlı fetihlerine, süreğen bir biçimde, bu halkların köleleştirilmesi ve köle emeğinin Osmanlı ekonomisinin ve devlet yapısının pek çok alanında kullanılması eşlik etmiştir.

Tveritinova'nın en çok referans yapılan makalesi "Falsifikatsiya"ya, Doğu Alman Türkolog Ernst Werner de *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar* adlı kitabında atıf yapmaktadır.[40] Werner, "erken yaşlarda ölen" çok değerli bir tarihçi olarak andığı Tveritinova'nın bu makalesinden, Osmanlı feodalizmi tezini oluştururken yararlanmıştır.[41]

Werner'in *Osmanlılar* kitabı, özellikle Doğan Avcıoğlu'nu ciddi ölçüde etkileyerek, Kemalist (geleneksel) tarihyazımından bir ölçüde ayrışan, örneğin Osmanlı'nın feodal karakterini kabul eden sol Kemalist tarihyazımına nüfuz etti. Bunun en açık kanıtı, Doğan Avcıoğlu'nun *Osmanlı'nın Düzeni* adlı kitabında[42], hem Werner'e hem de onun referans verdiği (örneğin Mutafçieva gibi) sosyalist yazarlara yaptığı çok sayıda atıftır. Böylece 1946'da sansürle Türk sosyal bilimcilerine ulaşması engellenen, Sovyet Türkolojisinin "Osmanlı Feodalizmi" tezi, biraz dolambaçlı bir yol izleyerek de olsa, sol kanat aydınlarda yansımasını bulur. Gerçi, Doğan Avcıoğlu'nun eseri, bu bakımdan eklektik yönler de taşımaktadır. Bir yandan, tımar dönemi de dahil, Osmanlı'nın feodal karakterini kabul ederken, diğer yandan da o, Kemalist tarihyazımının etkisi altında, Osmanlı'nın Balkan fetihlerini "köylü sınıflar lehine bir sosyal devrim" [!] olarak nitelemekten de geri durmaz.[43]

Werner kitabın kaynakçasında Tveritinova'nın üç makalesini anarak, onun eserlerinin Rusya dışında tanınmasına da hizmet etmiştir.

Bedrettin-Börklüce isyanı nasıl incelenmeli?

Dr. Tveritinova, bu kitapta yer verdiğimiz ikinci makalesinde, "Ortaçağ Türkiyesinde İlk Anti-Feodal Köylü İsyanının İncelenmesi Sorunu"nu ele almıştır.

Tveritinova, "Varoluşunun ilk gününden başlayarak Osmanlı devletinin, bütün tarihinin keskin sınıf savaşımları ile dolu olduğunu" (bkz. I. Bölüm) ortaya koymakla kalmamış, imkân bulabildiği ölçüde bu sınıf savaşımlarının (Kara Yazıcı veya Bedrettin isyanları gibi) somut biçimlerini de incelemiştir.

Bu makalede Tveritinova, Batılı Doğubilimcilerin, Bizans kroniklerinin ve Osmanlı vakayinamelerinin konuyla ilgili içeriklerini aktararak, bu veriler zemini üzerinde Şeyh Bedrettin ve Börklüce

Mustafa İsyanını analiz etmiştir. İlk kaynakların bu konuda yazdıklarını derleyip çevirerek, makalesinin sonuna eklemiştir.

Makale, Tveritinova'nın, anti-feodal köylü isyanının iki akımı; Şeyh Bedrettin'in temsil ettiği ılımlı akım ile Börklüce Mustafa'nın temsil ettiği radikal akım arasında yaptığı ayrım sebebiyle de önem taşımaktadır.

Werner, anılan kitabında Tveritinova'nın yaptığı bu ayrıma değinir: "A. S. Tveritinova'ya kalırsa, Mustafa'nın başkaldırısını halktan gelen *radikal kanat*, Bedrettin'in isyanını ise yine aynı hareketin bütünlüğü içerisinde *ılımlı feodal kanat* olarak yorumlamak gerek."[44]

Ancak Werner, arada bir ayrım olduğu konusunda Tveritinova'ya katılmakla birlikte, bu ayrımın niteliği konusunda ondan farklı düşünmektedir. Werner'e göre, Börklüce Mustafa'nın "ütopik planlarına ve pratiklerine" karşıt olarak Şeyh Bedrettin'in hümanist ve gerçekçi yolu, çağa daha uygun ve uygulanabilirdi.[45]

Doğan Avcıoğlu da Werner'den aldığı biçimiyle, Tveritinova'nın bu görüşüne atıf yapmıştır: "Tveritinova, Anadolu ve Rumeli'deki ayaklanmaların, biri halkçı radikal (Börklüce) öteki ise halk kitlelerini kendi hedefleri için istismar etme çabasında ılımlı feodal bir karakterde (Bedrettin) iki kanattan oluştuğunu yazıyor."[46]

Aslında, bir sözün kulaktan kulağa aktarılırken içeriğinin değişmesi gibi, burada da kendisine ait olmayan bir görüşün Tveritinova'ya mal edilmesi söz konusudur. II. Bölüm'de okuyacağınız üzere o, makalesinde Bedrettin'in "halk kitlelerini kendi hedefleri için istismar etme çabasında" olduğuna dair hiçbir şey yazmamıştır. Tveritinova, Osmanlı vakayinamelerinin bizi, Aydın'dan farklı olarak Rumeli'de "feodallerin belli bir kesiminin, kendi çıkarları uğruna kullanmak ... amacıyla halk hareketine dahil oldukları fikrine götürdüklerini" belirterek, "kaynaklara oldukça dikkatli yaklaşmak gerektiği" konusunda uyarıyor. Bir ilk vargı olarak, "bu harekette halk kitlelerinin çıkarlarını

Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in yansıttığı sonucu çıkıyor. Feodal sınıftan gelen Bedrettin'in ise, eylemleriyle bu sınıfın çıkarlarına aykırı düşmediği görülüyor" tespitini yapmaktadır. Tveritinova'ya göre bu, "tamamlayıcı bilgilerle sağlamasının yapılmasına ve teyit edilmesine ihtiyaç duyulan" bir vargıdır ki o, "bunu, kaynaklar üzerine daha ileri bir inceleme ile yapmayı ummaktadır." Ancak bildiğimiz kadarıyla, Tveritinova, yapmayı umduğu bu incelemeyi tamamlayamamıştır.

Yürüttüğü metodolojik tartışmalar ve ilk kaynaklara atıflarıyla bu makale, Şeyh Bedrettin-Börklüce Mustafa isyanına dair önemli katkılar sağlamakta ve Werner'in tabiri ile "tüm Türkiye tarihinin en önemli olayı" olan bu isyanın anlaşılabilmesi için önemli içgörüler sunmaktadır.

Türk Halifeliği: Gerçek mi kurgu mu?

Bu derlemede yer verdiğimiz üçüncü makalesinde Tveritinova, Türk (Osmanlı) sultanlarının, I. (Yavuz) Selim'den itibaren, İslam Halifeliği unvanının mirasçısı oldukları yönündeki tarihsel rivayeti sınamıştır. Hakikaten de son Abbasi halifesi Mütevekkil, bu unvanı bir resmî törenle, Mısır'ın ve Hicaz'ın fatihi olan I. Selim'e devretmiş midir?

Tveritinova, 16. ve 17. yüzyıl tarihsel kaynakları üzerinde yaptığı incelemelerde, böyle bir olaya dair hiçbir resmî belge veya vakayinamede buna dair hiçbir anlatım bulunmadığını saptamıştır. Görünen o ki, Yavuz Selim'in, o dönemki İslam dünyasının kalbi olan Mısır'ı ve kutsal şehirler Mekke ile Medine'yi Memlüklerden alarak fethettiği ne denli doğru ise, bunun ardından İslam halifeliği resmî unvanının I. Selim'e devredildiği iddiası da o denli kurgudur.

Tveritinova, bu rivayetin ilkin Mouradgea D'ohsson tarafından 18. yüzyılın sonlarında ortaya atıldığını ve gerileme döneminde Osmanlı devletinin resmî tezine dönüştüğünü, kaynak-

lara dayandırarak ortaya koyuyor. Tarihsel dayanaktan yoksun biçimde, birdenbire I. Selim'in halifeliği devraldığı iddiasının öne sürülmesinin Osmanlı'nın dağılmasını engellemenin yanında, Arap ve Kürt halklarını imparatorluğa bağlamak gibi amaçları vardı yazara göre.

Bu makalenin, güncel gelişmelerin anlaşılması ve açıklanması açısından taşıdığı önem açıktır. Panislamizm, günümüzde de Türkiye'deki savunucularınca, Türk halifeliğine dair rivayet üzerinden propaganda edilmektedir. Hatta bu çevreler, Filistin meselesinin çözümünü dahi Türk Halifeliği'nin yeniden ilanında görmektedirler. Buna mukabil, ne herhangi bir Arap devletinin böyle bir talebi vardır, ne de Hamas dahil, herhangi bir Filistinli partinin.

Aslında, Osmanlı Sultanı'nın "tüm Müslümanların halifesi" olduğuna dair sav, I. Dünya Savaşı'nda, Sultan Reşat'ın tüm dünya Müslümanlarına hitaben yaptığı "Cihad-ı Ekber" çağrısıyla sınanmıştı. Almanya'nın esini ve ittihatçıların teşviki ile yapılan bu çağrının İngiliz işgali altında yaşayan Mısır ve Hindistan Müslümanlarını, Rusya Müslümanlarını, Fransız işgali altındaki Tunus ve Cezayir Müslümanlarını İtilaf Devletlerine karşı ayaklandıracağı sanılmıştı. Bunların hiçbiri olmadı. Tam tersine, savaşın seyri içinde Osmanlı hakimiyetindeki Arap eyaletleri de (başta Hicaz gelmek üzere) Osmanlı'ya karşı ayaklanarak, İngiliz ordusuyla birlikte hareket etti. Bu durumda "Halifelik" unvanının en önemli dayanağı olan kutsal şehirler üzerindeki egemenliğini yitiren Türkiye'nin bu unvana dair iddiasını sürdürmesi anlamsız olurdu. Yani TBMM Halifeliği kaldırdığında, aslında bu unvan zaten fiilen anlamsızlaşmıştı.

İşte Tveritinova, bu gelişmelerin tarihsel arka planını anlamamıza yardımcı olan çok geniş bir tarihsel malzemeyi bir makalenin sınırları içerisinde yoğunlaştırıyor. Gerçekten de yazarın bu makaleyi kaleme almadan önce, makalesinde atıf yap-

tığı 25 ayrı Türk tarihçisinin ve vakanüvisinin (kimisi 18 cildi bulan) eserlerini incelemiş olması, onun bilimsel titizliğinin bir göstergesidir. Tveritinova, tarihsel kaynakları derinlemesine incelemeden belli bir konu hakkında söz söylememeyi, bilimsel çalışma yönteminin temel bir düsturu haline getirmiştir.

"Kanuni" sıfatını hak eden aslında I. (Yavuz) Selim miydi?

I. (Yavuz) Selim'in kanunname derlemesini Sovyet elyazması koleksiyonları içerisinde keşfederek ilk yayınlayanın Tveritinova olduğuna yukarıda değinmiştik. Tveritinova, bu bilimsel keşfini Berlin'de 1969'da toplanan Uluslararası Altay Konferansı'na sunduğu bir tebliğ ile bilim dünyasına duyurmuştu. İşte bu derlemede yer verdiğimiz dördüncü eseri, Tveritinova'nın bu tebliğidir.

Sovyet Türkolog, bu keşfi ile, Osmanlı tarihçiliğinde o güne dek hâkim olan bir görüşü sarstığı inancındaydı. Bu hâkim görüş, Osmanlı kanunlarının temelinin Fatih Sultan Mehmed tarafından atıldığı, son şeklinin ise Kanuni Sultan Süleyman tarafından verildiği yönündeydi. Bu iki sultan arasındaki dönemde herhangi bir yasama faaliyetinin var olup olmadığı sorunu ise aydınlatılmamıştı.

Tveritinova'nın neşrettiği Sultan I. Selim'e ait kanunnameler ise Fatih ve Kanuni devirleri arasında yer almakta olup Osmanlı kanun düzeninin oluşumunda bir ara aşamayı teşkil etmektedir. Yazar, I. Selim'in kanunnamelerinde, feodal düzene dair kuralların Fatih devri kanunnamelerine kıyasla daha muntazam ve daha belirgin formüle edildiğini gözlemlemiştir. Yine ona göre, hukuki normlarının oluşumu o güne değin sadece Kanuni Süleyman ile ilişkilendirilen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki feodal düzenin temel unsurları, büyük oranda, daha I. Selim devrinde tamamlanmış ve toplum düzeni

daha o zamandan en önemli hukuksal temellerine kavuşmuştu. Kanuni Süleyman'a ise, babasından devraldığı yasal temelin biraz daha geliştirilmesi kalmıştı.

Burada da Anna Tveritinova'nın, "Osmanlı feodalizmi" tezini ortaya atıp kenara çekilmediğini, Osmanlı ilk kaynaklarına ulaşmak yolundaki yorulmaz çabasının meyve verdiği her durumda, ortaya çıkardığı yeni malzemeyi, tezini sınamak ve geliştirmek için değerlendirdiğini görebiliyoruz. "Osmanlı feodalizmi" tezi, Tveritinova için, Avrupa feodalizminden türetilmiş bir soyutluk değildi; o bu tezi Osmanlı tarımsal ve sosyal düzeninin verileriyle sürekli somutlaştırarak geliştiriyordu. Bu tebliğe derlemede yer vermekteki bir diğer gerekçemiz ise tebliğin, Tveritinova'nın bilimsel çalışmadaki kılı kırk yaran titizliğine tanıklık etmesidir.

Notlar

1. Bu ve Tveritinova'nın yaşamı ile ilgili diğer bilgiler için şu iki kaynaktan genişçe yararlandık: D. D. Vasil'ev, S. F. Oreşkova ve İ. M. Smilyanskaya, *Ob Anne Stepanovne Tveritinovoy, Osmanskiy mir i Osmanistika,* Moskva 2010, s. 15-26; Pis'mennie Pamyatniki Vastoka, *İsstoriko-filologiçeskie issledavaniya,* Ejegodnik 1970, Moskva, Nauka, GRVL, 1974, s. 465-466. Bu sonuncu kaynağın güncel internet linki. www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_personalities&Itemid=74&person=133
2. "Katalog knig po istorii na turetskom yazıke, nahatyaşihya v bibliotekah Leningrada" başlıklı bu katalog, *Bibliografiya Vostoka* adlı yayının, 1934 tarihli 5-6 no'lu ve 1937 tarihli 10 no'lu sayılarında yayınlanmıştır.
3. Soderjanie turetskogo jurnala "Kadro", *Bibliografiya Vostoka,* Vıpusk 5-6 (1934) Leningrad: İzdatelstvo AN SSSR, 1934, s. 121-124.
4. Rus akademik geleneğinde, "aspirantura" (aspiranlık) bizdeki ve Batı akademilerindeki doktoraya denktir.
5. Kaynak: Arhiv Rossiyskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburgskiy Filial, internet linki: http://db.ranor.spb.ru/ru/person/id/9992/ (Anna Tveritinova'nın kişisel dosyası).
6. *Vosstanie Kara Yazıdji – Deli Hasana v Turtsii,* Otuetstvennıy redaktör V. V. Struve, Moskva-Leningrad, AN. SSSR, 1946, 88 s. (Trudı İnstituta Vostokovedeniya AN. SSSR XXXVIII).

7. K istorii russko-turetskih otnoşeniy v elizavetinskoe vremya, *Sovetskoe Vestokovedenie*, t. IV, Moskva; Leningrad; İzdatelstvo AN. SSSR, 1949, s. 312-326.
8. Vtoroy traktat Koçi-beya, Uçenie zapiski İnstituta Vostokvedeniya, tom VII, Moskva-Leningrad; İzdatelstvo AN SSR, 1953, s. 212,268.
9. Beda-i ul-Vekai (Udivitel'nıe sobitiya), Moskva, 1961. Annotirovannoe oglavlenie i ukazatel' Yu. A. Petrosyana. İzdanie teksta, vvedenie i obşçaya redaktzila A. S. Tveritinovoy (2 Tom), Akademiya Nauk SSR, İnstitut Narodov Azii.
10. Aktaran; Faik Reşit Unat, Hüseyin: Bedayi ül'Vekayi, *TTK Belleten,* XXXVII/106 (1963) s. 319, çeviri: İsmail Kaynak.
11. *Vizantiyskiy Vremennik*, t. XI, s. 100-104.
12. Faik Reşit Unat, age., s. 311-312.
13. Basilike D. Papoulia, *Ursprung und Wesen der 'Knabenlese' im Osmanischen Reich, Südosteuropaische Arbeiten,* 59, Münih, 1963.
14. Bkz.: Victor Menage, *Some Notes on the Devshirme*, BSOAS, 29 (1966) s. 64-78, özellikle s.73; yine Speros Viyonis Jr., Reviews of Books, Basilike D. Papoulia, *Ursprung und Wesen der 'Knabenlese' im Osmanischen Reich...*, Balkan Studies, V, 1964, s.145-153.
15. *Fa'sifikatsiya Srednevekovay istorii Turtsii v kemalistskoy istografi*, *Vizantiyskiy Vremennik*, 1953, No: 8, Tom VII, s. 9-31 [Bkz. bu derlemenin I. Bölümü].
16. *Fa'sifitsirovannaya versiya o turetskom halifate (iz istorii panislamizma v Turtsii)*, İzvestiya od. obşç. Nouk AN. Tadjikskoy SSR, Vıp. V, 1954 g. s.167-180 [Bkz. bu derlemenin III. Bölümü].
17. Ob oşibaçnoy kontseptsii srendnevekovay istorii Turtsii v rabote A. F. Millera, Uçenie Zapiski LGU, 1952, No. 8.
18. K. Voprosu ob izucenii pervogo antifeodalnogo krest'yonskago vosstaniya v srednevekovay Turtsii, *Vizantiyskiy Vremennik*, tom XI, 1956, s. 200-2224 [Bkz. bu derlemenin II. Bölümü].
19. [S. B. Pevzner ile birlikte] Vakufnogo gramota Hani-Hatun-Vruçki sultana Mehmeda II, *Pis'mennıe Pamyatniki Vostoka*, Ejegodnik 1970, Moskva: Nauka, GRVL, 1974, s. 108-133. [Arapça metnin okunması, çevirisi ve yorumlanması; S. B. Pevzner, Türkçe metnin okunması, çevirisi ve yorumlanması; A. S. Tventinova].
20. Nekatorıe zameçaniya o znaçenii vakufnogo zemlevladeniya v istorii osmanskoy impeni v suyazi s publikatsiey vakufnoy gramotı Hani-Hatun, *Pis'mennıe Pamyatniki Vostoka,* Ejegodnik 1970, Moskva: Nauka, GRVL, 1974, s. 134-149.
21. Japonya uzmanı K. A. Popov, Kore uzmanı İ. İ. Hvan, İran uzmanları Yu. E. Bregel' ve A. İ. Falina, İndologlar N. Yu. Lubatskaya ve A. Ya. Sırkin, Moğolist N. P. Şastina, Türkologlar F. A. Salimziyanova ve İ. V. Stebleva, Arap tarihi uzmanları N. İ. Kil'berg ve S. B. Pevzner, bu çalışmada, Tveritinova'nın

mesai arkadaşlarıydı. Yayın kurulunda ise Tveritinova'ya, 1968 ve 1969 yıllarında Yu. E. Bregel' ve V. A. Konstantinov, 1970-'73 yıllarında ise L. N. Men'şikov, S. B. Pevzner (sekreter) ve A. B. Halidov eşlik etti [Bkz. 1. Dipnottaki kaynaklar].

22. *Pis'mennıe Pamyatniki Vostoka,* Ejegodnik 1970, Moskva: Nauka, GRVL, 1974, s. 465-466. [Güncel internet erişimi linki 1 no'lu dipnotta verilmiştir].
23. Agrarnıy Stroy Osmanskoy İmperii XV-XVII vv. Dokumentı i materialı, Moskva, 1963.
24. Aktaran, Vasilyev, Oreşkova ve Smilyanskaya, "Ob Anne Stepanovne Tventinovoy," age, s.25.
25. *Kniga zakanov sultana selima*, Moskv 1969.
26. Dva Spiska kanun-name sultana selima I iz sovetskih rukopisnıh kollektsiy, Akademie der wissenschaft der DDR Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie, Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker, Protokollband der XII. Togung der Permonent Altaistic Conference 1969 in Berlin, Herousgegeben von Georg Hazai und Peter Zienne, Berlin: Akademie-Verlag, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, 5, s. 631-636 (Bkz. Bu derlemenin IV. Bölümü]. [Aşağıda değineceğimiz üzere, Tveritinova bu konuda Türk Tarih Kongresi'nde de konuştu].
27. Vostoçnıe istoçniki norodov Yugo-Vostoçnay i Tsentralnoy Europı.
28. St. Petersburg'daki Rusya Bilimler Akademisi'nde Tveritinova'nın şahsi dosyası, "F. 152, Op. 003, D.505" no'lu dosyada saklanmaktadır (Kaynak: http://db.ranar.spb.ru/ru/person/id/9992/)
29. Osmanskiy mir i osmanistika, Sbornik statey k stoletiyu so dnya rojdeniya A. S. Tveritinovoy (1910-1973), Otvetstvennıy redaktor: Zaytsev, İl'ya Vladimiroviç, Oreşkova, Svetlana Filippovna, İnstitut Vostokovedeniya RAN, Moskva, 2010.
30. Örneğin bkz. önceki dipnotta anılan eser, s.19.
31. T*ürkiye'de Kara Yazıcı-Deli Hasan İsyanı* (1593-1603), Dr. Anna S. Tveritinova, çev. Abdülkadir İnan, yayına hazırlayan Ali Haydar Avcı, Aya Kitap, 1. Baskı, Ekim 2006, İstanbul.
32. Mustafa Akdağ, Tveritinova A. S., Vositanie Kara Yazıdji-Deli Hasana v Turtsii (Türkiye'de Karayazıcı-Deli Hasan İsyanı), güncel internet linki: http://www.dergipark.org.tr/en/dowload/article-file/783183. Bütün çabalarıma karşın, bu makalenin o tarihte hangi derginin hangi sayısında yayınlandığını bulamadım; ancak biçem özelliklerinden ötürü, *TTK Belleten*'de yayınlanmış olabileceğini tahmin ediyorum. Bu makaleye dikkatimi çektiği için tarihçi Dr. Emel Akal'a teşekkür ederim.
33. M. Akdağ'ın Sovyet tarih yazınına pek aşina olmadığı da anlaşılıyor. Osmanlı iktisadi düzeninin feodal karakter taşıdığı, Sovyet Osmanlı tarihçilerinin en temel tezlerinden biriydi. Örneğin, bir başka Sovyet tarihçisi olan A. M. Voluyski'nin 1939'da Moskova'da basılan kitabı *15.-16. Yüzyıllarda Türkiye'nin Feodal Düzeni* [*Feodal'nıy stroy turtsii v XV-XVI vv.*] başlığını taşıyordu.

34. Kitap Tahlili, "Koca Hüseyin ve Eseri Bedayi ül'Vekayi", Doç. Dr. Recep Duran, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi,* Yıl 3, Cilt 3, Sayı 2, Güz 2017 (221-229).
35. Faik Reşit Unat, "Hüseyin: Bedayi ül'Vekayi", *TTK Belleten*, XXXVII/106 (1963) ss. 309-319.
36. Age, s. 312.
37. Unat'ın verdiği bilgiye göre, Sovyet akademisince hediye edilen iki ciltlik *Bedayi ül'Vekayi* nüshası, Türk Tarih kurumu Kitaplığı: B 4463/1 ve 2 no'lu indeks sıralarına kaydedilmiştir.
38. Age, s. 309.
39. Age, s. 319.
40. *Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar (1300-1481) – Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci*, Almancadan çevirenler: Yılmaz Öner-Orhan Esen, Yordam Kitap, 2. Basım, Nisan 2019, İstanbul
41. Age, s. 32.
42. Doğan Avcıoğlu, *Osmanlı'nın Düzeni, Türklerin Tarihi* 6. Kitap, Yayına Hazırlayan: Doğan Yurdakul, Kırmızı Kedi, 2013, İstanbul.
43. Age, s. 114.
44. *Osmanlılar,* Age, s. 276, ac. Werner.
45. Age, s. 277-278.
46. *Osmanlı'nın Düzeni*, age, s. 248.

I

Ortaçağ Türkiyesi Tarihinin Kemalist Tarihyazımında Çarpıtılması [1953a]

Son on yılda, Türkiye'de ırkçılığın ve Pantürkizmin gerici ideolojisinin propagandasına, Türklerin Ortaçağ tarihi alanında, artan sayıda "bilimsel" araştırması eşlik etti. Bu araştırmalar, Avrupalı burjuva tarih yazınında kök salan ve Kemalizm öncesi dönemin Türk tarihçilerince benimsenen eski bakış açısında temel bir gözden geçirme ve değişiklik yapıyorlar. Kemalist burjuva-milliyetçi tarihçiler ve onlara sipariş verenler, şimdi artık sultanların ve seferlerinin tarihini anlatmakla yetinemiyorlar. Oysa şimdiye değin burjuva tarih yazımı bundan ibaretti. "Çağdaş tarih bakımından", diyorlar, "padişahlar ve onların hanedanları bir anlam taşımıyor. Büyük Türk seferlerinin, fetihlerinin ve Türk medeniyetinin başkaca sosyal ve ekonomik sebepleri bulunmaktaydı."[1] Böylece, Kemalist tarihçiler, görüldüğü gibi, Türklerin Ortaçağ tarihini daha derin biçimde aydınlatacaklarını iddia ediyorlar. Ancak ne var ki, sosyal ve ekonomik problemleri ele almaya dair bu çağrı Kemalist tarihçilere, sadece bu problemleri tahrif edilmiş bir biçimde göstermek ve burjuva milliyetçi propagandanın görevlerine uygun olarak aşağıdaki hususları kanıtlamak açısından lazımdır:

İlkin, Türklerin Küçük Asya'ya girdikleri anda, Bizans ve Balkan Yarımadası halklarından güya daha yüksek bir sosyoekonomik gelişme düzeyine sahip oldukları, bunun sonucu olarak da fethettikleri halklara "yardımcı olan", "devlet örgütlenmesinin daha gelişkin biçimlerini" getirdikleri;

İkinci olarak, beraberlerinde devlet hayatının "daha yüksek biçimlerini" getiren Türk fetihçilerin, bunun sonucunda, feodalizm tarafından ezilen Bizans ve Balkan Yarımadası halklarının "kurtarıcıları" oldukları;

Üçüncü olarak, Türk devletinin, Türklerin "milli" geleneklerine uygun olarak, sözüm ona, sınıf çelişkilerini ve sınıf mücadelelerini tanımadığı... Toplumun üstünde duran bu devletin, güya bütün tebaasının sosyal ve ulusal çıkarlarının "ideal ahengini" sağlayan "tarafsız bir örgütleyici" olduğu;

Nihayet, dördüncü olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çürümesinin ve gerilemesinin sebebinin devletin başındaki zümrenin, devlet yönetimine dair "geleneksel millî" ilkelerden sapması olduğu... Bu "geleneksel millî" ilkelerden sapmanın, yabancı-Türk olmayan unsurların Osmanlı İmparatorluğunun yönetici çevrelerine sözüm ona sızmasından kaynaklandığı hususlarıdır bunlar.

Bu bilindik sahte kavramlar, Kemalistlerin ırkçı ve açıkça gerici vargılara ulaşmasını zorunlu kılmaktadır. Onlara göre, sadece devlet yaşamının o eski ve "millî" ilkelerine dönmek yoluyla Türk halkına refahı ve parlak bir geleceği sağlamak mümkün olacaktır. Ortaçağ yaşamının toplumsal politik biçimlerine ama bu kez daha yüksek, "Avrupai" bir kültür düzeyinde dönüş; işte burjuva milliyetçilerinin Türk halkına, ulaşmak için önerdikleri ideal budur.

Ne var ki, Türk milliyetçisi sosyologların yukarıda sayılan tezlerinin her birinin dikkatle incelenmesi, tarihin en utanmaz biçimde çarpıtılması ile uğraştığımızı açıkça ortaya koyması bakımından yine de gereklidir; bu çarpıtmalara teşebbüs eden-

ler, Türk burjuvazisinin uşağı olan bilim insanlarıdır, amaçları sosyal demagoji ve emekçilerin sınıf bilincinin karartılması, hedefleri ise Türk burjuva yöneticilerinin haklı gösterilmesidir. Tarihsel gerçeklere başvurarak bunların, Kemalist tarihçilerin anılan tezleriyle örtüşüp örtüşmediğini göstereceğiz.

Birinci tez, görmüş olduğumuz üzere, Türklerin Küçük Asya'yı fethettiklerinde [burada yaşamakta olan halklardan] daha yüksek bir sosyoekonomik gelişme düzeyinde bulundukları, toplumsal ve politik yaşamın daha gelişkin biçimlerine sahip oldukları; bunları fethedilen halklara aşıladıkları yönündedir. Bu –temel özellikteki– teze, Ortaçağ Türkiyesi tarihi ile ilgilenen herhangi bir çağdaş Türk tarihçisinin eserlerinde rastlayabiliriz.

Nasıl, Batı Avrupalı burjuva Doğubilimcileri-Türkiye tarihçileri (Gibbon, Giese, Markvart, Deni, Dil, Kramers, Yorga ve diğerleri) Türk devletinin içsel gelişimini esas olarak farklı dışsal etkilerle ve Türk devlet örgütlenmesinin şu ya da bu parçasının fethedilen ya da komşu halklardan aktarılması ile açıklıyorlarsa (ki aslında, sayılan bilim insanları, Ortaçağ Türkiyesinin içsel tarihini buna indirgerler), çağdaş Türk tarihçileri de, tam tersine, Türkler tarafından fethedilen halkların, galiplerin toplum düzenine ve kültürüne herhangi bir etkisi olması imkânını reddederler. Bu tür tezlerin başlangıcı, en azılı milliyetçilerden biri olan tarihçi Mehmed Köprülü tarafından ortaya konulmuştu. Köprülü, 1931 yılında "Bizans Kurumlarının Türk Kurumlarına Etkisi Üzerine"[2] başlıklı özel bir makale yayınlamıştı. Bu çalışmasında Köprülü, Avrupalı yazarların, Türklerin pek çok devlet idaresi biçimini Bizanslılardan ve Güneydoğu Avrupa halklarından devraldığına yönelik tüm vargılarının "tarihsel düşünceyle tamamen çeliştiğini ve yanlış fikirlere dayandığını" ilan etti. Ona göre, "Osmanlı devletinin Anadolu'nun batı kesiminde, Bizans sınırına yerleşmiş az sayıda boydan doğduğunu varsaymak yanlıştır."[3]

Bunun yerine, Köprülü, Türklerdeki sosyoekonomik, askerî ve politik ilişkileri "genetik" etkenlerle açıklamakta, bu ilişkilerin Hunlarla başlayıp Osmanlı Türklerine kadar uzanan bir dizi içinde bir "Türk" devletinden diğerine aktarıldığını öne sürmektedir.[4] Köprülü, bu bakış açısını, kendisinin geliştirdiği "genetik" yöntemin yardımıyla, İstanbul'da yapılan II. Tarihçiler Kongresi'ne (1937) sunduğu, Ortaçağ Türk hukuk kurumlarıyla ilgili raporunda kanıtlamaya çalıştı.[5] Köprülü tarafından icat edilen anti-bilimsel "teorinin" özü, Küçük Asya'nın Türk fetihlerinin, atalarından, sadece Türk ırkına mahsus kimi "özgül" vasıfları "miras aldıkları" ve bu vasıfların da özellikle saray yaşamında, askerî ve idari sistemde, yargısal ve hukuki kurumlarda ve ayrıca halktan vergi tahsilinin örgütlenmesinde yansımasını bulduğudur.[6] Bu "teorinin" saldırgan ve gerici karakteri, her türlü şüpheden azadedir.

Bizans'ın ve Balkan Yarımadası ülkelerinin fethi esnasında Türklerin fethedilen halklara kıyasla, toplumsal ve politik yaşamın daha yüksek biçimlerine sahip oldukları yönündeki yalancı tez, doğrudan tarihsel gerçeklerin çarpıtılmasına dayanır. Bizans İmparatorluğu'nun ve Balkan Yarımadası ülkelerinin, Türkler tarafından fethedildikleri dönemde, gelişmiş ve olgunlaşmış feodal ilişkilere sahip oldukları biliniyor. Feodal mülk sahiplerinin iç savaşları ve birbirleriyle kavgaları, Türk saldırılarının gerçeklemesini kolaylaştırdı. Toprak köleliğine dayanan gaddar feodal boyunduruk, Kemalist tarihçilerin sunmaya çalıştığının aksine, o çağda, Bizans ve Balkan Yarımadası halklarının geri kalmışlığının bir ifadesi değildi.

Ayrıca, bizzat Mustafa? Kemal tarafından Türk Tarih Kurumu'nun başkan yardımcılığına önerilen, burjuva milliyetçi, faşist gerici "teorinin" propagandasında onun en yakın savaş arkadaşı olan "profesör" Afet İnan da, Türk fatihlerin, fethedilen halklara karşı her yönden "üstünlüğünü" kanıtlamak amacıyla özel bir gayret göstermiştir. "Avrupa feodalizminin idari siste-

minin sahip olduğu politik örgütlenmeye" diye yazıyordu, "onlar (Türkler –*A.T.*) yeni bir biçim getirdiler. Bu idare, merkezî monarşi tipinde... yeni bir modele dönüşmek durumunda kaldı."[7]

Yukarıda anılan, azılı Pantürkist ve ırkçı M. Köprülü, resmî "bilim" alanında gerici "teorilerin" savunusundan, şimdilerde gerici politik faaliyet alanına geçti ve Amerikan tekellerinin uşağı Menderes hükümetinde Dışişleri Bakanı oldu. Köprülü, kesin bir biçimde şunu belirtiyordu: "Orta zaman Türklerinin Avrupa'ya, yeni çağın modeli olan mutlakıyetçi rejimi vermiş olması gerçeği; örf-âdet hukuku ve politik kültürün gelişkinliği açısından Türklerin açık üstünlüğünü ortaya koymaktadır."[8]

Bu resmî bakış açısı, "Türk milletinin sahneye çıktığı her yerde ve her zaman ileri bir kültürün taşıyıcısı olduğunu"[9] temelsizce iddia eden Kemalist tarih çarpıtıcılarının tüm eserlerinde, farklı boyutlarıyla propaganda edilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türk fetihçilerin ilk elden savaşmak durumunda kaldıkları Bizans, Sırbistan ve Bulgaristan'ın askerî ve politik zayıflığı, hiç de bu ülkelerin sosyoekonomik ve kültürel geri kalmışlığının bir yansıması değildi. Bunların her yönüyle ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyindeki devletler olduğu biliniyor; bilimin çoktan ortaya çıkardığı ve genişçe incelediği çok sayıda yazılı eser, sanat eseri ve maddi kültür eserleri buna tanıklık ediyor. Ne var ki, Kemalist tarihçiler bilinen gerçekleri dikkate almayarak, Bizans'ın feodal parçalanmışlığını, gelişmemişliğinin işareti sayıyorlar ve onu, "yüksek derecede gelişmiş ve merkezîleşmiş devlet örgütlenmesine" sahip olduğunu söyleyerek, Osmanlı-Türk devletinin şekillenmesinin temelini oluşturduğunu varsaydıkları Küçük Asya Selçuklularının devleti ile kıyaslıyorlar.

Gelişmiş feodal düzen aşamasında bulunan, bünyesinde yeni, burjuva ilişkilerin unsurlarının da doğduğu Bizans'ı, Küçük Asya'daki dağınık Oğuz boylarının ilk devletsel birliği olan, ataerkil ilişkilerin halen olağanüstü güçlü olduğu Selçuklu

Sultanlığı ile kıyaslamak, tarihsel gelişmenin farklı basamaklarında bulunan bu iki devleti mukayese ederek, nesnel tarihsel gerçeklere aykırı şekilde, Selçukluların sosyoekonomik gelişme düzeyini gerçekte olduğundan daha yüksek göstermek, Kemalist tarihçilerin bu konudaki anlayışını tamamen temelsiz ve bilim dışı kılıyor.

Gerçekler, dağınık Selçuklu boylarının devletsel birliğinin tamamlanmamış olduğunu gösteriyor. Göçebe hayvancılık ekonomisinin az gelişmişliği ve son derece geri kalmış ziraat tekniği, onların ekonomik ve sosyal gelişme düzeyinin düşüklüğünün apaçık göstergeleridir.

[Anadolu] Selçuklu devletinin başkenti olan Konya'nın hemen yanı başında bulunan topraklarda merkezî yönetimin kimi unsurlarına rastlanabiliyorsa da, kenar bölgelerin birleşme sürecinde henüz önemli bir mesafe katettiği söylenemez.

Akademi üyesi V. A. Gordlevski'nin, "Küçük Asya Selçuklu Devleti" başlıklı incelemesi, çeşitli kaynaklardan yapılmış araştırmalara dayanarak, Selçuklu devletinin gerçek durumunun bir tasvirini sunuyor: "Kenar bölgelerde, dağlık alanlarda, merkezî iktidarın otoritesi önemsiz bir düzeydeydi. Merkezden uzakta, devletin kenar bölgelerinde, Oğuzlar birlik içinde yaşarlardı. Oradaki boş topraklarda sakince sürülerini otlatırlardı; buralarda aşiret reislerinin (beylerin) iktidarı güçlüydü... Oğuzlar 'il' adını verdikleri aşiretler birliği oluştururlardı... Burada Oğuzlar, komşu bölgelere 'akınlar' düzenlerlerdi. Hayat sakince ve merkezî iktidarın düzenlemelerinden azade biçimde akıp gidiyordu." Ve devamında: "Bitimsiz kavga gelip çattı... Burada kahraman Bahadırlar (Alpler) ortaya çıktı... Alplerin veya gazilerin tek düşüncesi savaşa ve yağmaya yönelikti – ve 'Gaza', yani kefereye karşı savaş ilan eden sultan 'insancıklarının' onu iyice beslemesini istiyordu."[10]

Selçuklu devletinde göçebe Oğuz aşiretlerinin eski örf ve âdet hukuku (töre) hâkimdi. Bu devletin sosyopolitik haya-

tında önemli rolü, "Kurultay" adı verilen aşiretler arası örgüt, aşiret yaşlılarının meclisi oynuyordu. Aşiretler arası birleşme işlevini yerine getiren bu organda Han'ın seçimi de gerçekleştiriliyordu.[11]

Tabii ki, bu ataerkil örgütlenme biçimine zaman içinde yeni bir toplumsal içerik kazandırdı, zira yaşlıların ve seçilmiş hanın meclisi, tüm halkın değil, aşiret asilzadelerinin çıkarlarını temsil ediyordu. Ne var ki, geçmişten kalmış tüm bu ataerkil kurumların varlığı, karşımızda gelişmiş bir feodal toplum değil, yarı ataerkil, yarı feodal bir toplum bulunduğuna dair güçlü kanıtlar sunuyor. Çok sayıdaki yarı bağımsız aşiretin Selçuklu devleti bünyesinde kısa ömürlü ve geçici birleşmesi, ya aşiret soylularının komşu halklara karşı yağma seferleri örgütleme hedefine ya da müşterek savunmanın örgütlenmesi hedefine doğrudan bağlıydı. Bu birliğin ekonomik ve politik temelleri olağanüstü istikrarsızdı, zira farklı boylar ve farklı aşiretlerden oluşan bu devlette gerçek anlamda bir ekonomik ve politik birlik bulunmuyordu. Selçuklu devletinin tüm tarihine, komşulara düzenlenen akınlar ile farklı boy ve aşiretler arasındaki bitmek bilmez savaşlar damga vurmuştur.[12]

Böylece görüyoruz ki, Kemalist tarihçilerin Selçuklu devletinin yüksek derecede merkezîleşmesi ve örgütlenmesi üzerine söylediklerinin hiçbir bilimsel temeli bulunmamaktadır.

Selçuklu devleti, dayanıksız sultanlığın 1308 yılına doğru yıkılmasıyla parçalandı ve onun topraklarında birbiriyle bağlantısız ve birbirlerine düşman 10'dan fazla emirlik ortaya çıktı. Emirliklerin örgütlenmesi, sadece topraksal değil, aşiretsel ilkeye de dayanıyordu, ki bunun bir ifadesi olarak da birleşme hâkim olan boyun çevresinde gerçekleşiyordu. Ayrıca, söz konusu emirliklerin adları toprağa değil, boy isimlerine bağlıydı (Osman-oğulları, Karesi-oğulları, Saruhan-oğulları, vb.). Dağınık yarı-feodal emirliklerin nüfusu geçimini, esasen göçebe hayvancılıkla, kısmen de askerî yağmacılıkla sağlıyordu.

– Selçuklulardan, 14. yüzyılın başlangıcında yükselmeye başlayan Osmanlı devletine kalan "miras" işte buydu.

Osmanlı emirliğinin, 13. yüzyıl sonlarında Selçuklu topraklarında nasıl ve hangi şartlar altında ortaya çıktığını incelemeyeceğiz. Onun Konya'daki sultanlığa bağımlılığının, pek çok diğer sınır emirlikleri gibi asgari düzeyde olduğu, kaynaklarda açıkça görülmektedir. Bu emirliğin toprakları gayet önemsizdi; kışları Söğüt bölgesinde ve yazları da Bitinya bölgesine bitişik olan Domaniç Dağı ve Ermeni Beli'nde göçerlikle sınırlıydı.[13]

Osmanlı emirliğinin iç yönetimi, gelişiminin ilk aşamasında gayet ilkeldi. İlk Osmanlı hükümdarları Osman, Orhan ve belli bir zaman boyunca Murat, sultan sıfatını taşımıyorlardı. Tıpkı diğer emirliklerin hükümdarları gibi onlar da bey veya emir olarak adlandırılırlardı.[14] Bu dönemde Bey'in otoritesi esasen, ataerkil töreye göre tanınmış ve küçük göçebe aşiretlerin soylularınca seçilmiş bir genel askerî şef olmayı kapsıyordu. Zamanla, bey unvanının babadan oğula geçen irsî bir özellik kazandığı doğrudur; ancak Osman'ın Bey unvanını "uç beylerinin[15] ve kabile soylularının bir meclisine"[16] tasdik ettirdiğini gösteren veriler de vardır. Hemen Osman'ın ölümünün ardından, onun iki oğlundan hangisinin halefi olacağı sorunu ortaya çıktığında, aşiret soyluları ("Azizler") yeniden toplandı. Bu toplantıda Osman'ın mirasının iki oğlu –Alaeddin ve Orhan– arasında nasıl paylaştırılacağı sorunu ele alındı. Aşiret soyluları, Alaeddin'in bey unvanından küçük kardeşi Orhan lehine feragat etmesine de karar verdiler.[17]

Kuruluş aşamasında Osmanlı emirliğinde askerî işler, hükümdarın başlıca işlevini oluşturuyordu. Bey, aynı zamanda ve öncelikle askerî şefti. Bu yarı-barbar gelişme aşamasında, yağma savaşları Osmanlıların sürekli ve en önemli "zanaatını" oluşturuyordu. Ve açıktır ki, askerî-aşiretsel örgütlenme de, askerî "zanaatlarını" geliştirme yönelimi de (Kemalist tarihçilerin yaptığının aksine) hiçbir durumda Türklerin "millî" özelliği

sayılamaz. Bunlar, Osmanlı emirliğinin bünyesinde, o zamana kadar gelişmiş bulunan sosyal tabakalaşmanın temeli üzerinde ortaya çıkmışlardır. Osmanlıların askerî örgütlenmesi, tıpkı aynı dönemde Avrupa'nın ve Asya'nın başkaca ülkelerinde var olan benzerleri gibi; ganimet, haraç ve yeni topraklar ele geçirmeye yönelen aşiret aristokrasisinin çıkarlarını yansıtıyordu. Uç beyleri ve "aşiret topluluğunun soyluları" – işte emirliğin zenginliğini, toprağı ve hayvanları ellerinde yoğunlaştıran ve kendi çıkarı doğrultusunda Osmanlı hükümdarının politikasının karakterini, yönelimini ve örgütsel biçimlerini belirleyen, bunların oluşturduğu zümre idi. 14. yüzyılın ortalarından itibaren, Türk fetihlerinin amacı sadece yağmanın elde edilmesi olmaktan çıkıp, aynı zamanda da fethedilen halklardan haraç ve farklı yükümlülük biçimleri altında kazanç elde edebilme hakkı uğruna toprak ele geçirmeyi kapsar hale geldi.

Osmanlıların askerî operasyonlarının çapı giderek büyüdü, bu da üstteki beylerin ve askerî zadegânın zenginliğini artırdı. Bunlarla birlikte, genç Osmanlı devletinin sadece askerî örgütlenmesinin değil, politik ve yargısal-idari yönetiminin de tüm biçimleri oldukça hızlı bir biçimde gelişiyordu. Devlet iktidarının başlangıçtaki aygıtı hayli ilkeldi. Osman döneminde onun en yakın savaş arkadaşları olarak akrabaları (oğulları, kardeşleri, vb.) sahnedeydi. Bu akrabalar, onu ilk Emir yaptı, o ise toprak kölelerinden silah zoruyla elde ettiklerini onlar arasında ulufe görünümü altında üleştirdi.[18] Osman'ın kamusal iktidarı gerçekleştirmesinde en büyük yardımcısı, büyük oğlu Alaeddin'di. Yukarıda alıntıladığımız, Türk tarihinin derleme toplama vakayinamesinin yazarı Müneccimbaşı (Ö. 1702) şöyle söylüyordu: "Türkmen dilinde büyük kardeşin paşa olarak adlandırılması benimsenmiştir, dolayısıyla o da (Alaeddin –*A.T.*) kardeşler arasında daha büyüğü olduğundan paşa olarak adlandırılırdı."[19] Osman'ın askerî meselelerdeki yardımcısı ise, ikinci oğlu Orhan'dı. Orhan, emirlerin emiri (emir ül-ümera) unvanı-

nı almıştı.[20] Osman, ömrünün sonuna değin göçebe hayvancılık ekonomisiyle kişisel bağını kesmedi ve seferlerden artakalan zamanında yazları engin otlaklarda hayvancılık yaptı.[21]

Devlet yönetiminin örgütlenmesi adım adım karmaşıklaştı, askerî şefler ve emirler ise çoğunlukla, Osmanlı hükümdarlarına soyca bağlı olmayan, feodalleşmekte olan askerî ve aşiretsel soyluların temsilcilerinden çıkıyordu. Paşa ve emir ül-ümera unvanları da artık sadece sultanlarla akrabalığın bir nişanesi olarak değil, aynı zamanda sultana hizmette gösterilen üstün yararlılığın ifadesi olarak da veriliyordu.

Bu şekilde oluşan Osmanlı devleti, bütün önlemleri hızla büyüyen ve feodalleşmekte olan toprak sahipleri sınıfının çıkarlarına göre hayata geçirdi. Bu sınıfın refah içindeki varoluşunun temeli; bir yanda onlara çiftçi nüfusu sömürme imkânını sağlayan, gelişmekte olan askerî-tımar sistemi, diğer yanda ise iktidarın tepesinin desteğiyle örgütlenen, komşu halklara yönelik istila seferleri idi. Fetihlerin genişletilmesi amacıyla, Osmanlı askerî şefleri, yararlılık gösteren savaşçıları, fethedilen bölgelerdeki toprak parçalarıyla ödüllendirmeye karar verdiler. Bu, toprak sahipleri sınıfının hem sayıca hızla büyümesi hem de ekonomik temellerinin genişlemesi için elverişli şartlar sağladı. Osmanlı fetihçileri arasındaki (mülkiyetle ilgili ve toplumsal) eşitsizlikler daha şiddetli bir tempoda gelişmeye devam etti. Bu eşitsizliklerin temeli, Osmanlı toplumu içerisinde maddi nimetlerin (en başta da maddi nimetlerin üretiminin temel aracı olan toprağın) dağılımı ve devlet hukukunun mülk sahibi sınıfa, dolaysız üreticileri sömürme hakkı sağlamasıydı.

Kaynaklardan anlaşıldığı üzere, toprağın fetihçi Türkler arasında bölüşülmesinin iki biçimi mevcuttu: Bir yandan, askerî soyluların temsilcileri, bütün bir bölgenin ve en iyi toprakların yönetimini kendilerine bahşedilen tımar olarak elde ediyorlardı. 15. yüzyıl Türk vakanüvisi Aşıkpaşazade (Ö. 1484 civarı) köylerin "gazilere" dağıtılmasından bahsederken, Osman'ın

"her birine konumları çerçevesinde saygı gösterdiğinin"[22] özellikle altını çizmiştir. Böylece, örneğin Nikomidiya'nın [İzmit] fethinden sonra Orhan, bu bölgenin tümünü Kara Mürsal adlı bir "yiğide" vermiş ve ondan, bu bölgeyi layığıyla tımarlara ayırmasını istemiştir. Yalakova [Yalova]. Akça Koca adlı bir askerî şefe ve onunla birlikte gelen gazilere verilmiştir.[23]

Diğer yandan ise Küçük Asya'da yaşayan göçer nüfusun fethedilen bölgelere kitlesel göçü gerçekleşiyordu. Bu göçmenlere hem yeni fethedilen bölgelerde yaşayacakları bir yer hem de tarım ve hayvancılığa uygun toprak veriliyordu. Aşıkpaşazade'nin tanıklığına göre, fethedilen Karacahisar'da evlerin boş olduğu görülünce, Germiyan'dan ve başkaca bölgelerden gelen pek çok insan, Osman'dan konut istedi ve o da onlara bu evleri dağıttı.[24] 15. yüzyıl vakanüvisi Oruç Adil, Nikomidiya'nın [İzmit] fethinden sonra kimi bölgelerinin Yahşılı ve Akbaş ahalisine verildiğini yazar.[25] Orhan'ın oğlu Süleyman, Gelibolu Yarımadası'na geçip de burada bir dizi kaleyi ele geçirince, babasından öncelikle ele geçirilmiş toprağa yerleştirmek üzere çok sayıda Müslüman yollamasını istedi, zira bu bölgede yaşayanlar ya öldürülmüş ya da kaçmıştı. Ve hemen öncesinde fethedilen, Marmara Denizi kıyısındaki Karesi ilinde yaşayan göçebe Arap kabileleri, derhal, bütün mülkleri ve evleri (yani otağları) ile birlikte Gelibolu Yarımadası'na nakledildi. Karesi vilayetindeki nüfusun bu nakli, Balkanlar'daki Türk fetihlerinin ilk döneminin süreklilik arz eden bir olgusuna işaret ediyordu.[26] Daha sonraları muhacir olarak başka vilayetlerin ahalisi de gönderildi. Sultan Murat döneminde, Zagora [Zağra] ve Filipapolye'nin [Filibe] 1360'taki fethinden sonra, beylerin her birinin uç yöneticisi oldukları gibi,[27] Seroz civarındaki topraklara da Saruhan vilayetinden göçer-yörükler getirilip yerleştirildi.[28]

Benzer özellikteki pek çok tarihsel kaynaktan görülebileceği üzere, fethedilen topraklar ve ele geçirilenler öncelikle askerî soylular arasında bölüşülür, onlar da böylece (dolaysız savaş ga-

nimetinin yanı sıra) daha da zenginleşmelerinin en önemli kaynağı olarak, kendilerine bahşedilen toprakları elde ederlerdi. Osmanlı hükümdarlarının hazinesinde ve farklı askerî şeflerin ellerinde zamanla biriken inanılmaz büyüklükteki zenginlik, çağdaşlarını hayrete düşürmüştü.[29]

İlk Osmanlı hükümdarlarının ve soylularının zenginliğinin kısa bir süre içinde elde edildiği biliniyor. Osman, kaynakların belirttiği üzere, ortalama bir göçebe beyinin mütevazı mal varlığına sahipti: Birkaç at, iki-üç koyun sürüsü, kılıç ve metal zırh. Onun ölümünden sonra, ardında bıraktığı tüm miras buydu.[30] Seferler düzenlemek için güçlerin ve kaynakların az olduğu zamanlar oldu ve Osmanlı'nın ilk askerî şefleri böyle konularda, çok fazla icraata başvurmak zorunda kalmadı. Böylece, örneğin Orhan, esir ettiği Bizans yöneticilerinden biri olan Nikomidiya'nın [İzmit] tekfurunu, bu aynı kaleyi kuşatmak için yapılacak hazırlıklara para bulmak amacıyla satmaya karar vermişti.[31]

Zaman içerisinde, özellikle de Sultan Murat döneminde, sultanlık hazinesinin gelirleri o denli arttı ki, masraflı bir orduyu beslemek, saraylar ve camiler inşa etmek, zengin bayram kutlamaları ile komşu ülkelerin elçilerini şaşırtmak mümkün hale geldi. Sultan I. Murat zamanında ayrıca, esirler de dahil olmak üzere, bütün savaş ganimetinden beşte bir oranında kesinti yapılması, resmî olarak da kanunlaştırıldı. Böylece fethedilen halklardan alınan haraç ve savaş ganimeti, devlet hazinesinin en önemli gelir kaynağı haline geldi. Balkanlar'da ve Küçük Asya'daki fethedilen bölgelerin köy ve kent nüfusunun emeği, feodalleşmekte olan askerî soyluların, aşiret beylerinin ve din adamlarının geçim ve zenginleşme kaynağına dönüştürüldü.

Bir kutupta, yani aristokratik zümrenin ellerinde, askerî gücün ve devlet iktidarının yardımıyla maddi zenginlik, politik haklar ve ayrıcalıklar toplanırken, diğer kutupta, yani Türk ve Türk olmayan nüfustan köy ve kent emekçilerinin ise hâkim sı-

nıf ve devletle ilişkili yükümlülük ve borçları arttı, sonuç olarak da politik bakımdan çok fazla hak kaybına uğradılar.

Kırsal nüfusun ekonomik durumunu belirleyen olgu, fethedilen topraklar askerî-tımar sahiplerine dağıtılırken bu nüfusun reaya listesine alınması, böylece toprağı işlemeye ve belirlenmiş vergiyi tımar-toprak sahibine veya doğrudan devlete ödemeye yükümlü sayılmalarıydı. Kırsal nüfusun yükümlülüklerinin hukuksal olarak kayda geçirilmesine ancak sonraları, II. Mehmed'in (1451-1481) kanunnamelerinde rastlıyoruz. Ne var ki, II. Mehmed devrinde kayda geçirilen ekonomik ilişkilerin gerçekte önceki dönemde oluştuğu şüphesizdir. Fetihçi aristokrat zümre ile fethedilen gayritürk nüfus arasındaki ekonomik ilişkilerin genel seyrini vergilerin aşamalı evrimi belirlemiştir – toprak, gelir ve özel vergilerin çeşitli biçimlerine bürünen haraçlar, "cizye" veya "haraç" genel adı altında toplanırdı (genellikle bu vergiler, söz konusu yerlerde daha önceden de var olurdu). Bu aynı zamanda, toprak sahibi-fetihçi ile çiftçi-fethedilen arasında feodal ile bağımlı emekçi arasındaki ilişkinin tedricen oluşmasını getiriyordu. Bu süreç, aşamalı olarak da olsa, feodal toplumun nesnel ekonomik ve politik gelişim kanunlarına uygun olarak gerçekleşiyordu. Anılan Türk kaynakları gösteriyor ki, Türk fetihçiler, fethedilen halklardan daha aşağıda bir sosyoekonomik gelişme seviyesinde bulunsalar dahi, gittikçe kendilerini geliştirerek, onlar bakımından yeni olan toplumsal ilişkilere uyum sağladılar.

Haraç, ilk başta, her yerde, Osmanlı ordularının fetih seferlerini cazip kılan başlıca etken olan savaş ganimetinden sonra ortaya çıktı. Sırp, Bulgar, Bizans, Macar ve başkaca bölgeler, Osmanlı devletinin bünyesine zorla dahil edilmezden önce, silah zoruyla haraç ödemeye mecbur bırakıldılar. Bu bölgelerden haraç alırken Osmanlı fetihçileri, henüz haraca bağladıkları bu nüfus ile doğrudan ilişki içine girmemişlerdi. Haraç, söz konusu ülkelerin hükümdarlarınca, var olan ve o aşamada henüz hiçbir

değişikliğe uğramamış bulunan yerel iktidar sistemleri üzerinden toplanıyordu. Türk sultanına haraç verme zorunluluğu, fethedilen ülkelerin halkları bakımından, kaçınılmaz olarak, vergi külfetinin büyümesine yol açıyordu. Yerel feodal hâkim sınıf ve bütün bir yerel devlet yönetimi sistemi aynı halk kitlelerinden beslenmeye devam ediyordu, dolayısıyla da ülkelerin haraca bağlanmasıyla bu kitlelere çifte boyunduruk vurulmuş oldu.

Fethedilen topraklar, zorla Osmanlı devletine dahil edildiği ve askerî-tımar tahsisleri biçiminde Türk soyluları arasında bölüştürüldüğü oranda, haraca bağlanan nüfus da yeni toprak sahipleri olan Türk askerî-feodal aristokrasisi karşısında bağımlı bir konuma geldi. Bu andan itibaren, fethedilen nüfus, hak yoksunu reayaya dönüştü. Reaya, haraç ve cizye adı altında, büyük miktarda vergiyi artık yeni efendileri olan Türk tımar sahiplerine ve paşalarına veya doğrudan sultanın hazinesine ödemek durumundaydı.

Kimi fethedilmiş bölgelerin köylülerine, sultanın sarayına belirlenmiş bazı pahalı tarım ürünlerini temin etme yükümlülüğü getirilmişti. Bu şekilde, örneğin Filipopolye'nin [Filibe] 1364'te alınmasından sonra, bu havalinin köylülerine, farklı tarımsal ürünlerin yanı sıra, pirinç yetiştirme yükümlülüğü getirildi. Türk kaynaklarının bildirdiklerine bakılacak olursa, bu yolla hazineye yıllık 4 milyon akçe[32] ("kırk kerre yüz bin akçe") değerinde pirinç üretilmiştir.[33]

Bu biçimde, aynı zamanda şehirli zanaatkâr nüfusa da fetihçiler lehine kimi ağır yükümlülükler getiriliyordu. Nikeya [İznik] yakınlarındaki bir kalede yaşayan ve keçi kılından ürünler üretmekle uğraşan zanaatkârların, Türk fethinden sonra, sadece "gazilerin" atlarına çul yapmakla yükümlü oldukları-nı biliyoruz.[34]

Türk akınları döneminde, canını kurtarmak isteyen ve esir düşmekten korkan Hıristiyan tebaanın resmî olarak sırtına yüklenen zorunluluklar sayıca çok ve farklı türlerdeydi. Son

derece korkutulmuş oldukları için, onlar kendi topraklarında birer paryaya dönüşmek ve tümüyle esaretçilerine hizmet etmek durumundaydılar. Tüm diğer yükümlülüklerinin yanı sıra, fethedilenlerin sırtındaki ağır yük, her 3-5 yılda bir sultanın tahsildarına 7 ila 15 yaş arasındaki oğullarının en iyisini teslim etmek zorunluluğunu da içeriyordu.[35] Adrianopolye'nin [Edirne] Sultan I. Murat tarafından fethedilmesinin ardından getirilen bu çocuk vergisi, fethedilen ülkelerin Hıristiyan halkları için gerçek bir lanetti. Ve azımsanmayacak sayıda Sırp, Makedon, Boşnak, Bulgar vb. kendilerinin ve çocuklarının hayatını kurtarmak uğruna esaretçilerinin nefret ettikleri dinine geçti. Türk fethi, Balkan halklarının tarihindeki en karanlık sayfaları açtı.

Böylece görüyoruz ki, Türk ilk kaynaklarındaki veriler dahi, Osmanlı devletinin, gelişiminin ilk aşamasında, oldukça geri bir sosyoekonomik gelişim düzeyinde bulunan, ancak feodalleşmekte olan toplumsal ilişkileri de ihtiva eden, "yağmacı"[36] bir yarı-barbar devlet olduğunu açıkça gösteriyor. Aşiretsel ve askerî aristokrasi, yani Osmanlı devletinin, çıkarları uğruna sayısız yağma savaşını gerçekleştirdiği bu zadegân sınıfı, fethedilen topraklarda bulunan daha gelişkin toplumsal ilişki biçimlerine kendisini uydurdu; ve böylece bu ülkelerde daha önceden gelişmiş bulunan, emekçilerin feodal sömürüsü yöntemlerini ve biçimlerini kullandı. Böylece, feodal gelişmenin aktif süreci, bahsedilen Türk tarihsel kaynaklarından da açıkça izlenebileceği üzere, Osmanlı devletinin içinde de gerçekleşti.

Bu gerçekler, hiç kuşkusuz, Ortaçağ Türkiyesi tarihinin Kemalist çarpıtıcılarınca da biliniyor. Ne var ki, gördüğümüz üzere onlar, gerici politik çıkarları uğruna, gerçeği tahrif ediyorlar. Türk "milletinin" öteki halklar üzerindeki (hayalî) üstünlüğünü varsayan burjuva-milliyetçi görüş açıları ile örtüşmeyen ne varsa, reddediyorlar.

1360'tan 1396'ya kadar olan dönemde Osmanlı orduları, önce Sırbistan'ın, sonra Bulgaristan'ın içlerine doğru, köyleri ve

şehirleri yakıp yıkarak, nüfusu katlederek, korkutarak ve esir alarak, her sefer ile daha büyük savaş ganimetleri elde ederek, Adrianopolye [Edirne], Dimitoka, Zagora, Gümülcina, Vardar, Filipopolye [Filibe], Viza, Kestendilye [Köstence], Sofya ve başka pek çok şehri ele geçirerek adım adım ilerlediler. Balkan nüfusu, Türk fetihçilerine karşı inatçı bir direniş sergiledi ve sıklıkla, düşmana yararlı olabileceğini düşündükleri her şeyi imha ederek zapt olunmaz dağlara çekildi.[37] Ne var ki, feodal soyluların bir kısmının Türk sultanının hizmetine girmesi, bunun sonucu olarak fetihçilere karşı direnişin örgütlenmesinde tam bir ittifakın yokluğu, içsel feodal ihtilaflar ve parçalanmışlık – tüm bunların Balkan Yarımadası halklarının kaderleri üzerinde son derece acı sonuçları oldu.

Osmanlı zadegânının Balkan Yarımadası'nda yaptığı fetihler ve elde ettiği sayısız değerli mallar ve esirler ile köleler, altın ve gümüş madenleri, hayvanlar, zengin buğday ve arpa rezervleri[38] gibi kazançlar, keza geniş araziler ve bunların üzerinde yaşayan çiftçi nüfus, Osmanlı devletinin büyüyen askerî gücünün kaynakları oldu.

Fethedilen halkları yönetebilmek için Türk sultanının fethedilen bölgelerin hâkim feodal üstünlerinin temsilcilerini yanına çekmesi gerekiyordu. Sultan için, onların yerel dillere ve âdetlere dair bilgisinden yararlanmak önemliydi. Türk sultanlarının hizmetine geçiş –ki buna genellikle İslam'a geçiş eşlik ediyordu– Hıristiyan feodal zadegânı içinden çıkan dönmelere, yeni efendiler döneminde de ayrıcalıklı bir konum sağlıyordu. Bu türden dönmelerin Türk sultanının hizmetine girmesine oldukça erken tarihlerde de rastlanıyordu. Örneğin, daha Osman döneminde, onun en yakın savaş arkadaşlarından biri olarak Mihail Bey'i görüyoruz. Müneccimbaşı şöyle yazıyor: "Sultan ile Köse Mihail arasındaki güven ve dostluk öylesine güçlenmişti ki, tüm meselelerde görüş alışverişinde bulunuyorlar ve sultan ona en önemli görevleri veriyordu."[39] Hiç şüphesiz,

Bizans'ın ve sonraları da Balkan devletlerinin feodal üstünlerinin bir kısmının Türk sultanının tarafına geçmesi, Türk devletinin daha hızlı gelişmesine ve fethedilen halklar üzerindeki Türk hâkimiyetinin sağlamlaşmasına hizmet etti. Gelibolu'nun Türklerce fethi ve Balkan Yarımadası'nın içlerine doğru ilk seferler döneminde, Sultan Murad'ın en yakın savaş arkadaşlarından biri olarak, yine Türk olmayan çevreden gelen Evrenos Bey adlı bir kişiyi görüyoruz.[40] Zaman içerisinde, Türk sultanının hizmetine geçen yerel feodallerin sayısı ciddi oranda arttı. Bunlar arasında, örneğin Sırp prensi Lazar'ın oğlu Stefan gibi çok etkili kişiliklere de rastlıyoruz.[41]

Türk vakanüvisleri, kural olarak zadegânın temsilcileri olduklarından, Osmanlı sultanlarını ölçüsüzce yüceltmişler, böylece pek çok burjuva araştırmacıya da Türk fetihçilerle fethedilenler arasında "adil" ilişkiler, Türk fetihçilerin "asaleti" ve "dinsel hoşgörüsü" vb. üzerine efsaneler kurmaları için bir temel sağlamışlardır. Çağdaş Kemalist tarihçiler ise Türk fetihlerinin bu yönünü daha da şişirerek, örneğin "Tarih" başlıklı resmî tarih çalışmasında, Osmanlı idare sisteminin bütün tebaasının şerefini, mülkiyetini ve kişiliğini koruduğunu iddia edebiliyorlar.[42] Kemalist tarihçiler, Türklerin Balkan halklarını "feodalizmden kurtardığını" (!) bunun yerine devlet yaşamının yeni, daha yüksek biçimlerini getirdiklerini vb. öne sürüyorlar.[43] Bu türden tezler öne sürerek, Türk milliyetçileri, tarihî gerçekleri çarpıtmaktan utanmıyorlar, oysa bu gerçekler onların düzmece teorilerinin tam tersine şahitlik ediyor. Türk tarihsel kaynakları fethedilen bölgelerde yaşayanların maruz kaldığı korkunç zorbalıklardan ve ölçüsüzce yapılan eziyetlerden bahsederken, onlar ise Balkan halklarının Türk fetihçiler tarafından "özgürleştirildiğini" öne sürebiliyorlar.

"Karacahisar fetholunduğunda," yazıyor vakanüvisler, "onun mağlup hükümdarı, bütün çocukları, aile efradı ve mal varlığı ile birlikte esir alındı. Bu denli şanlı bir Müslüman zaferi

karşısında tekfur, sultanın hizmetine girdi ve diğer mal varlığı da galipler arasında pay edildi. Kafirlerin evleri gazilere dağıtıldı. Dermansız kalan kafir reaya haraca bağlandı."[44]

Başka bir yerde ise Sultan I. Murat'ın en tanınmış askerî şefi olan Lala Şahin Paşa'nın, Adrianopolye'nin [Edirne] fethinden sonra İhtiman ve Smakov* kalelerine doğru, ileri istikamette hücumu sürdürdüğünden, derinliklerde, iki dağ arasındaki bir boğazda "kafirlerin" silahla belirdiğinden ve inatçı bir direniş sergilediklerinden bahsedilir. "Türkler, şiddetli bir çatışma sonucunda, bu yürekli yurtseverleri imha edip dağdan aşağı attıklarında kaleler de zapt edildi – reaya haraca bağlandı."[45]

Kemalist sahte öğretinin, kaynakların bu türden tanıklıklarını görmezden gelmesine tarihin kasıtlı çarpıtılması denmez de ne denir? Ayrıca bu türden tanıklıklar pek çoktur.

Kemalist tarihçiler Türk sultan ve fetihçilerine, mutlak monarkların "adilane ve kültürlü olma" özelliklerini atfederken, kaynaklar ise onları, yarı-barbar olmakla birlikte, daha gelişkin halklar üzerinde hâkimiyet koşullarına uyum sağlayabilen özellikte resmetmektedir. Örneğin, ilk Osmanlı vakanüvislerinden Aşıkpaşazade, bu ilişkiyi ortaya koyması bakımından oldukça tipik olan, Osman döneminde gerçekleşen şu olayı aktarıyor:

Osman'a Germiyan'dan bir adam geldi ve şöyle dedi:

"Bana şu pazarın gümrük vergisini (baç) satsanıza?.."

Osman sorar:

"Baç da nedir?"

O da cevaplar:

"Pazara gelen herkesten para alacağım."

"Ama eğer o pazardaki insanlar sana borçlu iseler, o zaman sen kimden para alacaksın?" diye sordu Osman Gazi.

"Benim Han'ım," diye yanıtladı o adam, "âdet böyledir. Her yerde padişahlar bunu talep ederler."

---

* İhtiman ve Smakov, Bulgaristan'ın başkenti Sofya'nın güneyinde yer alan ilçeleridir. *–çev.*

"Bu Allah'ın buyruğuyla mı oluyor, yoksa beyler mi bunu böyle yapıyorlar?" diye sordu Osman Gazi.

"Âdet böyledir, benim Han'ım eskiden beri vardır," diye yanıtladı o adam.

O zaman Osman had safhada kızarak:

"Hey sen! Yıkıl karşımdan! Ben onun malına ne kattım ki bana akça ver diyeyim? Çık dışarı ve bir daha bu konuda bana bir şey söylemeye cüret etme, yoksa sana ziyanım dokunur."

O zaman, onun adamları (kadı ve subaşı) devreye girip Osman'a şöyle söylerler:

"Efendimiz, pazarla ilgili olarak beylerin âdeti böyledir. Herkes onlara bir şey verir."

"Peki, öyle diyorsanız," diye bağladı sözlerini sultan. "Bundan gayrı şu şekilde olsun: Pazara yük getirip satan her kişi iki akçe ödesin, satamayan ise bir şey ödemesin."[46]

Vakanüvislerin sunduğu veriler ortaya koyuyor ki, kendilerinden daha yüksek bir gelişme düzeyinde bulunan halklarla karşılaşan ilk Osmanlı hükümdarları, Türklerin daha önce tanışık olmadığı bu toplumsal ilişki biçimlerini tedricen benimsemeye başladılar. Ama bu gibi gerçekler, Kemalist tarihçilerin "işine gelmiyor". Onlar, Aşıkpaşazade'nin eserindeki bu alıntılanan yeri, sanki Osman, Germiyan'dan gelen yabancıyı öfkelenerek kovmuş gibi "yorumluyorlar." Onlar, okurun, pazarlardan gümrük vergisi alınması önerisinin Osman tarafından hiddetle reddedildiğini, yani her türlü maddi çıkarın Osmanlı hükümetine yabancı olduğunu düşünmesini sağlamaya çalışıyorlar. Kemalist tarihçilerin bu türden anti-bilimsel görüşleri, en utanmaz tarih çarpıtıcıları olarak onların foyasını meydana çıkarıyor.

Şimdi, tarihsel gerçeklerin çarpıtılmasının başka bir örneğini görelim.

Yukarıda ismini andığımız, Ortaçağ Türkiyesi tarihinin sistematik çarpıtıcısı Ömer Lütfi Barkan, Ortaçağ Türkiyesi

tarihinin ekonomik sorunları üzerine 1945 yılında yayınladığı hacimli eserinin[47] önsözünde: "Osmanlıların devlet idaresi sistemini ideal, yekpare ve eşsiz benzersiz bir sistem", olarak tasvir etmeye çalışıyor. Buna mukabil, aslında Türk fetihçilerin, fethedilen halkların yaşam koşullarına uyum sağlamak ve onların daha gelişkin toplumsal ilişki biçimlerini benimsemek zorunda kaldıklarına tanıklık eden belgeyi alıntılayan Barkan, hiç mahcup olmaksızın, bu belgenin nesnel verileriyle doğrudan çelişen vargılara ulaşıyor: Türkiye'de sadece (güya İlhanlılardan nakledilen) geleneksel ve kendine özgü ekonomik ve sosyal kurumların hüküm sürdüğünü ve bunların hiçbir şart altında değişmediğini öne sürüyor.[48]

Kemalist yazar taslaklarının böylesi utanmazca tarih sahtekârlıklarından çokça örnek verilebilir. Ama sanırız, bu verilen örnekler, Kemalistlerin tarihsel malzemeyle nasıl ayıplanacak biçimde oynadığını sergilemeye yeterlidir.

Kemalist tarihçiler, Türk sultanlarının güya, Avrupa ülkelerinin ancak 18. yüzyılda ulaşabildiği mutlak monarşi "modeli"nin kurucusu olduklarını öne sürüyorlar.

Her şeyden önce, tamamen açıktır ki Türkler, toplumsal gelişme düzeylerinin fethettikleri halklardan daha aşağıda olması sebebiyle, genel olarak herhangi bir "modeli" kurmuş değillerdir. Herhalde, "mutlak monarşi" kavramı ile Kemalist sahte öğretinin kastı, nihai oluşum süreci ancak 15. yüzyıl ortalarında tamamlanan, sultanın despotik iktidarının özellikleri olsa gerek. Mutlak monarşinin, feodal toplumun çürümesi ve onun bağrında kapitalist üretim tarzının doğmasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bir tarihsel kategori olduğunu anlamıyorlar ya da anlamak istemiyorlar. Kemalist tarihçiler, mutlakiyetçiliğin sınıfsal doğasının ve onun ortaya çıkışının sosyoekonomik gerekçelerinin üstünü kasten örtüyorlar. Mutlak monarşilerin doğuş döneminde kraliyet iktidarının büyük feodaller üzerindeki zaferi, ancak yeni doğan burjuvazinin merkezî iktidara verdiği

destek sayesinde mümkün olabildi.[49] 19. yüzyılın sonuna değin feodal Türkiye'de burjuvazinin ortaya çıkışından söz edilemeyeceği gibi, önceki dönemin Osmanlı devlet düzeninin, 16. ile 18. yüzyıllar arasındaki Avrupa mutlak monarşileri için "model" oluşturduğunu da söyleyemeyiz.

Türk sultanlarının despotik iktidarının toplumsal doğası, çok sonraki bir dönemin Batı Avrupalı mutlak monarşilerin doğasından tamamen farklıydı. Bu despotik iktidar, devlet hükümdarı ile ona muhtaç olan askerî-tımar sahiplerinin, sultanın savaş arkadaşlığından başlayarak adım adım büyüyen bu önemli tabakanın, karşılıklı "yardımlaşmasına" dayanıyordu. Sultanın despotik iktidarının sağlamlığı ve askerî savaşçıların ona olan itaatkârlığı, doğrudan doğruya, askerî seferlerin ne ölçüde başarıyla gerçekleştirildiğine; hem elde edilen savaş ganimetlerinin ve –sonradan köleye dönüştürülen– esirlerin bolluğuna, hem de askerî sınıfın (sipahi) toprak varlığının genişletilebilmesine, böylece sömürdükleri çiftçi sınıfın nüfusunun büyütülebilmesine bağlıydı. Türk sultanlarına fetihçi politikayı dikte ettiren, askerî soyluların kendi halkları üzerindeki iktidarlarını güçlendirmek için bir araç olarak da ihtiyaç duydukları bu istilacı çıkarlarıydı. Türk devletinin bütün askerî örgütlenme sistemi bu tür vazifelere yanıt veriyordu ve tımar sahiplerince sömürülen Türk nüfusun oldukça geniş tabakalarını da kapsıyordu.

Fethedilen halkların, bu askerî-despotik aygıtın işletilebilmesi amacıyla korkunç biçimde yağmalanması, Türk boyunduruğu altına giren ülkeleri sosyoekonomik gelişimde yüzyıllarca sürecek bir durgunluğa mahkûm etti. Bununla bağlantılı olarak, Kemalist tarihçilerin şimdilerde çokça dillendirdikleri, Türk fetihlerinin "insani" karakteri denilen şey üzerine de birkaç söz etmek gerekir.

Bu aynı Kemalist resmî tarihten öğreniyoruz ki, "Türkler, halkın topraklarını koruma politikası izlediler. Balkanlar'daki Hıristiyan köylüler, Türklerin yönetimi altında, kralların ve

imparatorların döneminde olduğundan daha mutlu bir hayata kavuştular. En küçük bir fanatizm sergilemeyen ve gayet ileri yönetim biçimlerine vakıf olan Türkler, köylülerin topraklarına dokunmadılar, hatta bu toprakları genişlettiler. Onlar Hıristiyan reayanın kırsal yaşamının örgütlenmesini yıkmadılar, onların sosyal ve dinsel kurumlarını muhafaza ettiler."[50] Yeni burjuva tarihçiler böyle yazıyorlar.

Ne var ki, kaynakların tasvir ettiği Türk fetihlerinin resmi tamamen farklı görünüyor.

Bizanslı, Ermeni ve başkaca tarihçiler, Türk fetihçilerin Küçük Asya sınırlarına yönelik istilalarıyla beraberlerinde getirdikleri felaketin korkunç resmini çiziyorlar. Doğrudan bu kaynakların anlatımlarına dayanarak F. I. Uspenski şöyle yazmıştı: "Önceden Müslümanların Tavr'dan aşağıya doğru yaptıkları akınlar gibi, şimdi de Türkmenlerin (yani Oğuzların –A. T.) seferleri, Kapadokya'ya, Pontus'a ve Frigya'ya kadar uzanarak, bu bölgenin çalışkan çiftçi nüfusuna onulmaz bir zarar verdi, kültürlü nüfusu uzaklaştırdı ve onların ektiği toprakları otlağa çevirdi."[51]

Türk olmayan nüfusun yaşadığı şehirlerin ve bölgelerin Türk fetihçilerce ele geçirilmesi, yazarları Türkiye hükümdarlarının davranışlarını son derece yücelten o Türk tarihsel kaynaklarında dahi, Kemalist tarih çarpıtıcılarının bize sunmaya çalıştıkları idilik renklerden çok farklı biçimde resmedilir. Örneğin, Küçük Asya'nın Batı kesimindeki şehirlerin ve kalelerin büyük çoğunluğu (İnegöl, Karacahisar, Bilecik, Akhisar, Evrenos, vd.) daha Osman devrinde yağmalandı ve tahrip edildi ("Garet ve Tahrib").[52] Bunların nüfusu ya özellikle Karacahisar'da olduğu gibi,[53] toptan imha edildi ya esir alındı ya da, Geyve kalesinde olduğu gibi,[54] dağlara kaçarak canını kurtardı. Nikomidiya'da [İznikmid] savaşabilecek durumdaki bütün erkek nüfus kılıçtan geçirildi ve geriye kalanlar da esir alındı.[55] Kuşatılan Nikeya (İznik) açlık çektirip yıpratmak yoluyla zapt edildi ve galiplerin

merhametine sığınmak zorunda bırakıldı. Şehrin güzelliğine hayran kalan Orhan Sultan, yağmalanmasına izin vermedi. Ne var ki, bildiğimiz üzere bu durum, şehirde yaşayanların halinin tümüyle yağmalanan diğer şehirlerdekine kıyasla daha iyi olduğu anlamına gelmiyordu. Tarihî anlatılardan birinde şöyle aktarılır: Orhan Sultan, yeni fethedilmiş olan Nikeya şehrini gezmekte ve etrafı incelemektedir. Kalabalık bir kadın grubu, feryatlarla ona başvurur. "İçimizden pek çoğu," diye haykırırlar, "senin askerlerinin kılıçlarıyla can verdi, pek çoğumuzu da açlık ve veba götürdü. Kıtlıktan ve beladan dolayı hayat bizim için dayanılmaz oldu." O zaman sultan, kadılarına ve sipahilerine dönerek, şu emri verdi: "İhtiyacı olanlar, bu kadınların arasından kendisine eş seçsin." Ve evlenenlere ev verdi, aylık bağladı.[56] Nikeya'ya [İznik'e] yakın topraklar fetihçiler arasında sultanın tahsisiyle paylaştırıldı. Keçi kılından yaptıkları mamullerle ün kazanmış olan şehir zanaatkârları, o günden itibaren gazilerin atları için çul imal etmekle yükümlendirildiler.[57]

İşte, fetihçilere direniş göstermelerinden veya kendilerini galiplerin merhametine bırakmalarından bağımsız olarak, fethedilen halkları bekleyen karanlık ve korkunç kaderin tablosu böyleydi. Her durumda onları bekleyen yazgı kölelikti, yeni efendileri için çalışmak yükümlülüğüydü, aksi takdirde gaddarca katledilirlerdi.

Sultanın ve onun çevresindeki soyluların, zapt ettikleri topraklarda yaşayan nüfusu bilhassa köle saydıkları biliniyor. Orhan Sultan döneminde, ne atlı süvarinin (akıncı) ne de yarı-düzenli kurulu (yaya) ordunun sultanın iktidarının yeterince sağlam dayanakları olamayacakları ortaya çıkmıştı, zira bunlar itaatsizlik sergilemeye eğilimliydiler. O zaman, daha güvenilir bir ordu kurma gerekliliği doğdu. Ne var ki, Türklerin insan kaynakları oldukça sınırlıydı, dolayısıyla sultan iktidarının askerî dayanaklarını güçlendirmek amacıyla, kuralsızca muamele edilebilecek olan fethedilen nüfustan yararlanmaya karar

verdi. Orhan'ın çevresindekiler, kardeşi Alaeddin Paşa'nın girişimiyle, şöyle bir sonuca ulaşarak, bunu sultana bildirdiler: "Kafirlerin ve çocuklarının oturduğu pek çok bölge fethedilmiş durumda. Bu bölgelerin erkekleri ve kadınları köleye dönüştü. Aslında hepsi senin kölelerin ve cariyelerindir. Kafirlerin birkaç bin çocuğunu kanun yoluyla askerî vergi olarak almak, hem mantıklı hem de mümkündür."[58] Köleler ve cariyeler – demek ki, fethedilen halkların kimliği Türk soyluları için bundan ibaretti.

Türk fetihlerinin başlıca dürtücü etkeninin toprak ve esir ele geçirmek ile yağma olduğunu biliyoruz. İlk elden kaynaklarda, Türklerin Balkan Yarımadası ülkelerini fethetmesinin tarihine dair korkunç bir resim görüyoruz. Yapılan her sefere, Sırbistan'ın, Bosna'nın, Bulgaristan'ın ve diğerlerinin her bir bölgesinin ve şehrinin ele geçirilmesine, nüfusun bir kesiminin katledilmesi ve diğer bir kesiminin yağmalanması, evlerin tahrip edilmesi, onbinlerce insanın esir alınıp götürülmesi ve köleye dönüştürülmesi eşlik etmiştir. Kaynaklarda her bir seferin betimlenmesi, hep şu cümleyle son bulur: "Etraftaki her şeyi yakıp yıktıktan sonra, Müslümanlar için, saymakla bitmez ganimet ele geçirdiler."[59] Veya: "Seferden dönerken, yanlarında sayısız ganimet, esir ve kesik baş getirdiler."[60] Farklı bölgelerin zapt edilmesinde, sıklıkla, o bölgenin tüm nüfusunun Anadolu'ya gönderildiği görülür,[61] vb. 1438 yılında, Macaristan'ın güney bölgelerine yönelik akına katılan vakanüvis Aşıkpaşazade'nin yazdığına göre, bu seferde elde edilen esirler o denli çoktu ki, kadın esir-cariyeler bir çift çizme karşılığında satın alınabiliyordu. Aşıkpaşazade bu seferden, bizzat 9 kadın esir getirdi; bunlardan üçünü 300 akçeye sattı, kalanları ise 200 akçeye.[62]

Adrianopolye'de [Edirne], Bursa'da ve sonrasında İstanbul'da, kesintisizce akan yoğun savaş ganimeti, askerî-feodal soyluların zenginleşmesini sağladı ve onların ekonomik ve politik önemini artırdı. Yağmalanan malların parasıyla devlet büyük şehirlerde saraylar, camiler, medreseler, kervan-

saraylar inşa etti. Egemen zümrenin âdetlerinin sadeliği ortadan kalkmaya başladı, yerini ihtişam ve savurganlığa bıraktı. Örneğin, daha 1387 yılında, sultanın en önde gelen emirlerinden olan Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Sultan Murad'ın oğlu Beyazıd'ın evlenmesi vesilesiyle saraya, 100 gulam (oğlan köle) ve 100 cariyeden oluşan bir hediye yollamıştı. Bununla birlikte, onlardan, renkli bir seyirlik oluşturulmuştu: İlk 10 gulam içi altınla doldurulmuş gümüş kâseler taşıyordu, sonraki 10 gulam içi gümüşle doldurulmuş altın kâseler taşıyordu, kalan 80 gulam ise gümüşten yapılmış şamdanlar, testiler, vazolar, tepsiler ve başkaca kıymetli eşyalar taşıyordu. "Zenginlik" diye bağlıyor sözlerini vakanüvis, "yabancı ülkelerin elçilerini hayretler içerisinde bırakmıştı."[63]

Bütün bunlar yağmayla elde edilmişti ve yağmanın –Kemalist sahte tarihçilerin o denli gayretlice üzerinde uzun uzun durdukları– "insancıllıkla" hiçbir ortak yönü olamaz. Türk fetihçilerini "feodalizm altında ezilen" Balkan ülkelerindeki Hıristiyan nüfusun "adil ve merhametli" hamileri olarak tarif eden Kemalist burjuva milliyetçileri böylelikle tarihi bilinçlice çarpıtıyor, nesnel gerçeği okurlarından gizliyorlar. Avrupa feodalizmini Osmanlıların askerî-politik devlet sistemiyle karşı karşıya koyarak Kemalist tarihi çarpıtıcıları, Türklerdeki feodalizmin sınıfsal özünü örtbas etmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Onlar, Türklerin politik düzenini "en adilane" idari sistem ve "halisane" politik örgütlenmeden oluşan özel tipte bir düzen olarak betimliyorlar. Osmanlı devletinde toprağın paylaşımı, mülkiyet biçimleri ve toprağın tasarruf edilmesinin biçimleri, vergilerin toplanmasının (yani emekçilerin sömürülmesinin) biçimleri ve yöntemleri, onlara göre, ilelebet "ideal" ve "en gelişkin" biçimiyle İslam hukukunca ortaya konulmuş, Türk fetihçileri ise bunu belki biraz daha mükemmelleştirmiştir.[64] Daha aşağıda da göreceğimiz gibi, Ömer Barkan ve benzeri tipteki çağdaş Türk sahte bilim insanları tarafından yaygınca propaganda edilen

bu sahte tezin amacı, bir yandan Türk fetihçilerini, fethedilen halklara "kültür taşıyan kurtarıcılar" olarak resmetmek, diğer yandan ise, güya sadece Türklere özgü olan, sınıf çıkarlarının ezelî "ahengine" ve Türk toplumunda sınıf kavgalarının yokluğuna dayanan gerici faşist "teoriye" kanıt getirmektir.

Ne var ki, kaynakların da gösterdiği gibi, Türkler Bizans ve Balkan Yarımadası halklarına feodal prangalardan kurtuluşu değil, kölelik ve imhayı getirdiler, fethedilen halkların gelişim seviyesini birkaç yüzyıl geriye götürdüler. Genel tarihsel planda, Türk hâkimiyeti, fethedilen ülkelerde en büyük felakete sebep oldu; onları, geçmişte kalmış bir gelişme aşamasından, yabancı boyunduruğunun getirdiği daha ağır şartlar altında, uzun ve eziyetli bir yolla tekrar geçmeye mahkûm etti.

Batı Avrupa burjuva tarih yazınında var olagelen bir rivayete göre, Türkler ilk dönemlerde fethedilen halklara zulmetmediler. Bu rivayet, bize göre, kaynağını, Türk sultanının hizmetine giren ve bundan dolayı da sıklıkla Türk devletinin ve onun askerî-politik sisteminin doğrudan savunucusu olarak karşımıza çıkan, Balkan Yarımadası'ndaki kimi bölgelerin feodal soylularının temsilcilerinin anlatımlarından almaktadır. Örneğin, Bizanslı Kritovul İmbrosski, Fatih Sultan Mehmed'in hizmetine girmiş ve bu hükümdara adadığı hayranlık dolu bir methiye yazmıştır.[65] Ne var ki, Kritovul veya Hıristiyan feodaller arasından çıkan onun gibi diğer hainler, asla halk kitlelerinin –yani Türklerin askerî darbelerinin ve bu yabancı sömürücülerin boyunduruğunun esas yükünü omuzlayanların– ruh halini betimlemediler. Tam tersine, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hıristiyan feodal üstünler arasından çıkan dönmeler, bir dereceye kadar Türk hükümdarının dayanaklarını güçlendirmesine ve kendi halkları üzerinde zorba politikalarını uygulamasına hizmet ettiler.

Bu durumu, Kemalist tarihçilerin –yanlış anlamlar yüklemeye çalışarak– bizzat yayınladıkları belgeler de teyit etmek-

tedir. 17. yüzyılın ilk yarısına ait olan bu tür bir belgede Buda bölgesinin Türk beylerbeyinin, Palatin Voyvodası Nikolay Estergazi'ye şu hitabını okuyoruz: "Siz, dostumuz da bilirsiniz ki reayanın mutluluğu çiftini (toprak parçasını –*A.T.)* işlemekten ve ekin üretmekten ibarettir. Hülasa, reayanın kılıç taşıma hevesine mani olmak gerekir. Özellikle siz, dostumuz, sürekli olarak şehirlere şunu bildiriyorsunuz: Reayanın istenmeyen davranışları engellenecektir. Ve böylece sizin böylesi edimleriniz neticesinde bu son bulmuştur... Benim saygıdeğer dostum, siz (bizim) Tanrımızın daimi iyi niyetleri adına mevcut birliği güçlendirdiniz ve doğmakta olan düzensizliği doğru yöntemlerle ortadan kaldırdınız."[66]

Yani, Türk hükümdarları, fetihçilerin tarafında duran yerel feodalleri kendi dayanakları olarak görüp onlara ziyadesiyle alaka göstermiş ve onlara belli bir zamana kadar "insaflı ve merhametli" davranmıştır. Bunda şaşırtıcı olan bir şey de yoktur. Bu şartlar, doğal olarak, sultanların, "düzenin" bu kıskançça hizmetkârlarına "minnettarlık" duymasına yol açmıştır. B. Gabor adlı bir Transilvanya beyinin mektubunda şunları okuyoruz: "Merhum Sultan I. Ahmed'den biz çok hayırlar gördük. Eğer biz onun çocuklarına ve Osmanlı devletine karşı asil olmayan davranışlar sergilersek, o zaman Türkiye'de yediğimiz ekmek ve tuz, dişlerimize takılır."[67]

Bu türden belgelerin tahlili, reddedilemez bir açıklıkta göstermektedir ki: Türk hükümdarları ile yerel feodal soyluların temsilcileri arasındaki birlik ve dostluk, Türk milliyetçilerinin sunmaya çalıştığı gibi, sultanın fethedilen nüfusun tümüne yönelik bir teveccühü anlamına gelmemektedir. Aktarılanlar ve belgeler her şeyden önce, apaçık bir biçimde, şehirlerde ve kırlarda yaşayan nüfusun hiçbir zaman Türk hâkimiyetiyle barışmadığını ve onları köleleştirenlere karşı ellerinde silahlarıyla sürekli bir kavga verdiklerini, onlara emekleriyle hizmet etmeyi reddettiklerini gösteriyor. Fetihçiler, yerel soylulara ise sadece

halk kitlelerini itaat altında tutmak için ihtiyaç duyuyorlardı. Verilen örnekten bir kez daha, çağdaş Türk tarihçilerinin politik amaçları doğrultusunda kaynakları nasıl bilinçli olarak çarpıttıklarını, onların sosyal özünü nasıl boşaltıp iğdiş ettiklerini, olayları nasıl olduğundan başka türlü gösterdiklerini ve fethedilen halklar üzerindeki Türk hâkimiyetinin özünü ve karakterini nasıl yanlış ve sahte biçimde tanımladıklarını görüyoruz.

Fetihçiler, daha önce de belirttiğimiz üzere, fethedilenlere kıyasla, tarihsel gelişmenin daha alttaki bir basamağında bulunuyorlardı ve dolayısıyla, fethedilen bölgelerin çiftçilerinin konumunda kökten bir değişiklik yapabilecek durumda değillerdi, zaten buna niyetlenmediler de. Türk fetihlerinin başlıca harekete geçirici nedeni, feodalleşmekte olan soyluların yeni toprakları ve buralarda yaşayan çiftçi nüfusu ele geçirme eğilimleriydi. Balkan Yarımadası ülkelerinde zaten var olan feodal sömürü sistemi, istilacıların çıkarlarına tamamen uygundu. Bu sistemi muhafaza etmek ve yerel feodal soyluların herhangi bir kesiminin desteğiyle, kimi yerel yönetim biçimlerinin yardımıyla ve hatta yerel dinî kurumların desteğiyle bu sistemden yararlanmak, bu sistemi şu ya da bu şekilde yıkmaktan çok daha kazançlıydı. Köylülerin topraklarından sürülüp atılmasının fetihçilere hiçbir yararı olmazdı. Aynı şekilde, şehirlerdeki zanaatkârların emeğinden yararlanmak da onlar için önemliydi. Ama bu politika hiç de diğerkâm [özgeci] güdülerle değil, sadece çıkarıcı güdülerle uygulandı. Tam da bu koşulları göz önünde tutarak, K. Marx, Osmanlı askerî-feodal sisteminin, Türk fethinden önce var olan üretim ilişkilerinin özüne dokunmadığını söyler: "Doğu despotizmi, yerel belediye özyönetimlerine sadece kendi dolaysız çıkarlarıyla çatıştığı ölçüde müdahale etti, ama kendisinin yapmak zorunda olduğu bir şeyi üzerinden atmasını sağladıkları ve düzenli yönetimin meşgalelerinden onu kurtardıkları sürece, bu kurumların varlığına seve seve izin verdi."[68] Ancak ne var ki iyi bilindiği üzere, sonrasında, Türk feodal soyluluğunun

fethedilen Balkan halklarını yağmacı sömürüsü, bu halkların üretici güçlerinin ve üretim ilişkilerinin gelişimini ağır biçimde etkiledi ve tarihsel ilerlemenin önündeki en büyük engellerden oldu. Bu konuda Kemalist tarihçiler susmayı tercih ediyorlar, zira olgular, onların Balkanlar'daki Türk hâkimiyetinin karakteri üzerine bütün uydurmalarını çürütüyor.

Şimdi, Kemalist tarihçilerin diğer bir tezinin incelenmesine geçelim: Buna göre, Osmanlı devleti, Türk sultanının bütün tebaasının sosyal çıkarlarının "ideal ahengini" örgütleyen, toplumun üstünde duran, sınıf çelişkilerinin ve sınıf kavgalarının doğmasına imkân tanımayan, güya özel ve Türklere özgü bir yönetim sisteminin taşıyıcısıydı.

Bu anti-bilimsel ve sahte "teori"nin önde gelen tellalı, burjuva milliyetçisi Ömer Barkan'dır. Osmanlı İmparatorluğu'nda köylülüğün hukuki konumunun incelenmesine hasredilmiş olan bir eserinde[69] Ö. Barkan, Türk devletini, "kafirlere karşı savaşın yürütülmesinin ortak (!) çıkarları doğrultusunda", "işbirliğinin" organizatörü olarak resmediyor. "Köylüler ve diğer üretici sınıflar," diyordu o, "savaş sanatı dışındaki işlerle meşgul olup, devlet ve askerlik meselelerinde askerî sınıfla işbirliği yapan (!) doğal güçleri teşkil ederlerdi."[70]

Türk imparatorluğunun savaşçı karakterini mazur gösteren Ö. Barkan, köylüler tarafından aynî vergi ödenmesini de "doğal bir durum" olarak görür: Meğer, köylüler bu yolla sadece askerî sınıfa hak ettiğini ödüyorlarmış; onlar ürünlerinin bir kısmını "hiç de kolay olmayan (!) askerî yükümlülüklerden uzak kalmak karşılığında" veriyorlarmış, zira "bu yükümlülükler, hükümetin ve askerî sınıfın üzerindeydi." Bu sonuncular, "kafirlerin" örgütlenmesine karşı savaşı yürütmek zorundaydılar, "kafirler" ise, Ö. Barkan'a göre, "köylüler üzerinde korkunç ve mahvedici bir hâkimiyetin örneğiydiler" ve bu kavga, "onların çok daha geri kalmış (?!) sistemine karşı" veriliyordu.[71] Ö. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda "her sosyal grup için belirlenmiş

bir toplumsal işlevin var olmasını, bu işlevlerin gelecek nesiller için de değişmemesini ve her bir sınıf için ebediyen perçinlenmesini"[72] de "ideal" bir durum saymaktadır. Bu ona, örnek bir örgütlenme gibi gelmektedir. Tarih çarpıtıcısını özellikle duygulandıran ise, güya Osmanlı devletinde "sınıfların ve yükümlülüklerin ahenkli bir paylaşımının" varlığıdır. Hepsinden önce, "reayanın oğlu reaya kalır"[73] ilkesine ve onların ebedî biçimde toprağı işleme yükümlülüğüne bağlanmasına hayran kalan Ö. Barkan, bu örgütlenmeyi "planlı ekonomi sistemi (!) ve devletçi politika"[74] olarak adlandırıyor.

Gerici Ö. Barkan'ın Türk devletinin sosyo-tarihsel gelişim sürecini çarpıtarak, hangi toplumsal kesimin siparişini yerine getirdiğini anlamak zor değildir. Türkiye'nin egemen burjuva toprak ağası zümresi için halk kitlelerine, toplumun sınıflara bölünmesinin ezelî olduğunu telkin etmek son derece önemlidir – bir egemen, hâkim sınıf vardır, bir de yönetilen sınıflar. Onlar açısından önemli olan, halk kitlelerini, egemen sınıfların görevinin, köylülerin ve işçilerinkinden daha kolay ve daha az zahmetli olmadığına ikna etmektir. Emekçi köylü kitlelerinin kölece şartlarının ebediyen sabitlenmesi – işte çağdaş Türk egemenlerinin uşağı olan "bilim insanı"nın yavan bir tatlılıkla, iç geçirerek anlattığı "ideal işbirliği" budur; işte Türk burjuva milliyetçiliğinin ideologlarının övdükleri budur. Onlar, tarihi çarpıtarak ve hayalî "milli" gelenekleri referans alarak mazur gösterdikleri, kitlelerin gaddarca ezilmesi sistemini, emekçilerin [günümüzde] çalışma ve yaşam koşullarında köklü iyileştirmeler yapılması yönünde ileri sürdükleri haklı taleplerinin karşısına koyuyorlar.

Osmanlı devletinin, varoluşunun ilk gününden itibaren, keskin toplumsal çelişkiler ve sürekli bir sınıf savaşımı şartlarında geliştiği biliniyor. Yukarıda da görmüş olduğumuz üzere, Türk sultanları tarafından örgütlenen komşu halklara yönelik yağma savaşları, ilk elden, devletin hâkim zümresinin, yani başlarda

Osmanlı aşiretlerinin soylularının, sonraları ise toprak sahibi feodallerin zenginleşmesi amacını taşıyordu. Tarım arazileri ve gasp edilen zenginlik, soyluların elinde toplanıyordu. Bu da halk kitleleriyle egemen zümre arasındaki sosyoekonomik konum farklılığının sürekli büyümesine yol açıyordu. Devlet iktidarının zaman içerisinde giderek güçlenen aygıtı, toprak sahiplerinin çiftçiler sınıfı üzerindeki zor aygıtı olarak, daha baştan itibaren, hâkim sınıfın üretici sınıfları sömürmesine yardımcı olmayı en önemli işlevlerinden biri saymıştı. Türk sultanlarının, hâkim sınıfın tam da bu taleplerine yanıt vermek ve keza, sömürülenlerin direnişini bastırmak amacıyla gerçekleştirdiği yasama faaliyetleri gayet iyi bilinmektedir. "Doğudaki hükümetler", der Engels, "her zaman sadece üç bakanlıktan oluşurlar: Maliye (ülke içindeki yağma), savaş (ülke içindeki yağma ve yabancı ülkelerin yağması) ve Kamu işleri (yeniden üretim işleri) bakanlıkları."[75]

Bizzat Ö. Barkan tarafından yayınlanan belgeler, onun anlayışını tamamen çürütmektedir. Bu belgeler, F. Engels tarafından yapılan Doğu despotizminin özüne dair derinlemesine tahlili tasdik eden çok sayıda tarihsel veriyi içermektedir. Osmanlı devletinde maliye bakanlığı, daha en başından, halk kitlelerinin soyulması amacının hizmetine koşulmuştu. Sultan iktidarının maliye bakanlığı, her şeyden evvel, devlet hazinesinin ve tımar sahibi feodallerin çıkarlarının zarar görmemesine büyük özen gösterdi. Eğer bu belgelerde dolaysız üreticilerin "himaye edilmesinden" de bahsediliyorsa, kuşkusuz bu ikiyüzlü, resmî, tumturaklı sözlerin arkasında tamamen başka bir şey gizlidir: Reayanın devlet iktidarınca sözde "himaye edilmesini" de belirleyen, yine devlet hazinesinin ve toprak sahiplerinin çıkarlarıdır. Zira üretici, yeniden üretimin gerekli koşullarından mahrum bırakıldığı takdirde, hâkim sınıfların bu temel gelir kaynağının tükenmesi tehlikesi ortaya çıkabilir.

Bu belgelerden birinde, şunu okuyoruz: "Reayanın himaye edilmesi, Devlet-i Âlî'nin en önemli görevlerinden biridir.

Buradan çıkan sonuç, reayanın da askerî sınıfa katılmasını önlemektir. Eğer sipahiler, bir sonraki nesilde oğullarının da sipahi olmasını sağlayamazlarsa o zaman düzen bozulur, zira bundan dolayı reaya yetersizliği baş gösterir. Bunun sonucu, gelirlerin eksilmesi ve Devlet-i Âlî'nin genel durumunun zarar görmesi olacaktır. Reaya, insanlığın velinimetidir. Hazinenin zenginliği, reayaya dayanır. Sultan, sadece devlet hazinesi sayesinde var olabilir, ki bu hazine de reayadan toplanır. Reayanın dağılmamasını, aksine sayıca artmasını sağlamak, onun sürekli gailesini oluşturur. Reayaya merhamet göstermek ve onu zalimin elinden korumak kutsal bir görevdir.

Ne var ki, reayanın zenginleşmesine de izin verilmemelidir. Reayanın giyim kuşamının, atının ve ev eşyalarının sipahininki kadar süslü olmasına izin verilmemelidir."[76]

Aktardığımız belge, 16. yüzyıl Türkiyesinde yüksek unvan sahibi bir devlet görevlisinin değerlendirmesidir. Ö. Barkan, bu belgeyi egemen çevrelerin köylülere karşı "ihtimamına" işaret etmek için kullanıyor. Böylece, bu Türkiyeli sahte tarihçi, belgenin esas içeriğinin üstünü örtüyor. Aslında, haraca bağlanan nüfusa gösterilen "ihtimam", hâkim sınıfın gelirlerini artırmayı amaçlıyordu. Ayni Ali, Koçibey, Katip Çelebi, Hezarfen gibi 17. yüzyıl Türk yazarlarının siyasi-ekonomik risaleleri de bu tezi doğrulamaktadır: Bu risalelerde, devlet hazinesinin ve tımar sahiplerinin refahının kaynağının reaya (köylülük) olduğu açıkça vurgulanır.

Ö. Barkan, yukarıda aktarılan belgeye dayanarak, reayanın her türlü haktan mahrum paryalar olmadığını ispatlamaya çalışıyor. Ama bu belge, her şeyden önce, Türk devletinin, soyluların çıkarlarına hizmet etmek için köylü yığınların haklarını her türlü araçla çiğnediğini, sipahi efendilerin haklarını ve ayrıcalıklarını ise halktan gelebilecek her türlü kasıta karşı savunduğunu göstermektedir.

Köylülerin omuzlarındaki feodal boyunduruk, gittikçe daha da dayanılmaz hale gelmiştir. 15. yüzyıl ortalarından itibaren, köylünün toprağa raptedilmesi* sistemi sultan fermanlarıyla hukuksal olarak tasdik edilmiştir. Buna karşılık, vergiler altında ezilen çiftçiler işledikleri toprak parçasını bırakıp kaçmış, bu yolla feodal boyunduruktan ya da günümüz Kemalist tarihçilerinin "sınıfların ahenkli işbirliği" diyerek övdükleri o sistemden kurtulmaya çalışmışlardır. Ö. Barkan'ın aktardığı belge, tam da Osmanlı feodal devletinin bu sömürücü politikasına işaret etmektedir.

Ö. Barkan, Kemalist tarihçilerin, "birtakım sosyalist öğretileri izleyerek her yerde sınıf savaşını ve sınıf sömürüsünü aramaktan" vazgeçmesi ve "anılan sistemi nesnel biçimi içinde kavramakta sebat göstermesi gerektiğini" söylüyor.[77] Ne var ki, Kemalist sosyologların kaçamadıkları nesnel tarihsel gerçekliğin olguları, Osmanlı devletinin, varoluşunun daha ilk gününden başlayarak bütün tarihinin keskin sınıf savaşımlarıyla dolu olduğunu gösteriyor. Buna kanıt olarak; sultan iktidarının liderliğinde hâkim sınıfların halka yönelttiği zulüm ve zorbalığa, feodal sömürüye karşı çıkan halk isyanlarından sadece en çok bilinenlerinin adlarını saymak dahi yeterli olacaktır: Şeyh Bedrettin İsyanı (1413-1417), Şah Kulu (1511), Celal İsyanı (1519), 16. Ve 17. yüzyıllar boyunca süren ve "Celalî" adıyla bilinen isyanlar dizisi (Kalender, Kara Yazıcı, Canbulad ve diğerleri).[78] Bu gerçeklerin ışığında, Kemalist tarihçilerin "sınıf işbirliği" ve "sosyal ahenk" üzerine masalları, uydurdukları yalanlardan ve tarihin utanmazca çarpıtılmasından ibarettir.

Kemalist tarihçilerin sonuncu tezine geçiyoruz: Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesi, esas olarak 16. yüzyılın sonlarından itibaren devlet yönetimine dair "geleneksel millî ilkelerden" uzaklaşan, böylece eski prensiplerini bozan

* Ya da bağlanması (*prikreplenie*). *–çev.*

sultanların ve yüksek devlet görevlilerinin ihmalkârlığından ileri gelmektedir.

Bu tezin, tarihsel hakikatle hiçbir bağı bulunmamaktadır. Birçok tarihçinin sunmaya çalıştığının aksine, Osmanlı devletinin çürüme ve gerilemesini hükümdarların "ihmalkârlığına" atfetmek mümkün değildir.[79] Sultan IV. Murad'dan başlayarak, büyük vezirlere varıncaya değin, çok sayıda devlet yöneticisi, devletin çürümesini durdurmak için en enerjik önlemleri aldı. Ancak onların bu eylemleri, beceriksiz olduklarından değil, uyguladıkları önlemler Osmanlı İmparatorluğu'nun genel tarihsel gelişim eğilimine aykırı düştüğü için başarısızlığa mahkûmdu. 16. yüzyılın sonlarından itibaren, feodal desantralizasyon gittikçe güçlendi, merkezî iktidarın otoritesi zayıfladı, feodalizmin gelişiminin bu aşamasına özgü olan politik parçalanma ve bağımlı köylülüğün feodal sömürüsünün ölçüsüzce şiddetlenmesi ortaya çıktı ve tüm bunların sonucu olarak da devletin ekonomik temeli zayıfladı, köylü ekonomisi tahrip oldu, ülkenin askerî gücünde genel bir gerileme görüldü. Türk olmayan halkların, yabancı boyunduruğundan kurtuluş mücadelelerinin hızlanması ise tüm bu olguların şiddetini artırdı.

Tarihsel gelişmenin mantıksal, tarih yasalarına uygun ilerleyişi, olayların bu şekilde seyretmesini kaçınılmaz kılıyordu.

Kemalist tarihçiler, Ortaçağ Türkiye tarihini alenen çarpıtmak amacıyla, Türk devletinin sınıfsal özünü ve onun bünyesinde cereyan eden sınıf mücadelelerini, güya Osmanlı devletinin "özel" tarihsel gelişim yolunu da şartlandırmış olan, Türklerin özel "milli" vasıfları üzerine yavelerle unutturmayı kendilerine görev bilmişler. Çağdaş Türk sosyologları, Türkiye ortaçağını idealize ederek, Türk halkı için "tozpembe bir geleceğin" tam da Türklerin bu eski, "geleneksel" toplumsal yaşam biçimlerine geri dönmesinde yattığını göstermeye çalışıyorlar. Örneğin, 1948 tarihli III. Tarih Kongresi'nde kürsüye çıkan sosyolog Sadi Selen, tüm sunumunu, Ortaçağ Türkiyesinin feodal şehrini –ka-

sabayı– idealleştirmeye hasretmişti. Nüfusun fazla büyümesi ve güya bunun sonucu olarak toprak sahalarının yetersizliği üzerine sahte-bilimsel ve insan düşmanı Malthusçu "teoriyi" propaganda ederek (ki bilindiği üzere, günümüzde Malthusçuluk, bu gerici "öğreti"nin yardımıyla emperyalistlerin yıkım savaşlarını ve sömürgeci yağma politikasını haklı çıkarmaya çalışan emperyalizmin mazeretçilerini ısrarla kendisine çekmektedir) Sadi Selen, bugün kırsal bölgeler üzerinde –Ortaçağ modelinde– çok daha sıkı bir kontrolün tesis edilmesi zorunluluğu üzerine konuştu. Bu bağlamda, taşra şehirlerinin (kasabaların) eski önemine yeniden kavuşturulması, ona zorunlu görünüyor. Ortaçağda kasaba, ona bağlı olan köylerdeki toprak kölesi köylülerin emeği üzerindeki denetimin toplandığı merkezdi ve böylece, devlet iktidarının organları, sözüm ona, çiftçilerin durumunu çok daha etkin biçimde kontrol edebiliyorlardı.[80] "İdeal" geçmişe dönme propagandasının Sadi Selen ve benzeri sosyologların ağzında tek bir anlamı vardır: Bir süredir Amerikan emperyalizminin sömürgesine dönüşen Türkiye'de, egemen sınıfların köylü kitlelerini daha da şiddetli biçimde köleleştirme, bugünkü hâkim burjuva-toprak ağası bloğunu tatmin etmek uğruna, keza ABD tekellerinin siparişi üzerine Türkiye hükümetlerinin gerçekleştirdiği silahlanma yarışını güçlendirmek için, köylülüğün sırtına daha da çetin külfetleri yıkmak yönelimine, uygun bir açıklama bulmak.

Gerici Türk hükümetlerinin militarist politikasını mazur gösterme çabasına Kemalist tarihçilerde de rastlıyoruz. Onlar eserlerinde, Osmanlıların askerî örgütlenmesini övmeye başladıklarında, hatta onu özgül Türk "milli" vasıfları katına yükselttiklerinde bunu görebiliyoruz. Askerî güç, onların anlayışına göre, daima Türk gücünün temelini oluşturmuştur. "Yeniçeri ocağının yok edilmesi," diyor Şinasi Altundağ, "sadece askerî yenilgilere sebep olmakla kalmadı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün idari ve devletsel temellerini de sarstı ve imparatorluğun yok oluşuna yol açan en önemli etken oldu."[81] Ona göre askerî güç, bütün diğer

araçların sürdürülmesi bakımından önemliydi, zira devletin içsel refahı ve diğer halklar üzerindeki hâkimiyetini gerçekleştirme kabiliyeti doğrudan askerî güce bağlıydı. Bu bakış açısından hareketle o, Türk milletini, güya tarihin seyri içerisinde, "geniş bir imparatorluk bünyesinde çok sayıda farklı halkı birleştirebilen, son derece muntazam bir organizasyon kurarak bu halkları kolayca yönetebilen", "üç büyük millet" arasında sayıyor. Ona göre, "Bu milletler: Türkler, Romalılar ve İngilizler"dir.[82] (?!!)

Demek ki, Türk burjuva-milliyetçi tarih çarpıtıcılarının temel amacı, tarihsel gerçekleri olduğundan farklı gösterme ve kasten tahrif etme yoluyla, Ortaçağ Türkiyesi tarihine, modern Türkiye'nin yönetici kliğinin politik görevlerine uygun bir anlam vermektir. Onların, Türkleri hiçbir zaman içsel çelişkileri bulunmayan, pek çok başka halkı yönetme kabiliyetine sahip "yekpare bir büyük millet" olarak sunma gayesi, bütün bu "teorilerin" açıkça faşist karakterini ele veriyor. Kemalist "tarihçiler" doğrudan sahtekârlık yoluyla tarihsel örneklere başvurarak, Türk gericiliğinin halk karşıtı politikasını mazur göstermenin yolunu "arıyorlar". Ne var ki, onlar, egemen sınıfların fetihçi politikasının her zaman bizzat Türk halkı için felaketle sonuçlandığı, bu politikanın sadece feodal soyluluğu zenginleştirdiği ve de bu sınıfın kendi halkı üzerindeki ekonomik ve politik iktidarını güçlendirdiği, egemen sınıfların ve onların devletinin, çıkarcı amaçları doğrultusunda ülkenin üretici güçlerini tüketerek ve tahrip ederek Türk halkını ekonomik ve kültürel gelişimde müthiş bir gerikalmışlığa mahkûm ettiği gibi gerçekleri ise suskunlukla geçiştiriyorlar. Türklerde toplumun "işbirliği halindeki sınıflara" bölünmesini, Türklerin özgül bir "millî" özelliği olarak tanımlayarak, faşist yazar taslakları, tek bir amaç güdüyorlar; o da bu demagojik saçmalıklarla emekçi kitlelerin sınıf bilincini karartmak ve aynı zamanda ülkenin gerici güçlerinin pis işlerini kolaylaştırmaktır; zira bu gerici güçler, ABD emperyalistlerinin liderliği altında saldırgan gerici planlarını gerçekleştirmeye

hazırlanıyorlar. Bugünkü Türkiye hükümetleri, Marshall yardımlarını alan diğer ülkelerin hükümetleri gibi, ABD emperyalistlerine uşaklık ediyorlar. Amerikan emperyalizmine bağımlı hale gelen bu hükümetler, onun emirlerini uyguluyorlar. Türk fetihlerinin, fethedilen halklar üzerindeki hayal mahsulü medeniyeştirici rolünü methederek, bu faşistleşen Türk "teorisyenler", Türk burjuva milliyetçilerinin insan düşmanı saldırgan planlarına ideolojik bir temel hazırlamaya çalışıyorlar.

Ne var ki, hiçbir sosyal demagoji, tarihi çarpıtmaya yönelik hiçbir girişim, çağdaş Türk hükümetinin gerçek sınıfsal karakterinin üstünü örtemeyecek, Türkiye'nin gerici çevrelerinin halk karşıtı ve gayrimilli politikasının yanıtsız kalmasını sağlayamayacaktır.

Notlar

1. Çeşitli Saffet, *Türklük ve Türkçülük İzleri*, Ankara, 1930, 1. Kitap, s.10.
2. Mehmet Fuat Köprülüzade, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1931, cilt I, s. 165-313.
3. M. F. Köprülü, s. 181. Bu görüş açısını o, *Les Origenes de l'Empire Ottoman* eserinde de geliştirir (Paris, 1935).
4. Age.
5. M. F. Köprülü, "Ortazaman Türk Hukuk Müesseseleri", İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1943, s. 343-418.
6. Age., s. 405.
7. Afet (İnan), "Osmanlı-Türk Tarihinin Karakteristik Hatları", *Belleten*, c. II, no. 5-6, 1938, s. 125.
8. M. F. Köprülü, "Ortazaman Türk Hukuk Müesseseleri", s. 417.
9. Tayib Gökbilgin, "Macaristan'daki Türk Hakimiyeti Devrine Ait Bazı Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, c. VII-VIII, cüz I, 1942, s. 210.
10. V. A. Gordlevski, *Gosudarstvo Sel'djukov Maloy Azii*, Leningrad, 1941, s. 46-47.
11. Age., s. 59.
12. V. A. Gordlevski, age., s. 49.
13. *Tevârih-i Âl-i Osman-Oruç bin Adil*, Yayınlayan: Fr. Babiner, Hannover, 1925, s. 7.
14. Bu gerçek, 15. yüzyıl vakayiname kaynaklarından kolayca teyit edilebilir; burada ne Osman ne de Orhan, sultan olarak isimlendirilir; Murad ise ancak yaşamının sonuna doğru sultan olarak isimlendirilmiştir.

15. Uç beyi, sınır bölgelerinde sahip olduğu toprak mülkiyeti üzerinden, dış sınırların güvenliğini sağlayan aşiret reisidir.
16. *Tercüme-i Sahâifü'l-Ahbar*, Müneccimbaşı, İstanbul, 1285-1868, c. III, s. 277.
17. *Die altosmanische Chronik des Ašikpaša-zade auf Grund mehrerer neuentdeckter Handschriften, von neuem herausgegeben von Friedrich Giese*, Leipzig, 1929, s. 24-35.
18. Bkz. Oruç Adil, s. 12.
19. Bkz. Müneccimbaşı, c. III, s. 278.
20. Aynı yerde.
21. Aynı yerde.
22. Aşıkpaşazade, s.23.
23. Aynı yerde, s. 39; Oruç Adil, s. 15.
24. Aşıkpaşazade, s.18.
25. Oruç Adil, s. 15.
26. Aşıkpaşazade, s. 46.
27. Oruç Adil, s. 21; Aşıkpaşazade, s. 56.
28. Oruç Adil, s. 24. Bu konudan 15. yüzyıla ait anonim bir vakayinamede de bahsedilmektedir. Bkz. Elyazması, Doğubilim Enstitüsü [DE], cilt 149, varak 14b.
29. Bkz. Koca Hüseyin, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Elyazması DE, s. 564, v. 114a.
30. Aynı yerde, v. 36b.
31. Aynı yerde, v. 41a.
32. Akçe, başlangıçta değeri 1/3 ve ¼ dirhem olarak saptanan küçük gümüş paradır. Dirhem (drahma) ise 3 gram 78 miligram ağırlığındaydı. Zaman içerisinde akçenin değeri değişkenlik gösterdi.
33. Koca Hüseyin, adı geçen elyazması, varak 63b.
34. Aynı yerde, varak 47a.
35. Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, Ankara, 1943, c. I, s. 14.
36. Karl Marx, Hronologiçeskie Vipiski, Arhiv K. Marksa i F. Engel'sa, t. V, s. 223. [Yazarın referans yaptığı bu metinin Türkçe çevirisi şu şekildedir (anılan Rusça kaynaktan çevirdik): "*Harezmliler devletinin yok edilişinin* ardından Moğollar Rum [Anadolu] *sultanını* da boyun eğdirdiler. Eş zamanlı olarak onlar, halen bağımsızlığını savunmakta olan Güney Çin İmparatoru ile savaş yürütüyor; diğer yandan ise Kore Yarımadası'nın hükümdarına diz çöktürüyorlardı.

    Hemen hemen bu dönemde Küçük Asya'da Osmanlı Türklerinin göçebe aşiretlerinin devleti sahneye çıktı: Onlar orada ilk evvel Karahisar'da bir yağmacı devlet kurdular." –*çev.*]
37. Koca Hüseyin, v. 69a.
38. Koca Hüseyin, varaklar 66b-69a.
39. Müneccimbaşı, c. III, s. 276.

40. Oruç Adil, s. 20 ve devamı.
41. Aynı yerde, s. 34.
42. Tarih, c. III, s. 3-4.
43. Örneğin, bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", *Ülkü*, c. IX, 49. Sayı, s. 48; 53. Sayı, s. 336.
44. Koca Hüseyin, v. 22b; Müneccimbaşı, c. III, s. 274. [Karacahisar'ın fethini Aşıkpaşazade de hemen hemen aynı ifadelerle anlatıyor: "[Osman Bey] *kaleyi yağma etti, fetholundu, Tekfûrünü de tuttu. Gazilere dahi ganimetler verdi. Şehrin evlerini gazilere ve başkalarına dağıtarak onu Müslüman şehri yaptı*" (Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Nihal Atsız basımından, 1. Baskı, Ağustos 1985, Ankara, s. 20-21) *–çev.*]
45. Koca Hüseyin, v. 62b.
46. Aşıkpaşazade, s. 19-20.
47. Ömer Lütfi Barkan, "XV. Ve XVI. Asırlarında Osmanlı İmparatorluğunda Hukuki ve Mali Esasları", c. I, *Kanunlar*, İstanbul, 1945.
48. Aynı yerde, s. LXIX-LXXII.
49. Bkz. K. Marx ve F. Engels, *Soçinenie*, t. XVI, ç. 1, str. 445-449.
50. *Tarih*, c. III, s. 36.
51. F. I. Uspenski, *Dvijenie narodov iz Tsentralnoy Azii ve Evropu, Vizanteyski Vremennik*, t. I, Moskva, 1947, str. 18.
52. Müneccimbaşı, c. III, s. 274-285. [İnegöl için, Aşıkpaşazade de "*Erkeğini kırdılar. Dişisini esir ettiler*" demektedir (Yukarıda andığımız Nihal Atsız basımı, s. 26). Ayrıca, yine Osman devrine dair, Aşıkpaşazade, Tarakçı Yenicesi'ni "*yakıp yıktılar*", Göl-Flanoz içinse "*esir almadılar. Çok mal ve ganimet aldılar. Halkı kendilerine tabi etmek için böyle yaptılar*" yazmaktadır. (age, s. 24) *–çev.*]
53. Aynı yerde, s. 274.
54. Aynı yerde, s. 281.
55. Aynı yerde, s. 285.
56. Koca Hüseyin, adı geçen elyazması, Doğubilim Enstitüsü, s. 564, varak 46b. Bundan Aşıkpaşazade de kendi *Tarih*'inde, s. 41'de bahseder. [Tveritinova'nın da atıf yaptığı anlatımında Aşıkpaşazade, İznik'te yaşananları şöyle yazmaktadır: [Orhan, kadınları] "gazilere paylaştırdı. Emretti: 'Bu dul kadınları nikah edin, alın,' dedi. Öyle de yaptılar. Şehrin mamur evleri vardı. Evlenen gaziye verdiler. Hazır kadın ve evler ola. Kim kabul etmeye?" (Atsız basımı, s. 47) *–çev.*]
57. Koca Hüseyin, varak 47a. Başkalarının yanı sıra, İbn Batuta, Türklerce fethedilmesinden kısa süre sonra İznik'i ziyaret eder ve "şehir yıkılmış halde ve şehirde yaşayanların büyük kısmı sultanın hizmetine koşulmuş" (*Seyahatname*, İbn Batuta). Türkçe çevirisi M. Şerif, İstanbul, hicri 1333 yılı (1915), s. 342.
58. Koca Hüseyin, adı geçen elyazması, DE, varak 45a.

59. Müneccimbaşı, c. III, s. 285, 290, 293, vd.; Koca Hüseyin, adı geçen elyazması, varaklar 28b, 41a, vb.
60. Müneccimbaşı, c. III, s. 294.
61. Aynı yerde, s. 289.
62. Aşıkpaşazade, s. 125.
63. Müneccimbaşı, s. 295. [Aşıkpaşazade de hemen hemen aynı anlatımda bulunmakla birlikte, hediyeleri Evrenos Gazi'nin yolladığını yazmaktadır, bkz. N. Atsız basımı, s. 61 *–çev.*]
64. Bkz. örneğin; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1948, s. 320 ve devamı; Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, Ankara, 1946, c. II, s. 142; aynı eser, c. IV s. 241-245.
65. K. Müller, *Fragmenta Historicum Graecorum*, c. V, Paris, 1883.
66. Tayip Gökbilgin, Macaristan'daki Türk Hâkimiyeti Devrine Ait Bazı Notlar, Türkiyat Mecmuası, 1942, c. VII-VIII, cüz I, s. 207.
67. Age., s. 206.
68. K. Marx ve F. Engels, *Soçineie*, t. X, str. 722.
69. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", *Ülkü*, c. IX-X, sayı 49, 50, 53, 56, 58, 59.
70. Age., Sayı 49, s. 34.
71. Age., Sayı 49, s. 36.
72. Age., Sayı 50, s. 101.
73. Age.
74. Age., s. 104.
75. K. Marx ve F. Engels, *İzbrannıe Pis'ma*, Gospalitizdat, 1948, s. 75.
76. *Ülkü*, sayı 59, s. 422.
77. *Ülkü*, sayı 59, s. 36.
78. Bkz. A. S. Tveritinova, *Vosstaniye Kara Yazıdji – Deli Hasana v Turstii*, Leningrad, 1946. Maalesef, diğer isyanlar henüz Sovyet yazınında gün ışığına çıkartılmamıştır. [Tventinova'nın bu eseriyle ilgili olarak, Sunuş'a bakınız – *çev.*]
79. *Tarih*, c. III, s. 115; Yusuf Akçura, "Osmanlı Devletinin Dağılma Devri".
80. Sadi Selen, XVI.-XVII. "Asırlarda Anadolu'nun Köy ve Kasaba Hayatı", III., Türk Tarih Kongresi, Ankara, s. 590-598.
81. Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1947, c. V, sayı 2, s. 196.
82. Age, s. 198.

II

Şeyh Bedrettin-Börklüce Mustafa İsyanı* [1956a]

Timur'un istilasını (1402) izleyen dönemde Küçük Asya feodallerinin bitmek bilmez iç savaşları, tüm ağırlığı ile köylü yığınlarının omuzlarına çökmüştü; bu yığınlar, birbirleriyle savaşan emirlerin ve sultanın veliahtlarının müfrezelerinin gaddarca yağmasına maruz kalıyorlardı. Bu bağlamda gerek kır gerekse şehir nüfusuna, kendi müfrezelerini beslemek için malzeme talep eden feodal toprak sahiplerinin yararına çok sayıda ve ağır yükümlülükleri yerine getirme görevi yükleniyordu. 15. yüzyıla ait kimi vakayinamelerde halk kitlelerinin, durumlarındaki kötüleşmeye dair şikayetlerine yer verilmiştir. Bunlardan birinde, sultanın hazinesinin halktan alınan haraçların artışı yolu ile doldurulmasına karşı hoşnutsuzluğun bir yansımasını buluyoruz. Vakanüvise göre bu durum, pek çok yüksek devlet görevlisinin "açgözlülüğünün" bir sonucuydu. Onun buradan çıkardığı neticeye göre; "Nerede açgözlülük ortaya çıkarsa, orada zulüm de vardır. Başka türlüsü olamaz."[1]

Başka bir vakayinamede ise şunları okuyoruz: "Osman zamanında, toprak, efendilerine hizmet eden reayanın toprağın sahibi olacağı şekilde dağıtılmıştı. Bugün bu yasa bozulmuştur.

---

* Makalenin özgün başlığı "Ortaçağ Türkiyesi'ndeki ilk Anti-Feodal Köylü İsyanının İncelenmesinin Sorunları Üzerine" olup, Türkiyeli okura erişimini kolaylaştırmak amacıyla tarafımızdan değiştirilmiştir. *–çev.*

Onlardan (yani köylülerden –*A.T.*) tapu* (yani topraktan yararlanma hakkı için para –*A.T.*) topladılar ve büyük bir meblağ tahsil ettiler. … ve bu, sürekli bir olaya dönüştü…"[2]

Bu türden şikayetler, hiç kuşkusuz, giderek ağırlaşan feodal boyunduruğa karşı halk kitlelerinin büyüyen memnuniyetsizliğinin yansımasıydı. 1410 yılında Güney Trakya köylerinden birinde, Sultan Bayazıd'ın oğullarından Süleyman'ın köylüler tarafından öldürülmesi, halkın bu hoşnutsuzluğunun açık bir ifadesiydi. Bu hususta, vakayiname şunları söylüyor: "Bu halk, Emir Süleyman'ı daha sakin bir hayat yaşamak uğruna öldürmüştü. Zira (beyler) birbirleriyle savaştıkları sürece, buradan halkın payına düşen, zulüm oluyordu. Bu sebeple onu yakaladılar ve öldürdüler. Kendilerini beladan kurtardıklarını sandılar, ama daha büyük bir belaya düştüler."[3]

Süleyman'ın kardeşi Musa Çelebi, Emir Süleyman'ın başına gelen bu durumu öğrendiğinde söz konusu köye geldi ve: "Bir daha başkaları padişahlara el kaldırmaya cesaret edemesin." diyerek, köyde yaşayanları evlerinin içinde yaktı.[4]

Böylece, Bayazıd'ın oğulları ve ba içeriğinin şkaca beyler arasındaki tüm ihtilaflara ve iç savaşlara rağmen, onların sınıfsal politikası tek ve ortak bir ilkeye dayanıyordu: Halk kitlelerine boyun eğdirmek için her türlü önlemi almak.

I. Mehmed, kardeşleriyle uzun süreli bir iç savaştan galip çıkıp sultan olduktan sonra, kendi hâkimiyetini kabul ettirmek amacıyla, farklı Anadolu emirlerine karşı kesintisiz savaşlar vermeyi sürdürdü. Bunlar arasında, Karaman emiriyle olan savaş özellikle zorluydu; Karaman emiri, Mehmed'in askerleriyle Rumeli'ye geçmesini fırsat bilerek, yeniden Bursa'nın üzerine yürümüş, yolunun üzerindeki köyleri zapt ve tahrip etmişti.[5] Karaman beyinin ordusunu yenip, son askere kadar yok ettikten sonra, Mehmed, halkı kendisine haraç ödememek için inatçı bir

* Bu kelime, Rusça özgün metinde de "tapu" şeklindedir. –*çev.*

kavga veren Eflak'a yönelik bir sefere girişti. Eflak, silah zoruyla yatıştırıldı. Sultanın orduları, bu seferden büyük bir ganimet ve çok sayıda esir köle ile döndü.[6]

Bunun ardından, Mehmed, ordularıyla yeniden Anadolu'ya, Tokat ve Kastamonu yöresine geldi, burada Samsun ve Canik kalelerinin fethi tamamlandı. Tüm bu fetihlerin ardından Sultanın çevresindekiler ve askerî soylular, ele geçirilen toprakları bölüştüler. Bu topraklarda yerleşik olan köylüler, toprak sahipleri yararına çeşitli yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda bırakıldılar.

Osmanlı mülklerinin genişlemesi, feodal mülk sahiplerinin konumunun sağlamlaşması ve bu bağlamda köylülüğün sömürüsünün ağırlaşması, Osmanlı devletinin tarihindeki ilk feodalizm karşıtı isyanın da sebebi oldu. Bu isyan, 15. yüzyılın ikinci on yılında, Küçük Asya'nın ve Türk sultanının Balkanlar'daki topraklarının önemli bir kısmına yayıldı.

Feodallerin iç savaşlarına ve Türk ordularının istilalarına en çok maruz kalan bölgeleri isyanlar sarmıştı. Bu bölgelerde yaşayanlar, Türk feodallerinin boyunduruğunu özellikle ağır biçimde deneyimliyordu. Bundan ötürü, anti-feodal kavganın başlıca ocakları Batı Anadolu (Aydın, Manisa), Eflak ve Bulgaristan'ın güneydoğu bölgeleriydi. Bu isyanlarda farklı etnik kimliklerden ve farklı dinsel inanışlardan halkların bir araya gelmesi, Türk feodallerinin ayakları altına düşmüş olan herkesin ağır ortak kaderine şahitlik ediyordu. Türk feodallerinin kurmuş olduğu rejime karşı halk kitlelerinin büyük protestosu, Müslümanları ve Hıristiyanları toplumsal mülkiyet eşitliği ve tümtanrıcılık şiarları altında birleştiren özel bir dinsel-mezhepsel öğretinin doğuşunda ifadesini buldu. Bu isyanların, feodal çağ bakımından tipik olan dinsel kabuğu, onların derin toplumsal içeriğinin üstünü örtemez.

Burjuva tarihyazımında bu isyanların toplumsal arka planı açığa çıkarılmaz; hareketin dinsel şiarları öne çıkarılır ve halk

ayaklanmalarının sebebi dinsel çatışmalarda bulunur. Bu isyanlar üzerine oldukça fazla sayıda yazılı kaynak bulunmasına karşın, bunların üzerinde çalışmak ve gerekli değerlendirmeyi yapmak çok önemlidir.

Osmanlı devletinde 15. yüzyıl başlarında ortaya çıkan halk hareketi, çağdaşları arasında geniş bir tanınırlığa sahipti, ona dair bilgiler, o dönemde yaşananları aktaran, sadece Türk değil, Bizanslı ve Pers yazarların da neredeyse tüm anlatımlarında yer alır. Gerek çağdaşları, gerekse bütün bu olaylar üzerine daha sonra yazanlar, başkaldıranların düşünsel önderi olarak, o dönemin tanınmış sufi alimi Şeyh Bedrettin'i ön plana çıkarıp ona, dinsel-mistik öğretinin kurucusu olarak, harekette başlıca rolü atfederler. Türkiye tarihinin burjuva araştırmacıları, kaynakları incelediklerinde, Şeyh Bedrettin ve davet ettikleri hakkındaki, bunların sanki sadece onun öğretisinin etkisi altındaki geniş bir dinsel-mezhepsel hareketten ibaret olduğu yönlü pek çok açıklamayı görmezden gelemezlerdi.

Şeyh Bedrettin ve onun öğretisi hakkındaki, yine Bedrettin'in savaş arkadaşları olarak Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in hareketleri hakkındaki bilgileri ilk toparlayan, *Osmanlı Devleti'nin Tarihi* adlı temel eserin yazarı Joseph von Hammer oldu. Hammer, "dervişler isyanı" olarak adlandırdığı hareketin nedenlerinin ve karakterinin analizine girmeksizin, seçtiği kaynaklardan (15. ve 16. yüzyıl) Türk yazarları Neşri, Aşıkpaşazade, Mustafa Ali, Sadettin, Farsça yazan Kürt İdris-i Bitlisî ve Bizanslı Duki'nin tarihsel vakayinamelerinden) bilgileri bir araya getirdi.[7] "Bu isyan, Osmanlı devletinde ortaya çıkan en tehlikeli isyanlardan biriydi." diyen Hammer, şu noktanın da altını çizmektedir: "Onda, fonatik dinsel inançların örtüsü altında isyankâr amaçlar gizlenmişti."[8] Ona göre, Bedrettin'in öğretisinin gizli amacı "Asya'da ve Avrupa'da (kendi) devletini kurmaktı"[9] ve bunu gerçekleştirmek için o, Rumları kendi tarafına çekmeye çalıştı. Devamında Hammer, bu isyanı, İslam

tarihindeki katılımcıları Karmatiler, İsmaililer vb. adlar altında farklı zamanlarda ortaya çıkan dinsel-mistik mezhepsel hareketlerin en son parlak tezahürü olarak niteliyor. Bedrettin'in, Börklüce'nin ve Torlak Kemal'in ortadan kaldırılması ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir tehlikeden kurtarmıştır.[10] Bütün bu vargıları Hammer, kaynaklardan herhangi bir inandırıcı kanıtla desteklemez. Yine bunlar, yazar tarafından sürdürülmüş ciddi bir incelemenin sonucu da değiller. Görünen o ki, yazar bu görevleri kendi önüne koymuş da değildir.

Böylece, Hammer'in serimlemesine göre, salt dinsel karakter taşıyan bütün hareket, Osmanlı devletinin topraklarında o dönemde var olan somut tarihsel şartlardan ziyade, Müslüman dünyasında ezelden beri hüküm süren dinsel mezhepsel geleneklerle bağlantılıydı. Olayların bu şekilde ele alınışı, görüldüğü gibi, olayların toplumsal karakterini açığa çıkartmıyor ve bu bakış açısından, Hammer'in açıklaması, bizim ilgimizi, sadece tanınmış bir tarihsel eser olduğu için çekiyor.

Hammer'in eserinden 13 yıl sonra basılan, *Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi*'nin birinci cildinde Johann Wilhelm Zinkeisen, olgusal malzeme anlamında ona yeni hiçbir şey eklememiştir.[11] Bedrettin İsyanı'nın anlatılmasında Zinkeisen, kaynak olarak sadece Sadettin'in Türkçe vakayinamelerinin Levenklau tarafından yapılan Latince tercümesinden (1596 yılında Frankfurt'ta basılmıştır) ve Duki'nin Bizans vakayinamesinden yararlanmıştır. Bu hareketin niteliğini ve Osmanlı devletinin sonraki kaderi üzerindeki etkisini belirtmek için Zinkeisen şunları yazmıştır: "Bu, Türkmen beylikleriyle veya Bizans'la yapılan savaşlardan çok daha ciddi bir olaydı ve Osmanlı devletine sadece manevi değil, maddi açıdan da zarar verdi."[12] Zinkeisen'e göre, "altında, muhtemeldir ki, politik amaçların da gizlendiği" dinsel bir karakter taşıyan bu isyan, Osmanlı devletinin kuruluş döneminin en ilginç olayıydı. Yazar, bu hareketin başlıca önemini, onun, muhtemelen,

Osmanlı halkında ortaya çıkan "manevi yarılmanın" bir yansıması olmasında görüyor. Bu yarılma, Zinkeisen'e göre, devletin sonraki gelişmesi üzerinde çok büyük bir etkiye sahipti. Merkezî iktidara karşı sonrasında yaşanan bütün isyanlar, ne zaman ve hangi biçim altında gerçekleşirlerse gerçekleşsinler, değişmez bir şekilde, başlangıcını Bedrettin'in öğretisinden alan bu "manevi yarılma"nın yankılarını kendi bünyelerinde taşıdılar.[13] Sonuç olarak, yazar bu isyanda sadece isyanın karakterinin değil, sultan iktidarının hem Osmanlı hanedanı, hem de bir bütün olarak Osmanlı devletinin geleceği bakımından arz ettiği devasa tehlikeyi bertaraf ederken kullandığı yöntemlerin de ilgiye değer olduğunu belirtiyor.[14]

Hammer'in ve Zinkeisen'in, Bedrettin isyanının salt dinsel karakter taşıdığına dair temel önermesinin bir tekrarına biz Lamartine'in 1854 yılında yayınlanan hacimli *Türkiye Tarihi*'nde de rastlıyoruz.[15]

Tanınmış Rumen tarihçi N. Yorga da, eserinde[16], aynı genel özellikleri taşıyan gayet kısa bir izahat ile, hareketin salt dinsel karakter taşıdığı, civardaki köylülerin isyana katılımını ise sadece çok sayıdaki tebliğcinin dinsel propagandasının sağladığı yönündeki düşünceyi tümüyle takip ediyor.[17]

Böylece, söylenebilir ki, Batılı burjuva yazarların Osmanlı devletinin tarihi üzerine temel eserlerinin ortak özelliği, bu yazarların dikkatlerini Bedrettin'in ismiyle bağlantılı olayların üzerinde yoğunlaştırmaları; bu isyanı, Türkiye'ye özgü "manevi yarılmayla" bağlantılı, salt dinsel bir hareket olarak ele almaya yönelmeleri; onu Osmanlı devletinin o dönemdeki sosyoekonomik ve politik şartlarından tamamen kopuk bir biçimde incelemeleridir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki Türk tarihçileri, Osmanlı tarihi üzerine yazdıkları eserlerin genelinde, bu sorun ve başka sorunlar hakkında tamamen Hammer ve diğer Avrupalı yazarları takip ettiler.[18] Bu bakış açısı, sonraki dönemin özel incelemelerine de tamamen hâkim oldu. Burjuva

tarihçileri, bu konuyu incelerken, bütün ilgilerini, İslam tarihinin ve Küçük Asya'daki dinsel akımların araştırılmasına verdiler. Bu türden incelemelerde başlıca yeri, Şeyh Bedrettin'in kişiliğinin ve dinsel-mistik öğretisinin araştırılması işgal etti.

Şeyh Bedrettin üzerine özel ve oldukça ciddi ilk eseri 1921 yılında Franz Babinger yayınladı.[19] Babinger, daha incelemesinin en başında, bu konunun aslında, Osmanlı Türklerinin tarihinde çokça görülen dinsel hareketlerin en parlak örneklerinden biri olarak ilgisini çektiğini ve bu hareketin incelenmesini, bir tarihçinin en esaslı görevi saydığını belirtiyor. Bununla birlikte, tanınmış Alman Türkolog İ. Mordtmann'ın ona, bu hareketin toplumsal temeline de dikkat edilmesini tavsiye ettiğini söylüyor.[20] Babinger, incelemesine, Osmanlı devletinin 15. yüzyılın başındaki durumu ile ilgili kısa bir giriş bölümü eklemiş. Eserinin bu bölümünde[21] yazar, Timur istilasından sonra Küçük Asya'da Osmanlı hükümdarları için ortaya çıkan olağanüstü karmaşık durumu kaydediyor. Onlar, yerel feodal beylerle –Karaman, Aydın, Kastamonu beyleriyle ve diğerleriyle– çok sert savaşlar yürütmek zorunda kaldılar, zira bunlar kendi bağımsızlıklarını muhafaza etmek istiyorlardı. Aynı zamanda Osmanlılar için durum Rumeli'de de zorlaştı, Bizans'ın Türk fetihçilerine karşı faaliyetleri güçlendi, Türk sultanına boyun eğmek istemeyen Bosna, Eflak ve diğer yerlerde huzursuzluğa sebep oldu. "Her yerde," diyordu Babinger, "Osmanlı hâkimiyetine karşı isyanlar ve direnişler baş gösteriyordu."[22]

Babinger'e göre, Küçük Asya yarımadasında, özellikle de onun Batı kıyısında yaşayanların önemli bir kısmını, Müslümanlaştırılmış ama Türkleştirilememiş, Rum-Bizanslı bir nüfus oluşturuyordu. "Bu halka özgü" olan canlı düşünüş biçimi, manevi devingenlik ve heyecanlı mizaç, iç bölgelerdeki halkın tabiatından kaynaklanan herhangi bir manevi hareketin zayıf, ilkel, tuhaf gidişatıyla keskin bir tezat oluştururdu. Onlarda, yerleşik halkların manevi yaşamının temel özellikle-

ri de görülmezdi. Halk, ağır askerî hizmet görürdü ve toprağa bağlanmıştı. Bununla birlikte, onların (barış zamanında –*A.T.*) silah taşımalarına izin verilmezdi ve insanlığın yüce amaçlarının gerçekleştirilmesine hiçbir biçimde katılamazlardı."[23] [iç bölgelerdeki] Bu halkın güya kendine özgü biçimde "doğuştan dar kafalı ve irsî olarak köle zihniyetli" olduğuna inanan yazar, tam da bu niteliklerinden ötürü, onların hem Ortodoks Sünni İslam'ın hem de Şiiliğin propagandalarına eşit derecede kayıtsız kaldıklarını düşünüyor. Bununla birlikte, Babinger, örneğin Aydınoğlu gibi birçok Küçük Asya emirinin açıkça Şiilik yanlısı olduğunu da kaydediyor.[24] Aslında, emirlerin Şiiliğe eğilimli oluşu ve Anadolu'nun iç bölgelerindeki halkın geniş kitlelerinin dinsel meselelere tam kayıtsızlığı sonucunda Sufiliğin, Şiiliğin, vd. farklı türlerinin tebliğcileri burada tamamen özgür bir hareket sahası buluyordu. Hatta Sufiler, Osmanlı sultanının sarayında dahi hüsnü kabul görüyordu. "Sufizm, Perslerin Arî tabiatının getirdiği bütün düşünsel taleplerin ve manevi hareketliliğin üzerinde yükseliyordu; bu sebeple de muhafazakâr ve dar kafalı olan Türkmenlere yabancıydı."[25]

Küçük Asya'nın iç bölgelerinde yaşayan nüfusu böylesine silik bir biçimde tasvir ettikten sonra, bunların isyana aktif katılım sağlamamasının "nedensel" gerekçesini de onların henüz bu denli düşünsel ve ruhsal gelişim sağlamamış olmasına bağlıyor. Bunun sonucu olarak, isyandaki önde gelen kişiler, ona göre, Arî İran'dan yayılan ve kökleri daha uzak zamanların farklı türden dinsel hareketlerinden gelen, daha "yüksek" bir manevi kültürün taşıyıcıları olarak tebliğci dervişlerdi. Tebliğci dervişler, kendilerine kıyı bölgelerinin halkı arasından kolayca destekçi buldular, zira burada halen eski Hıristiyanlığın "komünizm" fikirlerine yakın olan Rum-Bizanslı nüfusun etkisi de görülüyordu.

İncelemenin devamında, Şeyh Bedrettin üzerine kaynaklardan derlenmiş biyografik bilgiler veren Babinger,[26] anonim yazarların, Muhiddin'in, Aşıkpaşazade'nin, Neşri'nin, İdris-i

Bitlisî'nin, Lütfi Paşa'nın ve Bizanslı Duki'nin vakayinamelerinden alıntılar yapıyor.[27]

Bu kaynaklara dayanarak Babinger, olayların genel gidişatını aktarıyor[28] ve Şeyh Bedrettin'in öğretisini, müridi Börklüce Mustafa'nın aktardığı şekliyle kısaca özetliyor.

Bedrettin ve Börklüce'nin dinsel-komünist fikirlerinin ve öğretilerinin kökenini inceleyen Babinger, bu fikirlerin küçük Asya'da eskiden beri yaygın olan kardeşlik, barışseverlik ve karşılıklı yardımlaşma öğretilerinin yankısı olduğunu; bu öğretinin, Karmatîler, İsmailîler, vb. mezhepsel hareketlerde de yansımasını bulduğu üzere, bütün Müslüman ülkelerde geçerli olduğunu vurguluyor. Küçük Asya, Babinger'e göre, farklı dinsel inançların birbirine karışmasının klasik bir ülkesiydi, dolayısıyla panteizm [Tümtanrıcılık] motiflerinin de görülmesi şaşırtıcı olmamalıdır; Börklüce'nin propagandası, Müslüman ve Hıristiyanlara yönelik birlik çağrılarıyla doludur.[29]

Babinger'e göre, İslam'da dinsel hareketlerin liderleri, bir kural olarak, aynı zamanda politik amaçlar da güttüler. Sahte peygamber rolünde sahneye çıkarak, politik iktidarı ele geçirmeye yöneldiler. Şeyh Bedrettin'in ve taraftarlarının hareketlerini yöneten de aynı gerekçelerdi. Tam da bundan dolayıdır ki Bedrettin; Aydın Beyi Cüneyt, Kastamonu Beyi İsfendiyar, Eflak Voyvodası Mirčea*, *Sakız* [*Xios*] Adası şövalyeleri** ve rahipleri gibi, o dönemin en açık Osmanlı düşmanlarıyla ittifak arayışına girmiştir.[30] Bedrettin'in nihai amacı, politik iktidarın fethiydi.[31] Eserinin son bölümlerinde Babinger, sonraki dönemde ortaya çıkan ve dinsel karakterde saydığı çok sayıda hareketi inceliyor; o bunları, fikirleri, Anadolu Sufilerinin propagandalarında yaşamaya devam eden Şeyh Bedrettin'in isyanının yankıları olarak değerlendiriyor.

---

* I. Mirčea *ya da "Ulu" veya "Büyük"* Mirčea, *1386-1418 yılları arasında Eflak Voyvodası. –çev.*

** Sakız (Xios) Adası, o dönemde Venediklilerin elinde bulunuyordu. *–çev.*

Böylece, Babinger gibi ciddi bir araştırmacının anlatımında dahi, Şeyh Bedrettin isyanı hiçbir biçimde halk kitlelerinin hareketi olarak tanımlanmıyor: Kitleler, bu türden bir harekete katılmak için güya manevi bakımdan olgunlaşmadıkları gerekçesiyle bu isyandan *a priori* [önsel] olarak dışlanıyorlar. Yazar, sadece Küçük Asya emirlerinin, Bizans'ın ve kimi Balkan hükümdarlarının Osmanlı sultanına olan husumetini belli ölçüde hesaba katıyor. Bu politik kavga, Bedrettin ve taraftarlarınca, dervişlerin dinsel öğretisinin önlerine koymuş olduğu amaçlara ulaşmak için kullanılmış olabilir ve kullanılmıştır da. Babinger'in eserinden çıkan sonuç, bu dinsel dünya görüşünün, Osmanlı devletinin o devirdeki somut tarihsel şartlarının ürünü olmayıp, Doğu'da kalubeladan beri var olan, kendi kendine ve tarihsel koşullardan bağımsızca gelişmiş bir ruhani-dinsel bakış açısı olarak, ülkeye dışarıdan sokulduğudur. Bu bağlamda, Babinger'in görüş açısının, yukarıda incelenen farklı yazarların idealist kavrayışlarıyla örtüştüğünü görüyoruz.

Ortak bir Müslümanlık inancının hüküm sürdüğü Yakın Doğu ülkelerinde, feodal ilişkilerin gelişim sürecinde ortaya çıkan benzer somut koşulların, zenginliğin ve farklı dünya nimetlerinin biriktirilmesine karşı çıkan, toprağın ve emek aletlerinin ortaklığı fikrini içeren, feodal düzene şu ya da bu düzeyde karşı çıkan yakın formdaki ideolojik öğretilerin yayılmasına yardımcı olabileceğini, bazen de olduğunu tümüyle yadsımıyoruz. Ne var ki, bununla birlikte, somut koşulların her zaman bu fikirlerin yansımalarının kendine özgü biçimlerini ve halk kitlelerinin bu fikirlerin gerçekleştirilmesi uğruna mücadelesinin farklı yöntemlerini doğurduğu da açıktır.[32] Dolayısıyla verili hareketi doğuran somut tarihsel şartların ve bu hareketin aldığı ideolojik biçimlerin incelenmesinin her zaman kopmazcasına birbirine bağlı olması gereklidir.

1922 yılında, tanınmış Türk burjuva tarihçisi Mehmed Köprülü, Babinger'in Şeyh Bedrettin'le ilgili eserinin eleştirisinde, Küçük Asya'daki dinsel hareketin tarihiyle ilgili bir incelemenin yayınlanmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendiriyor, bununla birlikte yazarı, bu isyanı önceki dönemde ortaya çıkmış dinsel-mezhepsel hareketlerle yeterince bağlantılandırmadığı için de azarlıyor.[33] Köprülü'ye göre, "Küçük Asya'da yüzyıllardır süren (!) dinsel hareketi sadece kendi başına, tecrit ederek incelememeliyiz, tarikatların ve mezheplerin ortaya çıkışının bir tarihi olarak, tek bir olgular zincirinin devamı olarak ele almalıyız, zira bunlar Selçukluların Küçük Asya'yı fethinden beri ortaya çıkmaktadır ve Kalenderîlerin, Haydarîlerin, Babaîlerin, Ahîlerin, Yesevîlerin, Mevlevîlerin, Bektaşîlerin, vd. oldukça yaygın örgütlenmeleri ile bağlantılıdır."[34] Köprülü, Küçük Asya'daki dinsel hareketin tarihinin, örneğin Horasan'daki Kalenderî derviş tarikatının gelişiminin tarihi, Mısır'a, Suriye'ye, Hindistan'a, Afganistan'a, İran'a ve Küçük Asya'ya sonraki yayılmasına varıncaya değin incelenmeksizin yazılamayacağını vurgulamıştır.[35]

Böylece, M. Köprülü –hatta Babinger'den de ileri derecede– Şeyh Bedrettin isyanının nedenlerini, onu çevreleyen tarihsel şartlarda değil, dinsel-mezhepsel dünya görüşünün bağımsız içsel gelişmesinde arıyor. Köprülü'ye göre, bu dünya görüşü bütün Doğu'ya yayılmıştır ve dolayısıyla onun Osmanlı'da ortaya çıkışı da bağımsız bir karaktere sahip olamaz. Yine, 1922 yılında yayınlanan *Anadolu'da İslamiyet* adlı eserinde, Köprülü ayrıca, Anadolu'da ve Batı İran'da ortaya çıkan bütün dinsel hareketlerin, Selçukluların batıya doğru fetihlerinin başlamasından uzun süre önce ortaya çıkmış bulunan Haydariye ve Kalenderiye derviş tarikatlarının öğretileriyle bağlantılı olduğunu da söylüyor.[36] Aynı eserde Köprülü, Şeyh Bedrettin isyanına katılanların da mistik dinsel inançların taraftarlarından, önceki dönemin farklı türden propagandacılarının dolaysız takipçilerinden ibaret olduğunu belirtiyor.[37]

1925 yılında İstanbul'da, Türk tarihçi Mehmed Şerafettin, Şeyh Bedrettin üzerine yeni bir eser yayınladı.[38] Bu eseri, belki de Şeyh Bedrettin üzerine bir incelemeden ziyade, onun biyografisine yönelik malzemelerin sistemli bir serimlemesi olarak tanımlamak daha doğru olur. Bu malzemeyi çok sayıda kaynaktan (Türk, Arap, Farısî ve Bizans kaynaklarından) derlemek için yazar, tıpkı Babinger gibi, çok kapsamlı bir araştırma çalışması yürütmek durumunda kalmıştır. Bu esere büyük değer katan bir başka unsur ise, Bedrettin'in yayınlanmamış eserinden ("Vâridât") alınmış pasajlara yer vermesidir. Bu eser, şeyhin felsefi-dinsel görüş açısını yansıtmaktadır. Babinger gibi, Farısî de Arap ve Bizans kaynaklarından Bedrettin ve isyanı ile ilgili bilgileri içeren parçaların asıllarını veya Türkçe çevirilerini yayınlıyor. Malzeme ve belgelerin bir derlemesi olarak M. Şerafettin'in eseri oldukça ilgi çekicidir ve büyük bir değer taşıyor. Bu bakış açısından, bu eser, Şeyh Bedrettin isyanının tarihini inceleyenlerce de kullanılabilir. Ne var ki, M. Şerafettin bütün olayları salt Şeyh Bedrettin'in kişiliğine bağladığı ve isyanın yol açtıklarını da salt dinsel çerçevede ele aldığı için, onun sunduğu malzemeler içinde o dönemin Türk topraklarındaki sosyoekonomik koşulların niteliği üzerine veriler aramamız nafile olurdu. Bu tür verilere, burjuva tarihçisi M. Şerafettin ilgi göstermemiştir.

Ünlü Türk burjuva tarihçisi Ahmet Refik (Ö. 1937) "Osmanlı Devrinde Rafızîlik ve Bektaşîlik"[39] adlı eserinde, Osmanlılardaki dinsel-mezhepsel hareketler içindeki iki temel yönelimi ele alıyor: Rumeli'deki Bektaşîlik ve Anadolu'da Şiilik. Bu dinsel akımların gerçek özünün tahliline girmeksizin A. Refik şunu belirtiyor: "Bektaşîlik sultan iktidarını tasvip ediyordu, hatta Bektaşîlerin manevi mürşitleri ("Baba") saygı ve hürmet görüyordu; buna karşılık Şii zındıklığı ise, İran hükümdarının düşmanca faaliyetleriyle bağlantılı olduğundan ötürü hiçbir zaman

serbestçe yayılma olanağı bulamadı ve sürekli olarak kanla ve silahla bastırıldı."[40]

A. Refik, Şeyh Bedrettin isyanını da Osmanlı devletindeki dinsel, Şii-heretik hareketlerin tezahürlerinden biri olarak ele almıştır. A. Refik'e göre, Bedrettin'in Şii zındıklığının özü, onun kendisini peygamber ilan edip mevcut dinsel öğretiyi parçalayarak, bunun yerine kendi dinsel kanunlarını benimsetmek, ayrıca iktidarı ele geçirip, toprağı da müritlerine dağıtmak istemesinden ibarettir. "O ayrıca Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki dinsel farklılığı ortadan kaldırmak istemiştir...; o dönemde devletin kanunları çerçevesinde, Müslüman ve Hıristiyanlar arasında büyük bir eşitsizlik hüküm sürdüğünden, Hıristiyanlar seve seve Bedrettin'e katıldılar." Bunun neticesinde, A. Refik'in yazdıklarına göre, "şeyhin takipçileri arasında, Hıristiyanlar, Müslümanlardan daha çoktu."[41]

Türkiye tarihi boyunca bu ülkede ortaya çıkan tüm toplumsal hareketleri, bunlar içinde Şeyh Bedrettin isyanını da Osmanlı'ya düşman dış güçlerin etkisinin bir ürünü olarak sunma eğiliminin daha açık ifadeleri de mevcuttur. Cemal Bardakçı ise, *Anadolu İsyanları* adlı eserinde[42], Kemalist dönem öncesinde Türkiye'de var olan tüm dinsel hareketlerin salt milliyetçi bir yorumunu sunuyor. Onun bakış açısına göre, Osmanlı Türkiyesinin tarihi, Türklerin, Türk sultanının etrafını dolduran gayri Türk yüksek devlet görevlilerine karşı kesintisiz "ulusal" kavgalarından oluşan sürekli bir zincirdir. Ona göre, Bedrettin ve taraftarları, "Allah'ın tüm kulları kardeştir." sloganını propaganda ederek, aslında Türk "milletinin" kardeşçe birliğini sağlamaya ve sultanın oğullarını kardeş kavgasından uzaklaştırmaya çalışmıştır. Bardakçı'ya göre sultanların izlediği politika, Türk halkı içinde suni biçimde düşmanlık yaratıyor, gayri Türk saray erkanı ise buna en büyük yardımı yapıyordu. O şöyle yazıyordu: "Anadolu Türklerinin bütün bu musibetlere karşı, padişahların zulmüne ve zorbalığına karşı,

keza II. Beyazid döneminden itibaren başlayan gayri Türk saray erkanının zorbalığına karşı isyanları... Türk soyundan büyük vezirler olan Çandarlılar zor yoluyla engellendiği zaman, bu makam giderek gayri Türk çevreden gelenlerin ellerine düşmeye başladı."[43] Bardakçı'nın bakış açısına göre, Türklerle Kızılbaşlar (yani Şiiler, –*A.T.*] arasındaki husumetin temelinde, gayri Türk yüksek erkanın etkisi altına giren sultanların Türklerin "milli" gücünü parçalamak, bu gücü zayıflatmak ve yok etmek için suni gerekçeler oluşturma eğilimi yatıyordu. "İşte bunlar" diye bağlıyordu o, "Anadolu isyanlarının ve ayaklanmalarının arkasındaki gerçek nedenler ve uyandırıcı güçlerdi. Kanımca, bu nedenler ne mezhepsel ihtilaflarda ne Kızılbaşlıkta ne de Bektaşîlikteydi. Bu nedenleri sınırsız baskı ve zulümde aramak gerekir."[44]

Herhalde, yazarın son sözlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halk hareketlerinin ve isyanlarının gerekçelerinin doğru ele alınışına dair bir parıltı yakalayabiliriz: Bütün mesele, halka yaşatılan, had safhadaki zulüm ve zorbalıktı. Ancak ne var ki o, Türk halk kitlelerinin bu ağır durumunun gerekçelerini sınıflı feodal toplumun sosyal adaletsizliğinde, toplumsal düzenden kaynaklanan sosyal eşitsizlik ve çelişkilerde görmüyor. Milliyetçi itkilerin yön verdiği Cemal Bardakçı ve başkaca Türk tarihçiler, gerçekleri kasıtlı olarak ters yüz ediyorlar. Onların tasvirine göre Küçük Asya'nın Türk nüfusu, Türk sultanının sarayındaki gayri Türk unsurların tahakkümü karşısında, toplumsal ilişkiler bakımından yekpare kitleler olarak sahneye çıkıyor. Türk ve Türk olmayan halk kitlelerinin, Türk hâkim sınıflarının karşısında yürüttükleri ortak mücadeleye dair bilinen gerçekler ise suskunlukla geçiştiriliyor.

Özetle, gerek Türk gerekse Avrupalı burjuva tarihçilerinin eserlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihindeki, egemen sınıfların zorbalığına ve tahakkümüne karşı halk kitlelerinin öfke patlaması şeklinde ortaya çıkan bu en önemli olaylara dair

çok çeşitli yorumlara rastlıyoruz. Burjuva tarihçileri kimi durumlarda, sert bir sınıf kavgası yaşandığına dair gerçeklerin üstünü bilerek veya bilmeyerek örtüyorlar, kimi durumlarda ise, bu kavgayı kasten, çarpıtarak aktarıyorlar. Pek çok tarihçi, şu ya da bu olguyu açıklama arayışı içinde din alanına veya "saf" politikaya yöneliyor, vb. Ancak, gerçek tarihin her şeyden önce toplumsal ilişkilerin, "dolaysız yaşamın maddi üretiminin"[45] gelişimi sürecinde ortaya çıkan sınıf mücadelelerinin yansıması olduğunu gözden kaçırıyorlar.

Bu bağlamda örneğin, Börklüce Mustafa üzerine tüm veriler, onu Batı Anadolu'daki halk kitlelerinin en aktif ve savaşçı önderi olarak resmetmektedir. Aslında onun giyim kuşamda aşırılığı reddetmek ve gıda malzemelerinin, giysilerin, iş hayvanlarının, toprak işleme aletlerinin ortaklaştırılması yönündeki propagandası,[46] köylülüğün feodalizm karşıtı ruh halini büyük oranda yansıtmaktadır. Bu arada, bütün araştırmacılar yeterince ciddi bir temellendirmeden yoksun bir biçimde, Şeyh Bedrettin'in Aydın'da hareketin önderliğine katıldığını öne sürüyorlar, oysa onun bu bölgelerde halkın harekete geçtiğine dair ilk haberlerin ulaşmasıyla birlikte Rumeli'ye kaçtığı biliniyor.[47]

Bedrettin'in Rumeli'deki faaliyetine ilişkin olarak ise, Börklüce'den farklı kimi amaçlar güttüğü bellidir. Öncelikle, kaynakların altını çizdiği üzere, onun etrafı, sadece taraftarları ve müritleriyle değil, aynı zamanda hizmetçilerle ve akrabalarıyla doluydu. Yanında aynı zamanda I. Beyazid'ın oğlu Musa'nın kazasker olduğu dönemde, o sıfatla bahşettiği kimi tımarların sahipleri de toplanmıştı.[48] Onun çağrılarında Börklüce'nin ilan ettiklerinden farklı motifler vardı. Bulgaristan'ın kuzeydoğu bölümündeki illerden birini ele geçirdikten sonra Bedrettin, iktidarın artık kendisine ait olduğunu ilan ederek, "sancak veya subaşılık isteyen",[49] yani feodal karakterde mülk sahipliği talep eden herkesi kendine katılmaya davet etti.

Birbirinden bunca farklı iki programın karşılaştırılması, incelenen kaynaklara oldukça dikkatli bir biçimde yaklaşmak gerektiğini gösteriyor, zira onlar bizi, bu harekette, benzer pek çok başka harekette de olduğu gibi, iki akım bulunduğu; feodallerin belirli bir kesiminin, kendi çıkarları uğruna kullanmak –kendi ekonomik ve politik koşullarını sağlamlaştırmak– amacıyla halk hareketine dahil oldukları fikrine götürüyorlar. Bu bağlamda, bu harekette halk kitlelerinin çıkarlarını Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in yansıttığı sonucu ortaya çıkıyor. Feodal sınıftan gelen Bedrettin'in ise, eylemleriyle bu sınıfın çıkarlarına aykırı düşmediği görülüyor.

Yukarıdaki vargı ise, hiç şüphesiz, tamamlayıcı bilgilerle sağlamasının yapılmasına ve teyit edilmesine ihtiyaç duymaktadır ki bunu, kaynaklar üzerinde daha ileri bir inceleme ile yapmayı umuyoruz.

15. yüzyılın başındaki ilk köylü ayaklanması, Sovyet tarihçileri A. M. Voluyski'nin[50] ve G. İ. İbrahimov'un[51] eserlerinde de halk kitlelerinin feodal boyunduruğa karşı toplumsal mücadelesinin bir ifadesi olarak nitelendirilmektedir. 15. yüzyıl başındaki köylü isyanlarının toplumsal köklerini açığa çıkarmaya girişen Sovyet yazarlarının adı geçen eserleri, Ortaçağ Türkiyesindeki halk hareketlerinin incelenmesi çalışmasında, ileriye doğru belli bir gelişmeyi ifade ediyor. Ne var ki, bu sorunun tam bir açıklığa kavuşturulması için, erişilebilir tüm kaynakların daha derinlemesine titiz bir incelemesine, olgusal malzemenin daha ileri düzeyde sistematik biçimde biriktirilmesine ihtiyaç var. Tabii ki, burada burjuva tarih yazımınca derlenmiş olguların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Öncelikle, şu ana kadar verili kaynakların, Osmanlı sultanlarının Asya ve Avrupa'daki topraklarında o dönemdeki genel durumun, Türk sultanıyla bölgeler arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve özellikle de Osmanlı'nın farklı bölgelerindeki köylülüğün durumunun tahlili için tam anlamıyla değerlendirilmedi-

ğini belirtmek gerekir. Bu bakış açısından, bilim insanlarının elinin altında bulunan, isyanın dolaysız anlatımını yapan veya Börklüce Mustafa ve Bedrettin isyanının tarihsel arka planına ve dolaysız nedenlerine dair bilgi veren tüm kaynakların yoğun biçimde incelenmesi, olağanüstü önemdedir.

* * *

O dönemin Osmanlı devleti hakkında başlıca bilgi kaynakları, 15., 16. ve kısmen de 17. yüzyıla ait Türk tarihsel vakayinameleridir. Bunların yazarları, Osmanlı emirliğinin Küçük Asya'da ortaya çıkışından itibaren, kendilerine ilginç gelen bütün olayları kronolojik düzen içinde kaydetmişlerdir. Bu vakayinamelerin başlıca içeriği, askerî-politik olayların, sultanın, yüksek devlet görevlilerinin ve askerî şeflerin faaliyetlerinin, askerî seferlerin, fetihlerin vb.'nin betimlenmesidir. Bu olgular, belli ki, burjuva araştırmacıların da dikkatini öncelikle olarak çekmektedir. Ancak, aynı vakayinamelerde, farklı türden gerçekler de bulunur; bunlar, Osmanlı devletinin sınıfsal yapısını temellendirebilecek olgulardır, sultanların feodal sınıfın çıkarlarını gözetmeye yönelik politikasına dair, halk kitlelerinin durumuna dair, fetihçilerin bizzat kendi aralarındaki sosyal tabakalaşmaya ve benzerlerine dair olgulardır. Aslında bu türden veriler, günümüze değin halen tarihsel yazında tam anlamıyla değerlendirilmiş değildir. Bu veriler, Börklüce ve Bedrettin isyanının nedenlerinin anlaşılması için olduğu kadar, Ortaçağ Türkiyesindeki başkaca keskin sosyal çelişkilerin anlaşılması için de temel malzemeyi sunuyor.

Bu eserlerin yazarları, sultanlara ve onların erkânına yaranmaya çalışarak, hükümdarların faaliyetlerini süsleyip püslemiş ve mümkün olduğunca hükümdarlardan duyulan rahatsızlık ve endişeleri atlamışlardır. Eserlerinin sayfalarında bunlara yer vermemeleri nedeniyle, Osmanlı devletinin gerçek sosyoekonomik tarihini resmeden olgular ancak son derece zorlu bir çabayla ortaya çıkarılabiliyor.

İlk köylü isyanının ortaya çıkışını önceleyen tarihsel şartların incelenmesi bakımından en değerli kaynağı, olaylarla yakından ilgilenen ve o devirde yaşamış yazarların kronikleri oluşturuyor. Bu türden yazarlar arasında Sultan I. Beyazid'in oğullarından Süleyman'ın hizmetinde yer almış, sonrasında ise Sultan I. Mehmed (1413-1421) ve Sultan II. Murad (1421-1444) dönemlerinde bir dizi önemli görev üstlenmiş olan Şükrullah bin Şahabettin Ahmed de bulunuyor. Üstlendiği görevler arasında en önemlileri, Karaman hükümdarı İbrahim Bey (1424-1467) nezdinde üstlendiği elçilikler gibi görünmektedir. *Behcet ut-tevarih* (Tarihin Güzellikleri) adlı, Farsça yazılmış eserini Şükrullah, esas olarak Osman'dan başlayıp, II. Mehmed'in tahta çıkışına kadar Osmanlı hükümdarlarının tarihine ayırmıştır. Her ne kadar olaylar, yazar tarafından kısaca ve şematik biçimde aktarılmış olsa da yazarın kendi dönemini aktardığı her bir şahitliği, bizim için paha biçilmez değerdedir. Aynı zamanda, bu kronikte yer alan terimlerin analizi de bizim için son derece önemlidir, zira Türk toplumunun ve devletinin gelişiminin erken evrelerine dair belli bir fikir verebilir. İlk kaynaklardaki bu terimler, sonraki dönem yazarlarının, erken dönemleri tarif etmek için sıkça kendi zamanlarının terimlerine başvurması ve bunun da doğal olarak araştırmacıyı bir ölçüde yanıltabilmesi nedeniyle de özellikle ciddi bir dikkat gerektirmektedir.

Şükrullah'ın vakayinamesinin Farsça metni, Th. Seif'in yayını[52] ile tanınır hale geldi ve 1530-1531 yılları gibi erken bir tarihte şair Mustafa Farisî tarafından gerçekleştirilmiş olan Türkçe çevirisi 1939 yılında İstanbul'da yayınlandı.[53] Türkçe çevirinin yayıncısı olan Nihal Atsız, bu metnin, İstanbul'da bulunan sekiz el yazması dosyasından oluştuğunu belirtmiştir. Farsça metinle Türkçe çeviriyi bağlantılandırmak, yazarın ve çevirmenin kullandığı tarihsel terimleri mukayese edebilmek açısından ilgi çekicidir.

Börklüce ve Bedrettin isyanından 50 yıl sonra yazılmış başka bir tarihsel anlatı, *Düstûrnâme*'dir (Kanunlar Kitabı). Anlatının yazarı olan Enverî, ulemadan gelmekteydi ve Sultan II. Mehmed'e yakındı. Büyük Vezir Mehmed Paşa'ya armağan olarak hazırlanan kitap, üç bölümden oluşuyordu: Peygamberlerin ve doğudaki hükümdarların (Arap, Acem ve Orta Asyalı) tarihi, Aydın Emirliği'nin tarihi, Osmanlı hanedanının 1464 yılına kadarki tarihi ve buna ek olarak Büyük Vezir Mehmet Paşa'nın seferlerinin tarihi. Enverî'nin eseri, en erken döneme ait Türk tarihsel hatıratlarından biri olarak, araştırmacılar için büyük bir değer arz etmektedir. Manzum tarzında yazılmış olan bu eserin fazlasıyla lakonik [veciz sözlerle dolu] olduğu doğrudur, ancak Osmanlı tarihinin erken dönemleriyle ilgili kaynak kıtlığı göz önüne alındığında, yeni bilgiler içeren veya başkaca kaynakların bahsettiği gerçeklerin altını çizen her bir belgenin oldukça önemli olduğu görülür. Şükrullah'ın ve Enverî'nin Börklüce ve Bedrettin isyanına dair kısa anlatımı ve keza o dönemin tarihsel şartlarına dair buldukları veriler henüz değerlendirilmiş değildir. *Düstûrnâme*'nin metni İstanbul'da Türk Tarih Kurumu'nun bir basım serisinin parçası olarak 1928 yılında yayınlanmıştır.[54]

Bedrettin'in kişiliği üzerine en kapsamlı bilgileri içeren eser, 1943 yılında F. Babinger tarafından yayınlanan manzum biyografisidir (*Menaqibname*).[55] Bu eser, Bedrettin'in torunu Halil bin İsmail tarafından hazırlanmıştır. Yazar, bu eserde olayları bizzat şeyhin sözlerinden aktardığının altını çizmektedir:

> "Bu menakıp içre ne kim söyledim / Şeyhten işidileni nakleyledim
> Niceler şeyhe menakıp yazdılar / Yazdılar amma havada gezdiler"[56]

Bu hatırat, farklı kaynakların incelenmesine dayanan, halk hareketinde Börklüce ve Bedrettin'in isimleriyle bağlantılı iki ayrı eğilimin bulunduğu, Şeyhin Batı Anadolu'daki olaylarda yer almadığı, burada "ona büyük zarar verdikleri"[57] söylenen Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in propagandaları üzerine gözlemlerimizi güçlendirmesi bakımından ilgi çekicidir.

15. yüzyılın ikinci yarısında, gerek yazarların yaşadıkları çağların olaylarına tanıklığını gerekse de Türk tarihinin önceki dönemlerinin olgularını yansıtan bir dizi vakayiname hazırlanmıştı. Birbirlerinin bilgilerini aktararak, kendilerinden öncekilerin anlatılarını yeniden yazarak veya yeniden anlatarak[58], bu vakayinamelerin yazarları, Osmanlı devletinin yaşamı üzerine pek çok değerli bilgi vermişlerdir. Bunların içerdiği verilerin kıyaslanması ve tahlili, Türk toplumunun gelişiminin birçok yönünün açığa çıkarılmasına yardımcı olabilir.

15. yüzyılın ikinci yarısının vakayinameleri arasında, evvela Sultan II. Mehmed'in saltanatı sırasında hazırlanmış, Osmanlı devletinin kuruluş dönemi ile 1467 yılı arasındaki dönemi kapsayan, Oruç Adil'in *Osmanlı Hanesinin Tarihi*'ni anmak gerekir. Erken dönem Osmanlı tarihini en kapsamlı biçimde betimleyen ilk eserlerden olan Oruç'un vakayinamesini değerli kılan, sadece yazarın bizi ilgilendiren döneme yakın bir çağın tanığı olması değil, aynı zamanda, bilebildiğimiz kadarıyla günümüze ulaşmamış olan kaynaklardan alınmış verileri içermesidir. Oruç Adil'in vakayinamesi, 1925 yılında F. Babinger tarafından yayınlanmıştır. Eserin iki nüshası bulunmaktadır ve bu nüshalar, Oxford ve Cambridge'de saklanmaktadır.[59]

14. ve 15. yüzyılın arasındaki sınırda hüküm süren tarihsel şartların incelenmesi bakımından yine bu denli kıymetli olan başkaca kaynaklar arasında; 15. yüzyılın kısmen orijinal, kısmen de derleme-toplama anonim vakayinameleri[60] ile Aşıkpaşazade[61] ve Neşri[62] gibi, farklı kaynaklarda yer alan olguları tekrar etmenin ve vurgulamanın yanı sıra, yeni bilgilere de yer veren yazarların vakayinameleri yer alır.

Türk olmayan Doğu bölgelerinden gelen, ancak her ikisi de şartların getirisi olarak, Türk sultanının yakın çevresinde yer alan ve bundan dolayı da gerçekleşen olayları yakından gözlemleyebilen iki yazarın anlatımları, isyanın yaşandığı dönemdeki Türk tarihinin olaylarının incelenmesi bakımından ilgiye de-

ğer kaynaklardır. Bunlardan ilki, 1392 yılında Şam'da doğan ve sonrasında Timur tarafından esir edilerek Semerkant'a götürülen İbn Arabşah'tır. İbn Arabşah, Kırım üzerinden Edirne'ye ulaşmış ve on yıl boyunca Sultan I. Mehmed'in sarayında hizmet etmiştir. Dolayısıyla, İbn Arabşah, isyanın bir çağdaşıydı. Her ne kadar bu isyan, İbn Arabşah tarafından, Timur'un biyografisine ayırdığı kitabında[63], küçük bir ek bölümde oldukça kısa biçimde anlatılmış olsa da, yine de onun tanıklığı büyük bir değer taşır (bu parçanın Türkçe çevirisi, M. Şerafettin'in kitabına dahil edilmiştir).[64]

Bahsi geçen yazarlardan ikincisi, Bitlis'ten gelen, önceleri Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın hizmetinde bulunan, ancak sonradan Osmanlı sultanları II. Bayazid ve I. Selim'in sarayında görevde bulunan Kürt İdris-i Bitlîsî'dir. Onun Farsça yazdığı *Sekiz Cennet* [*Heşt Behişt*] başlıklı eseri, Osmanlı devletinin yaşamı hakkında önemli miktarda değerli gözlem ve bilgi içermektedir. İdris'in *Sekiz Cennet* adlı eseri, 16. ve 17. yüzyılların tarihsel vakayinameleri içerisindeki, en önemli bilgi kaynaklarından biridir.[65] İdris'in eserinden Börklüce ve Bedrettin isyanı üzerine seçme bölümlerin Türkçe çevirisi yine Mehmet Şerafettin tarafından yayınlanmıştır.[66]

16. yüzyılın, bu konunun incelenmesi bakımından en kapsamlı ve önemli eserleri arasında, Mustafa Âli'nin[67] ve Hoca Saadettin'in[68] vakayinamelerinin ilgili bölümleri dikkate değerdir. Bunlar, kendilerinden öncekilerin anlatılarında yer alan bilgilerden geniş ölçüde yararlanmışlardır.

15. ve 16. yüzyılın, yukarıda anılan vakayinamelerinin yanı sıra, konunun incelenmesi bakımından önem taşıyan, 17. yüzyılın kimi yazarlarının eserleri de vardır. Bunlar arasında ilk sırada Mehmed bin Mehmed'in (Ö. 1640) *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbar* (Tarihten ve Havadislerden Seçmeler) adlı tanınmış eseri yer alır. Bu çalışmayı hazırlayan kişi, Divan'ın sekreteri sıfatıy-

la resmî belgelere serbest erişim hakkına sahipti ve bu belgeler onun tarihine kaynak oluşturdu. Bu eser de oldukça değerlidir.[69]

SSCB Bilimler Akademisi'nin Doğubilimi Enstitüsü'nün elyazmaları bölümünde, günümüze değin fark edilmeksizin kalan ve tarafımızca ortaya çıkarılan bir elyazması, tek örnek gibi görünmektedir. Bu elyazması (varak boyutları 18x28,5 santimetredir), üst ve alt kapaklarının ortasında altın sarısı bir madalyon basısı olan deri kapaklı bir cildin içinde bulunmakta ve etrafı altın sarısı ve siyah çerçeveli, sık yazılı 518 yaprak içermektedir. Yazı, okunaklı biçimde yazılmıştır. Bölüm ve bâb başlıkları ile metinde geçen özel isimler, kırmızı Çin mürekkebiyle yazılmıştır. Elyazmasına tarih konulmamıştır ama içindeki bilgiler itibariyle 17. yüzyıl sonlarına tarihlenebilir ve mükemmel biçimde muhafaza edilmiştir.[70] Elyazmasının müellifi olan Hüseyin, ya da (Babinger'in ona verdiği isimle) Koca Hüseyin *Bedai el-vekai* [Olayların Güzellikleri] adlı eserin yazarı olarak tanınmıştır; bu eser, Yakın Doğu'nun Cengiz Han'ın ordularınca istila edilmesine değin Müslüman halifelerinin tarihini anlatmaktadır. Bu eserin elyazması, Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nin koleksiyonunda muhafaza edilmektedir. Orada bunun, herhangi bir büyük eserin bugüne değin fark edilmemiş bir cildi veya birinci cildi olduğu düşünülmüştür.[71] Bizdeki elyazması ise yazarının belirttiği üzere[72], *Bedai el-vekai*'nin ikinci bölümü ve devamıdır, Osmanlı devletinin ortaya çıkışından Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışına (1520) kadar olan dönemi içermektedir. Doğubilimi Enstitüsü'ndeki bu elyazmasının, ilk bölümü Viyana ulusal kütüphanesinde muhafaza edilen Hüseyin'in eserinin, ikinci cildinin yegâne örneği olması kuvvetle muhtemeldir.*

* Tveritinova'nın sonraki çalışmaları, bu olasılığı kesinleştirmiştir. Bu konuda Sunuş'ta bilgi verilmiştir. Bu eser 1961 yılında Tveritinova tarafından Moskova'da yayınlanmıştır. Eserin künye bilgileri "Anna Tveritinova'nın Yayınlanmış Eserleri" başlığı altında verilmiştir. *–çev.*]

Devlet kaleminin başkanı (reis ül-küttab) sıfatıyla Hüseyin, sadece kendinden öncekilerin tarihsel eserlerinden değil, resmî belgelerden de rahatça yararlanabiliyordu; bu belgelerin bazen tam metnini anlatısına ekliyordu. Örneğin, Fatih Sultan Mehmed'in kanunnamesini orijinalinden aktarmıştı[73] vb. Çok sayıda değerli olgusal ve belgesel malzemeyle dolu olan Hüseyin'in elyazması eserinin tarihçiler için değeri çok büyüktür. Bu eserin, Börklüce ve Bedrettin isyanına ayrılmış olan sayfalarının Rusça tercümesini aşağıda aktarıyoruz.*

Son olarak, daha sonraki dönemin Türk yazarlarının eserleri arasında *Sahaif ul-ahbar* (Haber Sayfaları) adlı tarihsel çalışma da önem arz etmektedir. Bu yine, derleme-toplama bir eser olup içerdiği malzemeler, kendinden öncekilerin ortaya koyduğu olguların analizi bakımından oldukça yararlıdır. *Sahaif ul-ahbar*'ın yazarı olan Ahmed Lütfullah Müneccimbaşı (Ö. 1702) IV. Mehmed döneminde (1648-1687) hizmet etmiş saraylı bir bilim insanı idi. Arap, Acem ve Türk kaynaklarına mükemmel derecede hâkim olan yazar Türk tarihi üzerine üç ciltlik eseri için Arap ve Acem devletlerinin engin ve çok yönlü kaynaklarından yararlandı. Bu eserin üçüncü cildi, Selçuklu Sultanlığı'nın Küçük Asya'daki tarihini ve Osmanlı devletinin 1672 yılına kadarki tarihini içermektedir.[74]

Bu dönemle ilgili Türklerin hazırlamadığı kaynaklar arasında, Börklüce Mustafa isyanıyla ilgili özellikle önem taşıyan bilgiler, Bizanslı tarihçi Duki'nin kroniğinde mevcuttur. Bu kroniğin ilgili bölümlerinin Türkçe çevirisi M. Şerafettin tarafından[75], Almanca çevirisi F. Babinger tarafından[76], Rusça çevirisi ise A. S. Stepanov tarafından[77] yayınlanmıştır.

Duki'nin kroniği, son derece somut olmasıyla, Türk yazarların birbirine benzer anlatımlarından ayrılmaktadır. Aslında

* Koca Hüseyin'in eserinin sadece Osmanlıca ve Rusça basımı bulunduğundan, bu bölümün günümüz Türkçesi ile ilk yayınını da, bilebildiğimiz kadarıyla biz gerçekleştirmiş oluyoruz. *–çev.*

Duki, Börklüce Mustafa'nın basit bir köylü olduğunu ve destekçilerinin de büyük oranda sıradan halktan geldiğini belirtmektedir. Ayaklananları birleştiren toplumsal şiarların içeriğinin geniş bir ölçüde serimlenmesine sadece Duki'de rastlıyoruz. Bu tanıklık sayesinde Duki, özel bir önem kazanıyor.

İsyana yakın bir dönemde Küçük Asya'nın durumuna dair bir dizi ilgi çekici gerçeği, 20 yıla yakın bir süre boyunca Türk esirliğinde bulunmuş, Küçük Asya emirliklerine ve 1402 yılında Ankara'da Timur'a karşı verilen savaşlara katılmış olan Alman askeri Johann Schiltberger'in notlarında buluyoruz.[78]

Küçük Asya ile Avrupa şehir ve köylerindeki hayatı betimleyen bazı değerli veriler ise, II. Murad döneminde(1421-1451), 15. yüzyılın 30'lu yıllarında Küçük Asya'yı ve Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını gezen seyyah Bertrandan de la Broquiere'nin seyahat notlarında mevcuttur.[79]

Yukarıda sayılan kaynaklar, bir bütün olarak, Osmanlı devletinin 15. yüzyıl başlarındaki sosyoekonomik durumunun incelenmesi, bu dönemde cereyan eden köylü ayaklanmalarının gerçek nedenlerinin anlaşılması ve açıklanması bakımından oldukça önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu makalemizi, bu konu hakkındaki inceleme örnekleriyle ve en önemli kaynakların kısaca nitelendirmesiyle sınırlı tutarak, Sovyet tarihçilerini, aşağıda Rusça çevirileriyle sunulan, çeşitli vakayinamelerden alınmış bölümlerle buluşturmayı, amaca uygun sayıyoruz.

Börklüce ve Bedrettin İsyanı Üzerine Vakayinamelerden Bölümler

I. İbn Arabşah'ın eserinden bir parça

Bedrettin Mahmud, Simovna kadısının oğludur. Simovna ise Edirne'ye yakın bir şehirdir. Onun babası, burada kadı idi. Gençliğinde (Bedrettin –*A.T.*] ilimlerle uğraşmaya meyilliydi. Semerkant'a gönderildiğinde, oranın ilim insanlarıyla hemhal oldu. *Hidaye*[80] adlı kitabın ünlü yazarının bir öğrencisi olan Hacı Abdal Malik Semerkandî'nin yanında fıkıh öğrendi. Neticede, ilimler alanında, özellikle de fıkıhın ilkelerini kavramada mükemmel bir dereceye ulaştıktan sonra Rum'a döndü.[81]

819 (1416) yılında Şeyh Bedrettin'i İskendiyar bin ebu Yezid'in evinde gördüm ve onunla ilimler üzerine sohbet ettik. Onun bilgilerinin, özellikle de fıkıhın temelleri alanında, âdeta derya gibi sınırsız olduğunu gördüm. Ondan, *Hidaye*'nin 1090 soru içerdiğini duydum. Bilimin zirvelerine ulaşmış biri olarak ülkesine döndüğünde, bir sufi oldu, etrafına alimleri ve dervişleri topladı. Uzak yörelerden ahali ona selam etmeye gelirdi ve sohbetinden duydukları memnuniyeti ifade etmek için de türlü çeşitli hediyeler getirirlerdi. Onun etrafında toplananlar çoğunlukla basit halktan insanlardı. Ve o padişah olmak istedi. O dönemde Osmanlı hükümdarı olan Sultan Gıyaseddin Aldülfettah Mehmed bin ebu Yezid el-Kerişçi'ye[82] karşı ayaklanma tertipledi.

Sultan Mehmed onun (Bedrettin'in –*A. T.*) üzerine asker gönderdi. Neticede, onun yanında bulunanlarla birlikte, çok sayıda halktan insan da kırıldı. Bunun ardından Bedrettin, deniz yolu ile, yukarıda ismi geçen İsfendiyar'ın yanına gitti. Osmanlılarla İsfendiyar arasında kalıtsal düşmanlık bulunduğundan ve onlar, ihtilaf halinde olduklarından, İsfendiyar şeyhe yardım etti, bu yolla, Osmanlı hükümdarına zorluk çıkarmak istedi.

Bedrettin Edirne civarına geldiği vakit, onun gelişinin haberi halk arasında hızla yayıldı ve her yönden pek çok insan onun etrafında toplandı. Genel anlamda artık onun hayatını kurtarabilmesinin yegâne ve son çaresi, halkın kendisine katılmasıydı. Bunun sonucunda Sultan Mehmed şahsen onun karşısına çıkmak durumunda kaldı. Sultan Mehmed onu kuşatıp, yenip, esir aldıktan sonra, kaderiyle ilgili fetvayı yazmayı da yine ona bıraktı. O ise, asi olduğu için idamının caiz olduğuna dair fetva verdi. Bizzat kendi fetvasına dayanılarak (Bedrettin, *–A.T.*] 820 (1417) yılının sonbaharında çıplak biçimde asıldı.

M. Şerafettin, age., s. 42-53.

II. Şükrullah bin Şehabeddin'in eserinden bir parça

Aydın vilayetinde, deniz kıyısındaki Karaburun'da, İbahiyun mezhebi mensuplarından, kendisini sufi ilan eden biri zuhur etti. Tıpkı Nuşirvan'ın babasının zamanında Horasan'da benzer birinin meydana çıkması gibi... Bu sufinin etrafında çok sayıda insan da toplandı ve onlar birlikte, Hz. Muhammed'in kanunlarına aykırı pek çok iş yaptılar. Sultan, onların üzerine, Bayazid Paşa'yı yolladı. Sufiler onun karşısına çıktılar ve çatışma yaşandı. Sultan Mehmed tarafından yollanan ordu, zafer elde etti. Sufiler yok edildi. "La ilahe illallah" (Allah'tan başka ilah yoktur) düsturunu kabul eden, ancak "Muhammeden resulullah" (Muhammed Allah'ın elçisidir) düsturunu ise kabul etmeyen ve kendi şeyhlerini elçi sayan bu sufilerin 4000'den fazlasının öldürüldüğü söylenir. Onlar (askerler, *–A.T.*) bu bölgeyi sapkın yoldan gidenlerden ve kanunsuz işlerden temizlediler.

Atsız, XV. Asır Tarihçisi Şükrullah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul, 1939, s. 36

III. (F. Babinger'in yayınladığı) Anonim vakayinameden bir parça.

Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedrettin, Musa'nın Kazaskeri olduğu dönemde, onun emrinde Börklüce Mustafa adlı bir kethüda vardı. Şeyh, İznik'e sürüldüğü zaman, Börklüce Mustafa da Aydın'a gitti. Oradan Karaburun'a geçerek, bu vilayette güçlü bir etki tesis etti. Aydın ilini kendisine boyun eğmeye zorladı ve böylece işler de yürümez oldu! Hatta o, kendisine peygamber denilmesini dahi zorladı ve bu doğrultuda pek çok yalanı yaydı.

Simovna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin ise, bunları duyar duymaz ve Börklüce Mustafa'nın başarılarını öğrenir öğrenmez derhal İznik'ten kaçtı ve İsfendiyar'ın yanına gitti. Bir süre İsfendiyar'ın yanında kaldıktan sonra gemiye binerek, Eflak'a geçti. Oradan, Ağaç Denizi'ne[83] sızdı. Söylendiğine göre o ve Börklüce Mustafa birlikte hareket ediyorlardı.

Sultan Mehmed, Karaburun'a kendi oğlu [Şehzade] Murad ile birlikte Mehmed Bayazid Paşa'yı yolladı. Bu ileride büyük bir şan elde etmiş olan Börklüce Mustafa başkaldırdı. Etrafında, halktan iki, üç bin kişi toplandı. Bayazid Paşa ve Sultan Murad, Karaburun'da Börklüce ile karşı karşıya geldiler ve büyük bir çatışma yaşandı. Her iki taraftan da çok sayıda insan öldürüldü. Nihayetinde Börklüce'yi de kırdılar ve yok ettiler. Bu halkın (yani cezalandırma birliklerinin) pek çoğu toprakları zapt etti. Bu vilayet(teki topraklar) beylerin hizmetkârlarına tımar olarak dağıtıldı. Bayazid, Manisa'ya gitti Orada Torlak Hu Kemal'i de aramaya koyuldu. Bu kişi de sefahat âlemleri yapıp, davul ve çang[84] ile ortalıkta, peşine taktığı 2-3 bin kişiyle geziyor ve ülkeye zulmediyordu. Tarlak Hu Kemal, bazı müritleriyle birlikte yakalandı ve asıldı.

Diğer tarafta[85] ise, I. Mehmed, Serez'den Selanik'e doğru indi. Smovna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin, onun orada bulunduğu dönemde, Ağaç Denizi'nde ortaya çıktı ve birçok uğursuz sufiyi

Zagora vadisine gönderdi. Müritlerinin (onun adına söyledikleri –*A.T.*) sözleri şöyleydi: "Bundan gayrı beylik bana aittir ve taht da bana verilecektir. Bana Mehdi diyorlar. Bayraklarınızı açın! Uyanın!" O sufiler Zagora vadisi halkını böyle çağırıyorlardı. Ve onlar da bu davete katıldılar. Takipçileri de onlara itaat etti. Börklüce Mustafa isyan ettiğinde (Şeyh Bedrettin, –*A.T.*) Börklüce Mustafa'nın isyanını işitti. Ve dedi ki: "O da benim hizmetkârımdır ve o da isyan etti." O zaman, Börklüce Mustafa henüz yakalanmamıştı.

Şeyh Bedrettin Ağaç Denizi'nden çıktığı gibi, pek çok kindar sufi de onun çevresinde toplandı. O daha Musa'nın kazaskeri olduğu dönemde unvanlar dağıtmıştı. (Onlardan, –*A.T.*) pek çoğu onun yanına geldi ve ona itaat etti. Herkes onun yanına geldi. Sonra, onun işlerinde iyi bir şey olmadığını görünce, hepsi de dağıldı. Sadece bazıları kaldı. Bunu işiten Sultan Mehmed, pek çok kişiyi yolladı. Onlar (şeyhi –*A.T.*) Zagora'da bulup yakaladılar ve Serez'de bulunan Sultan Mehmed'in yanına getirdiler. Sultan Mehmed orada sordu: "Onu ne yapmak icap eder? Öldürmek günah olur mu?" O devrin padişahları öylesine Müslüman idiler ki, bunlar gibi fitnecileri dahi öldürmeye karar veremediler. Ne var ki, o devirde Molla Haydar adında, İran'dan gelen büyük bir alim var idi. Bir fetva vererek, onun kanının helal, malınınsa haram olduğunu söyledi. Onun sözüyle, (şeyh, –*A.T.*) Serez çarşısında, dükkânlardan birinin önünde asıldı. Mezarı da oradadır.

M. Şerafettin, age., sf. 54-55.

IV. Aşıkpaşazade Osmanlı Hanedanının Tarihi

78. Bâb. Bu bâb, Simavna kadısı oğlunun kazaskerliği zamanında kethüda olan Börklüce Mustafa'nın Karaburun'a gelişiyle yaşananlar üzerinedir.

Simavna kadısının oğlu İznik'e geldiği vakit, Mustafa, Aydın ilinde, Karaburun'da idi. O, bu vilayette oldukça büyük bir nüfuz elde etmişti. Ve bu vilayetin (halkının, –*A.T.*) epey bir kesimini yanına çekmişti. O, pek çok (yasaklı, –*A.T.*) iş yapmaya devam etti ve nihayet kendisini peygamber ilan etti. Simavna kadısı oğlu bunları işitti ve Börklüce'nin davası ilerlerken o kaçtı İsfendiyar beyin yanına geldi. Oradan gemiye binerek Eflak'a gitti ve o tarafa (yani Rumeli'ye, –*A.T.*) geçerek, Ağaç Denizi'ne sızdı. Ayrıca o, Börklüce Mustafa ile birlik halindeydi. Sultan Mehmed, Bayazid Paşa'yı, oğlu Murad'la birlikte yolladı. Onlara yetiştiler. Karaburun'da Börklüce ile karşılaştılar. Büyük bir savaş yapıldı. Her iki taraftan pek çok kişi öldü. Neticede Börklüce de parça parça edildi. Vilayet fethedildi ve göç etmesi gereken herkes oradan göç ettirildi. Bey kulları arasında tımarlar pay edildi. Bayazid Paşa bu kez de Manisa'ya geçti. Orada Torlak Hu Kemal'i buldu. Onu da bir müridiyle birlikte astılar. Sultan Mehmed, oradan Selanik'e geçmek üzere Serez'e geldiğinde Simavna kadısının oğlu, Ağaç Denizi'ne girdi. O her yöne, vilayetlere bazı uğursuz sofuları göndererek, kendi adına şunları söyletti: "Geliniz, artık iktidar bana aittir ve taht da benim olacaktır. Sancak ve subaşılık isteyen her kim ise bana gelsin. Velhasıl, bir şey isteyen herkes bana gelsin. Bundan gayrı ben başkaldırdım. Aydıneli'nde ise benim hizmetkârım olan Mustafa huruç etti." Bu sofular "hak için derviş" olduklarını söylerlerdi. Halbuki derviş değillerdi. "Şeyhimizin huruç edeceği günü bekleriz." diyorlardı.

79. Bâb. Bu bâb, Simavna kadısının oğlu ve durumun nasıl karmaşıklaştığı üzerinedir.

O (Şeyh, –*A.T.*) Ağaç Denizi'nde bulunduğu sırada, onun hizmetkârları ve akrabaları büyük bir şöhret elde etti. O sancak ve subaşılık dağıtmaya başlayınca, onun çevresine çok sayıda

Tavice (?)* toplandı. Onun etrafına ayrıca, daha Kazasker iken tımar dağıttığı pek çok tımar sahibi de toplandı. Ne var ki gelenler, bu işte hayırlı hiçbir şey bulunmadığını görünce, bu sefer onlar Simavna kadısı oğlunu tutup Serez'e, Sultan Mehmed'e getirdiler, O, Sultan Mehmed'in yanına getirildiğinde orada, İran'dan henüz yeni gelmiş olan Mevlana Haydar adında bir alim de bulunuyordu. Bir alim olarak, ona, bu durumda ne yapmak gerektiğini sordular. Mevlana Haydar şöyle dedi: Onun kanı (akıtmak, –*A.T.*) helaldir, ama malı haramdır. O zaman onu çarşıya götürüp, dükkânlardan birinin önüne astılar. Sonra onun öğrencilerinden bazılarına haber verildi. Onlar onu alarak mezarını yaptırdılar.

Aşıkpaşazade, yayınlayan F. Giese, s. 81-82.
M. Şerafettin, age., s. 55-57.

V. "Tarih-i Nesrî"den bir parça.

Sultan Mehmed, Musa Çelebi'nin işini bitirdiğinde, Musa Çelebi'nin kazaskeri olan, Simavna kadısı oğlu diye anılan kişiyi İznik'e sürgüne yolladığı ve orada ona geçimlik maaş bağlattığı anlatılır. Yine bu Simavna kadısı oğlunun, Börklüce Mustafa adlı bir kethüdası vardı. Bu kişi Karaburun'a geldi ve bu bölgede önemli bir nüfuz elde ederek Aydın vilayetinin büyük kısmını kendi yanına çekti. Bu vilayet üzerinde hak iddia eden bu kişi, halkı doğru yoldan saptırıp, zındıklık yoluna sevk etti ve (başkaca, –*A.T.*) bölgelerde de tanınırlık kazandı. Simavna kadısının oğlu, bunu işitince İsfendiyar'ın yanına geldi ve oradan gemiye binerek Eflak'a geçti. Orada Ağaç Denizi'ne girdi ve burada konumlandı. Ne var ki, Börklüce ile o birlik halinde hareket ediyorlardı. Sultan Mehmed, Börklüce'nin üzerine Bayazid Paşa'yı yolladı ve Paşa, Karaburun'a gelip de onunla karşılaşınca, onlar bü-

* Tavice veya Toyca, Osmanlı akıncı teşkilatında askerî bir sınıftır. Soru işareti yazara aittir. Yazar burada "Tavice" kelimesini Arapça alfabe ile yazmıştır. –*çev.*

yük bir cenge tutuştular. Her iki taraftan da büyük kayıplar oldu. Nihayet, çatışma esnasında Börklüce tutuldu ve yok edildi. O ülke, isyancılardan temizlendi. Bayazid Paşa, oradan Manisa'ya geçti ve burada Torlak Hu Kemal'i buldu. O da müritleriyle birlikte asıldı. Bu esnada Sultan Mehmed, Serez'e geldi. Onun amacı, buradan Selanik'e geçmekti. Simavna kadısı oğlu ise o esnada Ağaç Denizi'ne girmişti. O, kimi uğursuz sufileri çevre bölgelere yollayarak, onun adına şöyle söylemelerini istemişti: "Bundan böyle, bana geliniz. İktidar bana verilecek. Ve halifenin toprağı bana ait olacak. Her kime sancak ve subaşılık lazım ise bana gelsin. Ve her kim ki bir talebi ola, bana gelsin, zira bundan gayrı, ben başkaldırdım. Aydın'da da benim müridim olan Börklüce Mustafa başkaldırdı. O benim uğruma başkaldırdı."

O (Bedrettin, *–A.T.*) Ağaç Denizi'nde bulunduğu sırada etrafına çok sayıda taraftarını ve akrabasını topladı. Çok büyük bir işsizler ve serseriler kalabalığını topladı. Yine, Musa'nın kazaskeri olduğu dönemde tımar dağıttığı kişilerin tümü de onun etrafında toplandı. Ama onun yanına gelenler, bu işte bir hayır bulunmadığını gördüler. Ve onun yanına beylik olmak amacıyla gelenler, şimdi Simavna kadısı oğlunu tutup Serez'e, Sultan Mehmed'in yanına götürdüler. O zamanda orada, İran'dan henüz yeni gelmiş bir alim bulunmaktaydı. Onun adı Mevlana Haydar idi. O esnada Sultan Mehmed'in yanında bulunmakta idi. Sultan Mehmed ona sordu: "Bu işi uygun bir biçimde nihayete erdirmek için öneriniz nedir?" ve yüksek ilim derecesindeki Mevlana Haydar adlı bu alim şöyle yanıt verdi: "Kanuna göre, onun idamı helal ama malı haramdır." Ve bu fetvayı verdi. Bunun ardından, Simavna kadısı oğlunu çarşıya getirip, dükkânlardan birinin önünde astılar. O dönemde o taraflarda onun müritleri mevcuttu – ki halen dahi mevcuttur. Onlar üzerine o kadar çok tuhaf şeyler anlatılır ki, burada aktarmak mümkün değildir.

M. Şerafettin, age., s. 57-78.

VI. İdris-i Bitlisî, *Sekiz Cennet* [Heşt Behîşt]

26'ıncı destan, Simavna kadısı oğlu namıyla tanınan kadı Bedrettin Mahmud'un şeyhliği üzerinedir, onun halkı uyandırarak bölgeleri ele geçirmeye yönelik isyanı, onun halkı yanına çekmek için her yöne müritlerini yollaması ve özellikle de Aydın'a Mustafa'yı göndermesi, söz konusu kadının Rumeli'de belirmesi ve halk arasında zındıklık ve mürtetliğin meydana çıkması hakkındadır.

(Kur'an'dan, eğer şeytanın hâkimiyeti altına düşmek istemiyorsa, müminin şeriatın bütün kanunlarını işlemesi gerektiğine dair bir dizi alıntı yaptıktan sonra, İdris-i Bitlisî, sözünü aşağıdaki şiirle bağlıyor: *–A.T.*)

"O dünya efendileri, yüksek makamlarda gözü olanlar, satılıklar,

İlik karşısında onlar, Sâmirîlere* benzerler:

Görünüşte Musa'nın takipçileridir, içlerinde ise ateş vardır

Dışarıdan bakıldığında ay gibi parlarlar –ama akılları sönüktür.

Rütbelerin ve unvanların peşinden koşarlar– ve dini satarlar."

Anlatılanlara ve izah edilenlere göre, 810 yılının (1407-1408) Recep, Şaban, Ramazan aylarında dinsel ve politik bir ayaklanma meydana geldi ve zayıf maneviyatlı birçokları hak yolundan ayrıldı.

Hikâyesi. O devirde kadılar ve alimler arasında en çok saygı duyulanlardan biri yaşarmış ki o, şeriat bilgisi bakımından insanlar arasında biricikmiş. Ülkede büyük bir şöhrete sahip

---

* Sâmirîler: Asur Kralı'nın Yahudileri sürgüne gönderdikten sonra yerlerine yerleştirdiğine inanılan, ancak sonradan kendileri de Yahudileşen, Yahudilerce ise Yahudi sayılmayan bir halk. Sâmirîlerin Tevrad'ı, Yahudilerinkinden farklıdır. Dinî uygulamalarında da farklılıklar vardır. Örneğin Müslümanlardaki abdeste benzer bir abdest alma biçimleri ve namaza benzer hareketleri olan bir ibaret biçimleri vardır ve ibadethanelerinde oturmak için yer bulunmaz. İdris-i Bitlisî buradaki ifadesiyle, devlet yöneticilerinin İslam'dan; Sâmirîlerin Yahudilikten uzak olduğu denli uzak olduğunu ima ediyor. *–çev.*

olan bu kişi, Simavnalının oğlu Bedrettin Mahmud olarak anılırmış. O, Müslümanlar arasında zındıklık ve mistisizm yoluna sapmış olmasıyla tanınırdı ve sözleri ve fiilleriyle sergilediği tuhaf âdetleriyle bilinirdi. Rum'un alimleri arasında onun yazıları bilinir ve okunurdu, özellikle de hak dinin vasıflarını ve meziyetlerini anlattığı ve Hanefi fıkıhının temel ilkelerini derlediği *Cami'u'l Fusûleyn* (Fasıllar Meclisi) adlı kitabıyla tanınmıştı.

Şehzade Musa Çelebi, onun Tanrı kelamıyla ve yasalarla ilgili bilgisinden ötürü (Bedrettin'i, –*A.T.*) kazasker yaptı ve sultan, kardeşini yenene değin de o, bu görevde kaldı. Sultan [Mehmed] onun meziyetlerini ve bilgisini göz önünde bulundurarak, dinsel iliklerin yorumuyla, hak dinin yayılmasıyla uğraşsın, mükemmelliği arayarak doğru yola yönelsin diye onu İznik'e gönderdi ve yanlış yola düşmekten sakınması için onu uyardı. Ne var ki o yine zındıklığa ve heveslerine meyletti. Bütün zamanını, inandıkları uğruna faaliyete ve mücadeleye adadı, böylece halk arasında, verdiği ilhamlarla ve mucizevi davranışlarıyla tanınır oldu. Ne var ki o, dindar insanların çoğunu yolundan saptıramadı, öyle olunca da alimliğiyle böbürlenip palavracılığa ve kibre düştü, şeytana hizmet eden âdetler edindi. O, çevresinde pek çok müridin toplanmasına sebep oldu… O, (hak dinden, –*A.T.*) pek çok sapmalara sebep oldu.

O, müritlerinden biri olan Mustafa'ya, şeyh sıfatıyla hareket etme iznini verdi ve halkı kazanmak amacıyla onu Aydın'a gönderdi. (Mustafa, –*A.T.*) hile ve ikiyüzlülükle, bu illerdeki deneyimsiz halkın pek çoğunu yanına çekti. Pek çok cahili ve saf yürekliyi yalanlarla ve hileyle tuzağa düşürdü… Bu Mustafa, zındık ve mülhit müritlerine kuytu köşelerde ve gizli yerlerde yasaklı ve günah olan işlerle uğraşma iznini verdi. Kısa süre içinde, envai çeşit şeytani hinliklerle o, yanına yaklaşık on bin kişiyi topladı ve böylece, Bedrettin tarafından kendisine verilmiş olan, halk arasında zındıklığı ve mülhitliği yayma görevini yerine getirmiş oldu.

(Bedrettin, –*A.T.*) anladı ki, elbet bir gün, müridi ve vekili olan Mustafa'nın yaptıkları kuşkusuz onun durumuna da yansıyacaktı ve Mustafa onun takipçisi olduğu için onun zındıklığı (Bedrettin'e –*A.T.*]) karşı da kullanılacaktı. Bunun sonucunda o, aniden İznik'ten kaçarak, Kastamonu hükümdarı İsfendiyar'ın yanına gitti. Ve oradan da, Karadeniz'i gemiyle geçerek Eflak'a vardı. (Musa Çelebi sayesinde, –*A.T.*) onun Eflak voyvodası ile dostluğu vardı. Şüphesiz ki, bu dostluk da onun zındıklığı ile kafirlik arasında yakınlığın oluşmasında etkili oldu. Eflak voyvodası, özel amaçlarla ona büyük hürmet gösterdi ve onu resmî merasimle karşıladı.

O zamanda, Aydın'da isyanın başladığı ve Mustafa tarafından Bedrettin'in zındıklığının yayıldığı üzerine haberler, Sultan Mehmed'in kulağına kadar gelmişti. O derhal, Küçük Rum[86] ve Amasya'nın eski hükümdarı olan şehzade Murad'a emir vererek, Anadolu'dan asker toplayıp günahkâr Mustafa'nın üzerine, Aydın'a yürümesini istedi.

Şehzadenin gelişinden sonra da adı geçen Mustafa'nın dine yönelik saldırıları ve isyankâr faaliyetleri kesilmedi. Neredeyse on bin zındık-müritten oluşan askerleriyle o, zındıklık ve irtidat [dinden dönme] temelinde, şehzadeye karşı da isyanını sürdürdü. Çatışma başladı. Aydın ilindeki Karaburun'da onlar göğüs göğse korkunç bir cenge tutuştular. Çok kan döküldükten sonra, Hakkıtââla sayesinde, zındıkların ordusu yenildi. Mustafa'nın ve yine onunla aynı kafadaki, iki üç bin takipçisi olan Torlak Kemal'in müritleri arasından yaklaşık dört bin kadarı öldürüldü. O bölgedeki kılıç artıkları el aman dilediler, dolayısıyla, dinin sembolleri olan sözleri telaffuz etmelerinden sonra onlar, bırakıldılar.

Bu çatışmanın yaşandığı ve isyanın ortadan kaldırıldığı dönemde Sultan, Selanik'i fethetmek üzere sefere çıkmıştı. Ne var ki, bu kalenin ve şehrin ele geçirilmesinin hiç de kolay olmadığı ortaya çıkmıştı. Muzaffer ordu, sayısız savaş ganimeti

yağmaladığında, padişah geri dönme emri verdi. Onlar Serez'e döndüklerinde Sultan, habercilerden, Simavnalı oğlu kadı Bedrettin Mahmud'un Eflak'tan çıktığını, şeytanca aldatmalarla iktidarı ele geçirmeye çalıştığını, Silistre ili yakınlarındaki Deli Orman'da bulunduğunu, müritlerini ve temsilcilerini Rumeli'nin her tarafına yolladığını, onların ise zındıkça konuşmalarda ahaliyi isyana davet ettiklerini ve ayyaşlıkla, zayıf inançlı ve yolunu şaşırmış kişileri itaatsizliğe çektiklerini öğrenmişti. Ayrıca (Bedrettin'in, *–A.T.*) hayvanımsı alçak kişilerin hayvanca şehvet duygularını da caiz gördüğü ve buna izin verdiği anlatılıyordu. İsyan eden Mustafa ve Torlak Kemal'in onun taraftarları ve savaş yoldaşları olduğunu, onları "İslam'a dönüş" amacı doğrultusunda kendisinin gönderdiğini söylüyorlardı. Sultan, Bedrettin'in gizli işaretlerle müritleri ve taraftarlarıyla haberleşerek, ülkeyi hak edenler arasında paylaştırmayı vadettiğini de duydu. Bilimin ve panteizmin [tümtanrıcılığın] üstünlüğünü tesis ederek o, toplum ve düşünce kanunlarını yok ediyordu. İnancımızı yayarken –diyordu o– kimi yasak işleri yapmamız da caizdir. İnsanların süflî tutkularına oynayarak, bu tür sözlerle o, pek çoklarını etrafına topladı ve gizli, sapkın öğretisinin ruhuna uygun olarak, müritlerinin saz çalmasına ve şarap içmesine izin verdi. Bahsi geçen Mevlana Bedrettin, kısa süre içerisinde o bölgelerde olağanüstü bir şan ve şöhrete erişti.

Sultan, Selanik seferinden döndüğü vakit, bu olayları işitti. Aynı zamanda, Murat'ın Aydın'daki sapkın hareketi yok etmekte elde ettiği başarının haberleri de ona değin ulaştı.

Mevlana Bedrettin'in müridi Mustafa'nın bu bastırılan isyanı, padişahı hayretler içerisinde bıraktı ve o, Bedrettin'in yok edilmesi için en önemli emirlerini ve özellikle de Bayazid Paşa'yı kalabalık bir ordu ile birlikte yolladı. Adı geçen kişi (Bedrettin, *–A.T.*) çatışmakta azim gösterdi, zira o bağımsız ve cesur bir kişiydi. Padişah ordularına karşı o, kendi ordusunu

safa soktu. Yalancı işlerin yenilgiye uğraması zorunluluğundan ötürü, zındıklığın başı Bedrettin, cihatla yenilgiye uğratıldı. Ne var ki o, savaş meydanından kaçtı ve Deli Orman'a saklandı. Orada asiler ve zındıklar güruhu yeniden oluşturuldu. Onlar isyankâr faaliyetlere giriştiler ve her geçen gün (sayıca, –*A.T.*) arttılar. Bayazid Paşa, farklı ve akıllıca önlemler alarak, kendi adamlarını bu ormana yolladı. Mustafa'nın ve etrafındakilerin bastırılmasına ve yok edilmesine dair haberler ulaştığında, artık kadı Bedrettin'in yalanlarının kandili de o denli parlak yanmaz olmuştu. Bayazid Paşa'nın emriyle onun adamlarından bir kısmı Kadı Bedrettin'in destekçilerinin arasına sızdı ve onun müridi oldu. Bunlar çeşitli hilelerle onu ormanda yakalayıp bağladılar. Zincire bağlanmış halde, yaptığı tüm menfur işlerin utancı içerisinde o, sultana götürüldü ve onun karşısına çıkartıldı.

Adı geçen kadı, alimliği ve yetenekleriyle tanınmış olduğu için, onunla ilgili fetvanın hazırlanması, Müslüman cemaatinin onunla ilgili fikrine bağlıydı. Bundan dolayı padişah, onun davasının tahkikatı için din alimlerini davet etti. Henüz İran'dan yeni gelmiş olan Heratlı Mevlana Haydar adlı ünlü bir din alimini, padişah, Bedrettin'le tartışmayı yürütmek üzere tayin etti.

Mevlana Haydar, konuşmasına ilimden örnekler vererek ve bunları hadislerle güçlendirerek başlayıp, adı geçene karşı, şu kutsal hadisi öne sürdü: "Eğer sizin davanız için hemfikir olanlar toplanmışken, sizin birliğinize nifak sokan biri ortaya çıkarsa, onu öldürünüz." O zaman, orada toplanmış bulunan alimler arasında en bilge ve eğitimli olanlar, kadı Bedrettin'e sordular: "Bu nasıl olabildi, fıkıh ve ilim alanında bu denli bilgili olan sen, önüne o denli değerli eserler serilmiş olan sen, nasıl ayıpların ve şeytanın övgüsüne kadar düşebildin ve hak yolundan nasıl sapabildin? Dünyanın düzenini sağlayan, harama ve helale dair kurallar bu denli sağlam biçimde ortaya konulmuşken, nasıl oldu da sen, Müslümanlar arasında mezhepçiliğin ve zın-

dıklığın varlığına izin verebildin? Nasıl oldu da bu dinsel isyanlarda ve ayaklanmalarda sen, Müslümanların sultanına karşı itaatsizlik ateşini yakabildin? Şimdi, kendi yaptıkların hakkında hukuksal hükmü sen kendin ver ve yaptığın, eşi benzeri görülmedik serseriliklerle ilgili ne ceza verilmesi gerektiğini, var sen açıkla."

O zaman, sorgulanan kadı, suçlarını her yönüyle açıkladı ve itiraf etti. Sultana karşı isyan başlatmanın günah olduğunu ve bu günahın da ancak Hakkıtââla'nın adaletinin kılıcı ile temizlenebileceğini söyledi.

(Böylece, *–A.T.*) adı geçen kadı, yürütülen tartışmada tek bir noktada dahi karşı durmadı ve hazır bulunan ulemaya hiçbir güçlük çıkarmadı. Buna dayanarak sultan, bir ferman çıkararak, muzaffer dinin evini güçlendirmek için, o (Bedrettin, *–A.T.*) şeriatın haysiyetine zarar verdiği ve İslam taraftarlarının kanını akıttığı için, onun bedeninin toprağa karışması gerektiği, böylece sultanın şeriatına tabi olanlara düşmanlık güden ve dini çiğneyen farklı düşmanlara da bir uyarı gönderilmiş olacağını buyurdu. Ancak sultan, (Bedrettin'in, *–A.T.*) malını, mülkünü çocuklarına bıraktı.

Mezhebin gizli sapkın öğretisini bilen, (Bedrettin'in *–A.T.*) taraftarlarından hiçbirini sultan sağ koymadı. Aralarından bazıları yeminle nedamet getirerek hayatlarını kurtardılar, ki onlar da zındıklığın yayılmış olduğu bölgeden sürüldüler.

M. Şerafettin age., s. 58-60.
F. Babinger, Schejch Bedre d-din... s. 42-49.

VII. Koca Hüseyin Osmanlı Hanedanının Tarihi [Tevârih-i Âl-i Osman]

O devrin en bilgili alimlerinden biri, *Cami'u'l-fusüleyn ve Teshil* adlı kitapların yazarı, Simavnalı oğlu Mahmud Bedrettin, Musa Çelebi zamanında kazaksker iken, Sultan Mehmed tara-

fından 1000 akçe aylık bağlanarak İznik'e gönderilmişti. Bütün bilimlerde ve mistikte görgülü olması sayesinde o, çevresine pek çok alimi topladı. Kısa süre içinde o, çileciliği, ermişliği ve mucizevi hareketleriyle geniş bir şöhrete ulaştı.

Onun çok sayıdaki öğrenci ve müridi arasında, kazaskerliği zamanında onun kethüdası olan, şimdi ise yardımcısı konumundaki Börklüce Mustafa öne çıkıyordu. Börklüce, propagandacı olarak Aydın iline yollanmıştı. O burada, akılsız, cahil ve saf insanlardan pek çoğunu yanına çekti. Kısa sürede onun destekçileri on bin kişiye ulaştı.

Bedrettin, adı geçen bu zındığın ele geçirildiğini işittiğinde ve bu durumun kendisine zarar vereceğini hissettiğinde, Osmanlı ülkesinde kalmadı ve İsfendiyar'a kaçtı. Ama o Kastamonu'da da durmadı ve deniz yoluyla Eflak'a geçti. Eflak hükümdarı onu dostça karşıladı ve aralarında birlik oldular.

Sultan, mülhit Mustafa'nın faaliyetlerini işittiğinde, kendi oğlu Murad'a ferman yollayarak, Aydın'da zındıklığı ve infiali ortadan kaldırmasını emretti. Murad'ın ordularının gelmekte olduğunu duyunca, 10.000'den fazla mülhit, kendilerini savunmaya karar vererek Karaburun'da toplandılar ve sert bir savaşa giriştiler. Her iki taraftan da muazzam kayıplar oldu.

Ayrıca Torlak Kemal de yaklaşık 7.000 kişiyi zındıklık ve mülhitlikle baştan çıkarmıştı. Geriye kalanlar, Sünniliği benimseyerek, idamdan kurtuldular.

Murad, Anadolu'da isyanın yatıştırılmasıyla uğraşırken, Mehmed ise ordusu eşliğinde, Selanik'in fethi amacıyla Rumeli'de seferdeydi. Bu hedefe ulaşamasa da, şehrin çevresini yakıp yıktı ve büyük bir ganimetle Serez'e geldi. Burada, Bedrettin'in isyanına dair haberler onun kulağına kadar geldi. Bu kişi, Eflak'ta zındık güruhlarını toplayıp Silistre ve Deli Orman'a geçmişti. Müritlerini Rumeli'nin her yanına yollamıştı. Bunlar, türlü çeşitli mülhidane tahriklerle uyandırdıkları birkaç bin kişiyi şeyhin destekçisi yapmışlardı.

Bedrettin her yerde, Börklüce ve Torlak Kemal'in kendi takipçileri olduğunu ilan ediyordu. O, kaderinin, dünyayı ele geçirmek ve onu, müritleri ve taraftarları arasında üleştirmek olduğunu ilan ediyordu. O, çeşitli hayvani tutkulara ve eğilimlere kapıldı, şarap içilmesine ve farklı türden memnu işlere cevaz verdi. Bunun sonucunda Rumeli'de kısa sürede dinin tahribi ve devlet düzeninde bozulma meydana geldi.

Sultan bunu öğrendiğinde, Bayazid Paşa'ya isyanı yok etmesi emrini verdi. O büyük bir orduyla geldi. Çok sert bir çatışma yaşandı. Bedrettin'in ordusu dağıtıldı, ama o Deli Orman'a kaçtı. Orada yine menfur çeteleri toplayarak, isyan etmeyi sürdürdü. O zaman Bayazid Paşa, bir yandan açıktan Şeyh Bedrettin'e saldırmaya hazırlanırken, diğer yandan ise gizliden, bazı inançlı adamları, Bedrettin'i yakalamaya yardımcı olmaları için onun müridi olmaya yönlendirdi. Onlar bunu başardılar. Tarlak Hud bin Kemal de yakalandıktan sonra, sultan, ilmî münazara yapılması için ferman yayınladı. Tartışmayı yürütmekle, sadece, İran'dan gelmiş olan molla Haydar Hüdai görevlendirilmişti. Tartışmada Bedrettin mağlup oldu ve o zaman sultan, onu idama gönderdi. O, Serez çarşısında, başkalarına ibret olsun diye asıldı. Ancak şeyhin mal varlığı, tümüyle çocuklarına kaldı. Bu, 823 (1419/1920) yılında oldu.

Koca Hüseyin – Tevârih-i Âl-i Osman
Elyazması, Doğubilimi Enstitüsü, SSCB Bilimler Akademisi,
No. S.564, varaklar 148b – 150b.

Notlar

1. Türk anonim vakayinamesi (*Tevârih-i Âl-i Osman*) – Elyazması Got Kütüphanesi, No. T. 149, varak 14a.
2. F. Babinger, Die Chronik des Qaramani Mehmet paša. Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte (MOG), Bd. II, Hft. 3-4. Viyana, 1926, s. 245-246.*
3. Yukarıda anılan Türk anonim vakayinamesi, varak 27a.
4. Aynı yerde.
5. Koca Hüseyin, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Elyazması SSCB Bilimler Akademisi, Doğubilimi Enstitüsü (DE), No. S. 564, varak 144 (Bundan sonra: Koca Hüseyin olarak anılacaktır.)
6. Koca Hüseyin, v. 146b.
7. J. Von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. I, s. 437.
8. Age., s. 375.
9. Age., s. 376.
10. Age., s. 380-381.
11. J. W. Zinkeisen, *Greschichte des osmanischen Reiches in Europa*, c. I, Hamburg, 1840, s. 473-482.
12. J. W. Zinkeisen, age., s. 437.
13. Age., s. 474.
14. Age., s. 481-482.
15. A. Lamartine, *Historie de la Turquie*, c. II, Paris, 1854, s. 398-407.
16. N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, c. I, Gotha, 1908, s. 370, s. 374-375.
17. Age., s. 370.
18. Örneğin, bkz. bu eserler içinde en hacimlisi; *Osmanlı Tarihi*, Ahmet Rasim, c. I, İstanbul, 1328/1910, s. 135-136.
19. F. Babinger, Schejch Bedre ed-din, der Sohn des Richters von Simav, *Der İslam*, 1921, c. XI, s. 1-106.
20. Age., s.1.
21. Age., s.4-19.
22. Age., s.10.
23. Age., s.12.
24. Age., s.11.
25. Age., s.15.
26. Age., s.19-25.
27. Age., s. 25-55.
28. Age., s.55-64.

---

* Muhtemelen baskı hatası sonucu, özgün metinde sayfa sayıları "s.245-245" şeklinde verilmiştir. Düzelti bize aittir –*çev.*

29. Age., s.64-78.
30. Age., s.67.
31. Age., s.71-72.
32. Bu önermeyi sadece Küçük Asya'daki (Şahkulu, Nur Ali, Celal, Zünnunoğlu, Kalenderoğlu, Karayazıcı vd. liderliğindeki) isyanlar değil, İran ve Orta Asya'daki isyanlar da teyit etmektedir.
33. Köprülüzade Mehmed Fuad, *Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens*, MOG, c. I, Bölüm 3, s. 203-222.
34. Age., s.204.
35. Age., s.298.
36. *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, "Anadolu'da İslamiyet-Köprülüzade Mehmed Fuad", c. II, No. 4, s. 298.
37. Aynı yerde, s. 307-308. Küçük Asya'daki tüm hareketlerin aynı dinsel özü taşımalarından, o şu eserde de bahsediyor: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul 1919, s. 232-234, vd.
38. *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin* – Mehmed Şerafettin, İstanbul, 1925 (Bundan sonra: M. Şerafettin, adı geçen eser).
39. Ahmet Refik, "Osmanlı Devrinde Rafızîlik ve Bektaşîlik", *Darülfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, c. VII, No. 2, 1932, s. 21-59.
40. Age., s.21.
41. Age., s.22.
42. Cemal Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, İstanbul, 1940, s. 22.
43. Age., s.25.
44. Age., s. 86.
45. K. Marx ve F. Engels, *Soçinenie*, t. 3, izd. 2-e, str.36.
46. A. S. Stepanov, "Trud Duki kak istoçnik po istorii vasstaniya Berklyadje Mustafı", *Vizantiyskiy Vremennik*, t. V, 1952, str. 99-105.
47. Bkz. Vakayinamelerden yaptığımız kısa aktarımları, No. III, IV, VI.
48. Aynı yerde, no IV, V.
49. Aynı yerde, no. IV, V.
50. A. M. Valuyski, Feodal'nıy stroy Turtsii v XV-XVI vv., Moskva, 1939, s. 53-58 (Steklografik basım).
51. G. İ. İbrahimov, "Krest'yanskie vosstaniye v Turtsii v XV-XVI vv.", *Vizantiyskiy Vremennik*, c. VII, 1953, s. 122-140.
52. Th. Seif, "Der Abschnitt über der Osmanen in Šükrüllah's persischer Universalgeschichte", MOG, c. II, bölüm 1-2, 1925, s. 63-128.
53. Atsız, *XV. Asır Tarihçisi Şükrullah, Dokuz Bey Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul, 1939; ayrıca bkz.: F. Babinger, Die Geschictsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig, 1927, s. 19-20.
54. Düstûrnâme-i Enverî- İstanbul, 1928; bu metnin yayıncısı olan Mükrimin Halil, 1930 yılında bu esere yazdığı önsözü ayrı bir kitap olarak bastırmıştır:

Mükrimin Halil, Düstürname-i Enverî, Medhal, İstanbul, 1930; ayrıca bkz. F. Babinger, *Die Geschictsschreiber der Osmanen...*, s. 411-412.

55. *Die Vita (Menoqibnome) des Schejch Bedre ed-din Mahmud, gen İbn Sadi Samauna von Chalil b. İsmail b. Schejch Mahmud Bedre ed-din*, hrsg von F. Babinger, Leipzig, 1943. Bu kitapla ilgili olarak bkz.: "M. Şerefeddin, Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedrettin'e dair bir kitap". *Türkiyat Mecmuası*, 1935, c. III, s. 233-256; H. I. Kissling, *Das Menaqubname Schejch Bedr ed-dins, des Sahnes des Richters von Simavna, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd.* 99-103 (Neue Folge, Bd. 24-27), 1949-1952, s. 112-176.
56. Die Vita..., s. 58. Özgün metinde. [Arapça alfabeyle yazılı olan bu metnin transkripsiyonu için kıymetli hocalarım Emel Akal ve Gün Soysal'a teşekkür borçluyum, *–çev.*]
57. Age., s. 89-90.
58. Bu konuda bkz.: Paul Wittek, *Zum Quellenproblem der altesten Osmanischen Chroniken*, MOG, Bd. I, s. 77-150.
59. *Tevârih-i Âl-i Osman* – Oruç Âdil el-kazzaz kâtibü'l-Edrenevî, Hrsg. F. Babinger, *Quellenwerke des İslamischen Schrifttums*, Bd. I, Hannover, 1925.
60. F. Giese, *Die Altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Übersetzung*, Teil I, Breslov, 1922; G. Giese, Einleitung zu meiner Textausgabe der altosmanischen anonymen Chroniken Tewarih-i al-i osman, MOG, Bd. I, s. 49-75.
61. *Tevârih-i Âl-i Osman*, Aşıkpaşazade, İstanbul, 1332/1924; ayrıca bkz.: P. Wiltek, Neves zur Ašikpašazade, MOG, Bd. II, s. 147-194; F. Babinger, Die Greschictsschreiber der Osmanen..., s. 35-38.
62. Mehmed Neşri, Kitab-ı Cihan-nûma, Nesri tarihi, I. Cilt, Ankara 1949; Gihăn-nüma, Die altosmanische kronik des Mevlânâ Mehemmed Neschri, Bd. I-II. Leipzig, 1955; ayrıca bkz.: P. Wiltek, Zum Quellenproblem..., MOG, Bd. I, s. 77-150; Faik Reşit Unat, Neşri tarihi üzerine yapılan çalışmalara toplu bir bakış, Belleten, No. 25, 1943, s. 117-201 F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen..., s. 38-39.
63. Bkz. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen...*, s. 20.
64. M. Şerafettin, age., s. 58-65.
65. Bkz. F. Babinger, *Die Geschicthsschreiber der Osmanen...*, s. 45-49.
66. M. Şerafettin, age., s. 58-65.
67. *Künhü'l Ahbâr*, Mustafa Âli, c. I-V, İstanbul, 1277-1285/1860-1868; bkz. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber des Osmanen...*, s. 113-126.
68. *Tâcü't Tevârih*, Said Efendi Hoca, c. I-II, İstanbul, 1280/1863; Bkz. F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen..., s. 113-126.
69. *Nuhbetü't-tevarih ve'l-ahbar*, Mehmed bin Mehmet, Elyazması Doğubilimi Enstitüsü, SSCB Bilimler Akademisi, No. S. 531. Bkz: F. Babinger, age., s. 182-183.

70. *Tevârîh-i Âl-i Osman*, Koca Hüseyin, Elyazması DE, SSCB B.A. No. S.564.
71. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen...*, s. 186.
72. Koca Hüseyin, varak 2a.
73. Aynı yerde, v. 277b.
74. *Tercüme-i Sahaifü'l-Ahbar*, Müneccimbaşı, c.III, İstanbul, 1285/1868; bkz. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen...*, s. 234-235.
75. M. Şerafettin, age., s. 65-67.
76. F. Babinger, *Schejch Bedr ed-din...*, s. 52-55.
77. A. S. Stepanov, *Trud Duki kak istoçnik po istorii vasstaniya Berklyudje Mustafı, Vizantiyskiy, Vremennik, c. V, 1952*, s. 99-105.
78. İvan Şil'tberger, *Puteşestvie İvana Şil'tbergera po Europe, Azii i Afrike s 1394 po 1427 gadı*, Almancadan çeviren F. Braun, Novorossiya Üniversitesi Yayınları, c. I, Odessa, 1867.
79. *Le Voyoge d'Outremer de Bertrandan de la Broquiére, Publié et annoté par Ch. Schefer*, Paris, 1892.
80. Hidaye'nin ("Armağan") yazarı, Hanefi fıkıhının en tanınmış yorumcularından biri olan Ebü'l-Hasen Burhânüddin Alî'dir – M. Şerafettin'in notu.
81. Rum: Doğu ülkelerinde Küçük Asya (Bizans) bu isimle anılırdı.
82. Yazar, I. Mehmed'i bu şekilde isimlendiriyor.
83. Ağaç Denizi veya Deli Orman, Bulgaristan'ın kuzeydoğu bölesinde yer alan sık ormanlık bölgedir.
84. Çang: Bir tür müzik enstrümanı.
85. Yani Rumeli tarafında.
86. Küçük Rum: Türklerin o dönemde, Sivas merkezli olan Küçük Asya bölgesine verdikleri isim.

III

Türk Halifeliği Üzerine Çarpıtılmış Rivayet (Türkiye'de Panislamizmin Tarihinden) [1954]

Rus tarih biliminde, Türk sultanının bütün inançlı Müslümanların gerçek anlamda halifesi olup olmadığı ve sultanların halife unvanına dair rivayetin kaynağı pek çok kez ele alınmıştır. V. V. Bartold, pek çok kez dikkatini bu meseleye yöneltmiştir.[1] Genişçe bir olgusal malzemeye dayanarak, V. V. Bartold, dinsel ve bilimsel önyargılarının esiri olup "Müslüman dünyasının politik tarihinin anlaşılmasını güçleştirdiğini[2]" belirttiği kimi Avrupalı tarihçilerin bakış açılarını tamamen çürüttü. Ayrıca V. V. Bartold, Arap ve Müslüman yazarların tarihsel dair bilinçli çarpıtmalarını eleştirel olmayan tarzda izleyen Batılı araştırmacıların, Müslüman dünyasında yüce iktidar fikrinin gelişimine ve keza (Türkiye ve İran'daki) salt dünyevi iktidarların ne zaman ve nasıl kendilerini 'tanrının dünyadaki gölgesi' olarak tanımlamaya başladıklarına ve bilahare, başlangıçta ruhani iktidarın temsilcisine ait olan 'tanrının yeryüzündeki vekili' (halifesi) unvanını ne zaman ve nasıl kendilerine mal ettiklerine"[3] ışık tutmak için oldukça az şey yaptıklarını yazmıştır.

Halife ve Sultan adlı eserinde V. V. Bartold, her şeyden önce, şu durumun altını çizmiştir: "Muhammed'in ölümünün ardından, ... onun cemaatinde, tanrısal iradenin dolaysız sözcüsü sayılabilecek hiç kimse olamazdı; bu anlamda, Müslüman dünyasında teokratik ilke, daha 632 yılında, Muhammed'le birlikte gömülmüştü." Ayrıca A. E. Schmidt ile, Muhammed henüz hayattayken, "esin kaynağı olan peygamberin, politikadaki yerini ve dinsel cemaatin askerî komutanlığını başkasına devrettiği"[4] konusunda görüş birliği içinde olunduğunu belirten V. V. Bartold, Arap fetihlerinin genişlemesi ve fethedilen bölgelerin yönetilmesi görevlerinin karmaşıklaşması ölçüsünde, daha o dönemlerde, Muhammed'in başlangıçtaki akaidindeki kuralların, değişen tarihsel şartların getirdiği politik ihtiyaçlara uyum sağlanması gerekliliğinden ötürü önemli değişikliklere uğradığını tamamen doğru bir şekilde anlıyor. Dolayısıyla, şeriata yapılan sonraki eklemelerin pek çoğunun, başlangıçtaki naslara atfedilmesi sıklıkla tamamen olanaksız olmaktadır. Arap halifeliğinin dağılmasından sonraki dönemde halife kavramının anlamı konusunda da, pek çok araştırmacı bakımından durum tam da bu şekildedir.

V. V. Bartold, halife kelimesinin "tanrının yeryüzündeki vekili" manasına gelecek şekilde kullanılmasının ne zaman ve nasıl başladığının bilinmediğini ve bunun başlangıçtaki İslam'a tamamen yabancı olduğunu, o dönemde halifenin "Tanrı elçisinin vekili" anlamına geldiğini belirtmektedir.[5] Yine, V. V. Bartold'un ikna edici biçimde gösterdiği üzere, halifeliğin dağılmasının ardından halife unvanında birbiri ardı sıra gelen bir sıralama [teselsül] söz konusu olmamış, halifelikten ayrılan farklı bölgelerin hükümdarları, sadece politik ve askerî güçlerine dayanarak bu unvanı kullanabilmişlerdir. Araştırmasının sonuç bölümünde V. V. Bartold, dünyevi iktidar ile dinin, neticede fethedilen halklar üzerindeki hâkimiyetin ortaklaşa gerçekleştirilmesi amacıyla birleştirilmesi sürecindeki ilişkilerinin evrimini sergilemiştir.

"Böylece," der Bartold, "her bir Müslüman hükümdarın diğerleri arasındaki konumu, onun fiilî gücünün derecesi ve yönetiminin niteliği, özellikle de dinle kurduğu ilişki tarafından belirleniyordu. İlki de ikincisi kadar önemliydi: Mekke prensleri, kutsal şehrin sahipleriydi ve (torunu Hasan üzerinden) doğrudan peygamberin soyundan geldikleri kabul ediliyordu, ne var ki Müslüman dünyası bu zayıf hükümdarları ne 'halife' ne de 'İslam'ın sultanı' olarak kabul edebilirdi. Diğer yandan, en güçlü sultan içinse, iktidarlarının Mekke'de tanınmasını sağlamak veya en azından bu kentte dikilen yapılarda veya hac merasimlerinde, iktidarlarının takdis edilmesini sağlayabilecek bir sorumluluk üstlenmek olağanüstü derecede önemliydi."[6] İlhanlıların, Türkmen devletleri olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarlarının ve nihayet Osmanlı sultanlarının, Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirlerini ele geçirmek için verdikleri inatçı kavga, tam da söz konusu hükümdarların, kendi dünyevi iktidarlarını dinsel kurumlarla ideolojik açıdan temellendirme yönelişiyle açıklanabilir.

Yine, V. V. Bartold'un çok doğru biçimde vurguladığı üzere: "I. Selim'in İran ve Mısır'daki zaferlerine dayandırılan, Osmanlı sultanlarının halifeliği de Şahruh ve diğerlerinin halifeliği gibi bir olgudur ve Mısır Abbasilerinin halifeliği ile bağı yoktur."[7] Başka bir deyişle, I. Selim'in ve onun ardılı olan Türk sultanlarının halifeliği de aynı şekilde, sadece Osmanlı devletinin gücünün derecesiyle ve Osmanlı sultanlarının idaresinin niteliğiyle belirleniyordu. Özünde, Mütevekkil'in* halife unvanını I. Selim'e devrettiğine tanıklık eden hiçbir belge bulunmadığı gibi, Mütevekkil'in halifeliği de oldukça açık biçimde, Mısır sultanı tarafından kendi çıkarları doğrultusunda oluşturulmuş bir kurgudan ibaretti.[8] Böylece görüyoruz ki, Türk sultanlarının halifelik unvanının resmî mirasçısı olduğuna dair mit, bir yan-

* Son Abbasi halifesi III. Mütevekkil – Alellah. –*çev.*

dan kimi tarihçilerin I. Selim'in Mısır'ı fethini keyfî biçimde yorumlamasından, diğer yandan ise Türk sultanlarının, Müslüman ülkelerin hükümdarlarında mutat olduğu üzere halife unvanını keyfî olarak benimsemelerinin sonucundan başka bir şey değildir – ki bu sonuncu durumda halife unvanı, sultanların hâkimiyeti altındaki bölgelerde yaşayan Müslümanların, ruhani değil, salt dünyevi, politik iktidarlarının bir ifadesi olmaktaydı. Bu efsane, V. V. Bartold'un ifadesiyle, ilkin 18. yüzyılın sonunda Muradja D'ohsson* tarafından icat edildi[9], tarihsel yazına büyük ölçekte nüfuz etti, o zamandan beri, Türkiye üzerine araştırmalarda eleştirel olmayan bir biçimde yeniden üretildi ve netice itibariyle, Osmanlı sultanlarının hayalî halifeliği, şüphe götürmez bir gerçek sayılır oldu.

Osmanlı sultanlarının gerçek tarihi ile, tarih yazınında kök salan, halife unvanına dair görüş arasındaki, bas bas bağıran uyumsuzluğa dikkat çeten bir diğer Rus bilim insanı, V. D. Smirnov şöyle yazmıştı: Her şeyden önce, "bizzat bu halifelikte, halifenin hayal mahsulü kutsal özelliklerine dair yaratılan efsaneler, onlardan pek çoğunun sergilediği yüz kızartıcı davranışlar sebebiyle kısa sürede etkisini yitirmekteydi. Bu efsaneler, özellikle de Müslümanlığa yeni geçmiş bulunan, Orta Asya steplerinden gelen Müslümanlar arasında mühim bir etki yaratmıyordu. … Halen o orda** ile (Hülagü'nün orda'sı –*A. T.*] uzak olmayan bir akrabalık bağını koruyan, İslamlaşmış Türk-

* Ignatius Mouradgea D'ohsson (1740-1807) – Osmanlı Katolik Ermenisi, levanten, Fransız devletiyle çok sıkı ilişkiler sürdüren İsveç Büyükelçisi (1796-1798 yıllarında). D'ohsson'un bu ikili konumu, Fransa'nın Mısır'ı işgalinden (Temmuz 1798) sonra, Bab-ı Âli tarafından "istenmeyen kişi" ilan edilmesine ve böylece İsveç büyükelçiliği görevinin sona ermesine yol açtı. D'ohsson, halifelik üzerine rivayetine, 1792'de III. Selim'e sunduğu *Tableu Général de l'Empire Othoman adlı* eserinin I. cildinde, s. 269-270'te yer vermiştir [Kaynak: İslam Ansiklopedisi (https://islamansiklopedisi.org.tr) "D'ohsson, İgnatius Mouredgea" ve "Hilafet" maddeleri]. *–çev.*

** Eski Türklerde, göçebe aşiretlerince kurulan devlete "orda" denilirdi (Altın Orda en bilinenlerden biridir). *–çev.*

Osmanlılarda bu efsanenin kökleşmesi ve uzun yaşaması için gerekçeler mevcut değildi. Onlarda durup dururken, yağmacı orda'larını bir dinsel toplum, askerî şeflerini ise bu dinsel toplumun manevi babası ve dinsel otoritesi sayacak bir düşünce doğamazdı."[10]

Türk tarihsel yazılı kaynaklarında, Türk sultanının unvanları arasında geçen "tüm cihanın halifesi" unvanıyla ilgili olarak ise V. D. Smirnov, tümüyle temellendirilmiş biçimde şunu belirtmiştir: "Eğer Avrupalılarda, taşıyanların gerçek niteliklerine denk düşmeyen pek çok unvan var ise, o halde Türk sultanının da tüm cihanın halifesi unvanını benimsemesinde şaşırtıcı olan hiçbir şey yoktur; bu unvan sadece en Müslüman hükümdar anlamını taşır ve onlara haksız yere atfedilen dinsel liderliğe yönelik herhangi bir iddiayı içermez."[11]

Türk kaynaklarında kullanılan bu gibi terimlerin daha ileri bir tahlilini yaparak V. D. Smirnov, 16. ve 17. yüzyıl Türk yazarlarının farklı eserlerde sultan için "halife" unvanını kullanırken, bunu hiçbir zaman Müslüman dinsel cemaatinin başı anlamında mutlak manada kullanmadıklarını gösteren bir dizi koşula işaret etmiştir. Yaptığı bu analizin vargısı olarak V. D. Smirnov şöyle yazmıştır: "Neticeten, Koçi Bey ve diğerlerinin kullandığı; *Padişah-ı İslam* (İslam padişahı), *Asker-i İslam* (İslam ordusu), *Memalik-i İslam* (İslam toprakları), *A'da-i din* (İnancın düşmanları) gibi ifadeler sadece metafordur, bunlar hiç de Türklerin tüm varlıklarıyla, dünya nimetlerinden el çekmiş, İslamcılığın fâni vasıtaları sayılacakları anlamına gelmemektedir. İnancın bayrağı altında, her yerde, en bilindik maddi temel görünüyordu."[12] Bilindiği üzere başka Rus İslambilimcileri de şeriat kanunlarının maddi temelin üzerinde geliştirildiğine işaret etmişlerdi.[13]

Doğu tarihinin en büyük Rus araştırmacılarının geniş olgusal malzemeye dayanan bu oldukça önemli gözlemleri, onlardan sonra Türkiye üzerine çalışan uzmanların yeterince dikka-

tini çekmemiştir. Eğer tek bir çağdaşı dahi Selim'e veya başka herhangi bir Türk sultanına halifelik unvanının resmen miras alındığına tanıklık etmiyorsa, o halde, Türk sultanını halifeye çevirerek İslam'ın kutsal halesiyle sarmalama lüzumu aslında ne zaman, nasıl ve ne sebeple ortaya çıkmıştır? Gerçekten de kimi Batı ve Türk tarihçilerinin iddia ettikleri gibi, I. Selim, bu unvanla ilişkilendirilen ilk sultan mıydı? Ve eğer halife unvanı Türk sultanlarına ait sayılıyor idiyse, o halde bu unvanın altında her zaman, onların hakiki bir halife, yani bütün inananların dinsel mürşidi sıfatıyla tüm Müslümanlar üzerinde etki sahibi olması anlamı mı yatıyordu? Bu soruların yanıtlanması, Panislamist hareketin politik temellerinin anlaşılması bakımından özellikle önem taşımaktadır; zira Panislamizmin Türkiye'deki ideologları, Türk sultanının "tüm inananların halifesi" unvanının "yasal mirasçısı" olduğunu öne sürerek, sultanın önemini abartmaktadırlar.

Kendi başına da oldukça ikna edici olan, büyük Rus biliminsanlarının yukarıda aktardığımız, Türk sultanlarının halifeliğinin hayalî olduğu ve salt siyasi hedefler izlediği yönündeki vargıları, aynı zamanda, Türk tarihsel kaynaklarından da teyit edilebilir. Her şeyden önce, V. V. Bartold'un da belirttiği gibi, halife unvanının Mütevekkil'den merasimle Sultan I. Selim'e geçişine dair rivayete Türk kaynaklarında rastlanmamaktadır. Üstelik, 16. yüzyılın en tam vakayinamelerinde örneğin Sadeddin'in (Ö. 1599) *Tacü't Tevarih*'inde dahi, I. Selim'in Mısır halifesi Mütevekkil'i beraberinde İstanbul'a getirdiğine dair bir ima dahi yoktur.[14] Bu arada, yine Sadeddin, 15. yüzyılın ve 16. yüzyıl başlarının olaylarından, yani I. Selim'in fetihlerinden önceki dönemden bahsederken, İstanbul'u "halifenin evi" (dar el halife)[15] olarak anmaktadır. Hatta, I. Selim'in tahta çıktığı dönemde çeşitli grupların entrikalarından bahsederken, Sadeddin şöyle bir ifadeyi dahi kullanmıştır: "Ve Sultan Selim hazretlerinin takdir-i hilafetine müteallik olan tedbirleri" yani "Sultan

Selim'in halifeliğe yerleştirilmesiyle ilgili olarak alınacak tedbirler"[16] Anılan bu durumda, "halifelik" teriminin sadece "sultanlık" teriminin eşanlamlısı olarak kullanıldığını görüyoruz, ki bu da o dönemde, devrin yazarlarında sultanı aynı zamanda Müslüman cemaatinin dinsel lideri olarak görme eğiliminin bulunmadığının çürütülemez bir kanıtını oluşturmaktadır.

16. yüzyılın bir diğer kaynağında, Feridun [Ahmet] Bey'in* "*Osmanlı Sultanlarının Mektupları*"nda[17] halife unvanının devrin Türk yazarlarının kullandığı dilde ve dönemin belgelerinde, V. D. Smirnov'un belirttiği gibi, aslında bir metafor olduğunu ve mutlak anlamıyla kullanılmadığını gösteren daha da ikna edici kanıtlar buluyoruz. Bilindiği üzere, Feridun Bey'in derlemesinde yer alan belgelerin büyük kısmı, özellikle de Osmanlı'nın erken dönemiyle ilgili olanları sahtedir, olasılıkla, yazarın kendisi tarafından yazılmıştır. Ne var ki mevcut halde, bu durum bizim için büyük bir önem taşımamaktadır. Türk sultanlarının sarayına gayet yakın bir konumda bulunan Feridun Bey, 1583 yılında ölmüştür, dolayısıyla onun tarafından oluşturulan "belgeler" dahi, hiç kuşkusuz, o dönemde hüküm süren Osmanlı devleti yüksek hükümdarını nasıl sunduğunu da ortaya koymaktaydı. Peki, Feridun Bey'de bu takdimler nasıldı?

Öncelikle görüyoruz ki, "belgelerin" 16. yüzyılda yaşamış olan müellifi, Türk sultanını her zaman halife olarak adlandırmayı hiç de zorunlu saymamıştı. "Derleme"nin başında Feridun Bey, sultana yazılan mektuplarda genellikle hitabın içinde yer alan sultan unvanlarından on beşini aktarıyor.[18]

Söz konusu unvanlar, Türk sultanlarının Arap, Fars, Bizans mektup stillerinden aldığı basmakalıp ifadelerden oluşmaktaydı. Bu türden on beş basmakalıp ifade içinde sadece dördünde sultan için "halife" unvanının kullanılmış olması, öncelikle, yazarın, Kanuni Süleyman ve II. Selim dönemlerinde "belgelerini"

---

* Feridun Ahmet Bey, Osmanlı nişancısı ve reisülküttabıdır (dışişleri bakanı). – *çev.*

oluştururken, sultanı yücelten unvanlardan hangisini kullanacağı konusunda tamamen kayıtsız davrandığına, zira bunlardan hiçbirinin zorunlu olmadığına tanıklık etmektedir. Feridun Bey açısından, sultan aynı zamanda, "halife" olduğu kadar "bütün yıldızların şahı," "tanrının gölgesi," "Doğu ve Batı ülkelerinin hakanı", "karaların ve denizlerin fatihi" ve hatta "kayzerlerin kayzeri" ve benzeriydi de. Dolayısıyla o, bütün bu ve benzeri unvanları dilediği gibi kullanıyor, birini çıkarıyor, yerine o duruma daha uygun görünen bir başkasını koyuyor.

Feridun Bey'in "Sultan mektupları derlemesinin" içeriğini tanımak, bizi bu 16. yüzyıl yazarının da Türk sultanları için halife unvanını, ancak I. Selim tarafından devralınan yasal ve resmî unvan anlamında kullanmadığına bir kez daha ikna ediyor. Feridun Bey, bu unvanı, şu ya da bu terkip ile ("halifelerin takımyıldızında bir güneş", "halifeliğin sığınağı", vb.) I. Selim'in birçok önceline gönderilmiş belgelerde de kullanılmaktadır: I. Mehmed'e (1413-1421)[19], II. Murad'a (1421-1451)[20], II. Mehmed'e (1451-1481)[21], II. Beyazid'e (1481-1512)[22]. Ve görünen o ki, yazar için I. Mehmed'i "halifelerin takımyıldızında bir güneş" olarak adlandırmak ile II. Murad'ı "Türklerin, Arapların ve Perslerin sultanlarının sultanı"[23] olarak yüceltmek arasında hiçbir fark bulunmuyor, zira onların da diğer Türk sultanlarının da o dönemde gerçekte öyle olmadıkları herkesçe malumdu. Ayrıca Feridun Bey (bu rivayeti doğru sayacak olursak) I. Selim'in resmî halife unvanını almasının neredeyse çağdaşıdır ve gerçekten durum böyle olsaydı, herhalde bu unvanın kullanımı konusunda son derece dikkatli davranması gerekirdi.

Ve yine, çok doğal olarak, şu soru ortaya çıkıyor: I. Selim'in resmî halifelik unvanını alması gibi, Osmanlı devleti açısından hiç şüphesiz fevkalade önem taşıyan bir olay, nasıl olup da çağdaşlarınca gözden kaçırılmış ve anlatılmamıştır? 16. yüzyılın vakanüvisleri, sultanlarla ilgili en ufak olayların bile üzerinde dururken, sultanların tüm Müslümanların halifesine dönüş-

mesiyle ilgili olarak neden tek bir kelime bile etmiyorlar? Bu ve benzeri sorulara verilecek doğal yanıt, ne I. Selim'in ne de diğer Osmanlı sultanlarının gerçekte bütün inanan Müslümanların halifesi olamadığı ve Türk halifeliğinin aslında hiç var olmadığıdır. Hiç kuşkusuz, Türk halifeliği ile ilgili rivayet, daha sonraki dönemin yazarlarınca, belli politik amaçlar doğrultusunda oluşturulmuştur.

O halde, geriye, şu sorunun yanıtlanması kalmaktadır: Öyleyse bu rivayet ne zaman ve kim tarafından ortaya atılmıştır? Ona Türk yazarlarının tarihsel eserlerinde ilk olarak ne zaman rastlanır?

17. yüzyıl yazarlarının başlıca Osmanlı tarihi denemeleri, örneğin Mehmed Nişancızade'nin (Ö. 1621)[24], Mehmed bin Mehmed'in (Ö. 1640)[25], Koca Hüseyin'in (Ö. 1644)[26], Solakzade'nin (Ö. 1657)[27] ve Karaçelebizade'nin (Ö. 1658)[28] eserleri ve keza Müneccimbaşı (Ö. 1702)[29] ve Süleyman Şamdanizade (Ö. 1772)[30] gibi 18. yüzyıl yazarlarının Osmanlı devletinin tarihi üzerine eserleri, Mısır halifesi ya da I. Selim'in halifeliği üzerine herhangi bir ima dahi içermez.

Ayrıca, sayılan eserlerin incelenmesi, bizi, 17.-18. yüzyıl yazarlarının da Türk sultanlarıyla ilgili olarak, halife unvanını mutlak anlamda kullanmadıkları konusunda ikna eder. Örneğin, Mehmed bin Mehmed, farklı sultanların tarihini anlatmaya başlarken, sıklıkla şu ifadeyi kullanır: "*Serîr-i saltanat ve erike-i hilafete cülus idüb*", yani "sultanlık tahtına ve hilafet tahtına oturup..." Bu ifadeyi o, II. Mehmed için de[31], II. Beyazıd için de[32], I. Selim için de[33] kullanıyor. Yani, halifeliğin Abbasilerden Türklere geçtiği rivayetine göre dahi, kelimenin gerçek anlamında halifelik tahtına oturması mümkün olmayan sultanlar için bu ifadeyi kullanıyor.

Böylece, burada da görüyoruz ki, "halifelik" kavramı sadece "sultanlığın" eşanlamlısı olarak kullanılmıştır.

17. yüzyılın bir diğer yazarı, Koca Hüseyin, I. Selim'in Mısır seferiyle ilgili olarak, oldukça ayrıntılı bir anlatım yapmasına rağmen[34], hatta sonuç kısmında "sultanın tüm şanlı amellerini"[35] bir daha sıralarken dahi, onun halifeye dönüşümüyle ilgili tek bir değini dahi yapmamıştır. Mısır seferi üzerine anlatımı bitirirken, Hüseyin, bu sefere katılanlardan, "*Tevârih-i Âl-i Osman*" yazarı Kemal Paşazade'nin (Ö. 1535), tanıklığına gönderme yaparak, Mısır'ın fethi üzerine gönderilmiş bir vesikada I. Selim'in kendisini sadece "Fatih memalikü'l-arab", yani "Arap ülkelerinin fatihi"[36] olarak adlandırdığını söyler.

Karaçelebizade, kendisini sadece, Abbasi halifesi Mütevekkil'in çocukları ve bütün yakınlarıyla birlikte, toplamda Mısır'ın 1800 asilzadesi arasında, İskenderiye üzerinden İstanbul'a gitmek zorunda bırakıldığını belirtmekle sınırlıyor[37]; yani I. Selim, kendisinden önce, fethedilmiş bölgelerden yerel soyluluğu ve yerel efendileri, âdet olduğu üzere İstanbul'a yollayan bütün selefleriyle aynı şeyi yapmıştır. Bu olayda, yazarın kendisi de hiçbir olağandışılık görmemiştir.

18. yüzyıl başlarının yazarı Şamdanizade, I. Selim'in saltanat devrine ve seferlerine dair anlatımı tamamlarken, şöyle yazar: "*Bir padişah idi ki, selatin-i âl-i Osmanın hutbesine Mevlayı mülukü'l-Arab ve l-Acem kıraate sebeb olduğundan başka, hadimü'l-haremeyn'ül-muhteremin lafzını dahi yad ettirmek beis olmuştur*", yani "bu padişah, Osmanlı sultanlarının hutbesinde, sadece 'Arap ve Acem ülkelerinin efendisi' kavramının yer almasının değil, 'İki kutsal şehrin hizmetkârı' ifadesinin belirtilmesinin de temelini atan bir padişahtır."[38]

Tüm bu aktarılanlar, 17. ve 18. yüzyılların en ciddi yazarlarının, halife unvanının I. Selim'e geçişine dair rivayetin oluşturulmasının bir parçası olmadıklarını kesin biçimde gösteriyor. Sadece aralarından bazıları, bu sultanın saltanat devrinin sonuçlarını genelleştirirken, onun başlıca yararlılıkları arasında Şah İsmail üzerindeki zaferine, İran'ın bazı bölgelerini ve Arap

devletlerini fethetmesine, kendisini kutsal şehirlerin hamisine ya da "hizmetkârına" dönüştürmesine işaret ediyorlar. Ne var ki bu son durum, anılan yazarlarca, I. Selim'in tüm Müslümanların halifesi olarak adlandırılmasının resmî bir gerekçesi sayılmıyor. Bununla birlikte, tarihsel anlatıların yazarlarının, kural olarak, kendi dönemlerinde sultanlarla ilgili tüm resmî politik eğilimleri noktası noktasına tasvir ettikleri de iyi bilinmektedir.

Sonuç olarak, en azından 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Türk sultanlarının izledikleri politikada, "Müslüman dünyaya" rehberlik etmek yönünde gerçek bir iddiada bulunmadıklarını, bundan ötürü de resmî halife unvanını elde etmeye büyük oranda kayıtsız kaldıklarını söyleyebiliriz.

Devam eden bölümde, bu kayıtsızlığın ancak 18. yüzyılın sonunda ortadan kalktığını göreceğiz; zira esaslı şekilde değişen tarihsel şartlar, Osmanlı hükümdarlarının önüne, bütün güç ve imkânların, Osmanlı İmparatorluğunun fethedilmiş halklar ve Müslüman Türkler üzerindeki hâkimiyetinin korunması kavgasına seferber edilmesi görevini koyuyordu.

Osmanlı devletinin tarihinde 18. yüzyılın sonu; imparatorluğun, ekonomik ve politik açıdan birbiriyle bağlantısız halkların ve aşiretlerin gevşek bir askerî-idari birliğine doğru kaçınılmazcasına ayrışmasına yol açan bütün nedenlerin en tam biçimde olgunlaştığı bir zaman olmasıyla nitelenir. Türk feodal asilzadelerinin, Türk olmayan fethedilmiş halklar üzerindeki, feodal toprak sahipliğine ve askerî güce dayanan yağmacı egemenliği, artık bu halklar için bağımsızlık eğilimlerinin önünde aşılmaz bir engel olmaktan çıkmıştı.

Halkların Türk egemenliğine karşı büyüyen direnişinin temeli, Türk olmayan bölgelerdeki ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Mısır, Suriye ve diğer bölgelerindeki sosyoekonomik gelişmeydi. Türk egemenliğinin zorlu koşulları altında, Türk olmayan halkların

içsel güçleri yavaş ama inatçı bir biçimde gelişerek, tüm genişliğiyle ve örgütlü bir biçimde kurtuluş mücadelesinin içine aktı.

Türk egemenliğine karşı kurtuluş mücadelelerinde halkların birçok durumda ayrılıkçı çıkarları için şu ya da bu bölgenin yerel feodal zümrelerinden de istifade ettiği doğruysa da bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili genel tabloyu değiştirmemektedir; bu genel tablo, özellikle 18. yüzyıl sonlarında çok açık biçimde politik dağılma eğilimini ortaya koyuyordu. Bu dönemde, sadece Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan vb.'nin Hıristiyan halklarının Türklere karşı aktif mücadelesinin başlangıcına değil, aynı zamanda Türklerle aynı inancı paylaşan Müslüman ahalinin bulunduğu bölgelerdeki bir dizi isyana da şahit olunmuştur.

50'li yıllarda Necde'de [Necid] ortaya çıkan, Vahabizm bayrağı altındaki hareket, 18. yüzyıl sonunda neredeyse tüm Arabistan'ı ele geçirmiş, Suriye'ye, Irak'a ve Mısır'a da yayılmıştı. Mısır'ın Memlük beylerinin ve Doğu Anadolu'nun Kürt beylerinin sayısız isyanları[39] ve Kırım'ın ayrılması yönündeki gerçek tehdit – Osmanlı İmparatorluğu'nun o devirdeki son derece gergin iç durumunu niteleyen bütün bu olgular, sultan iktidarını, devletinin dağılmasına izin vermemek için tüm askerî ve ekonomik güçlerini hummalı bir şekilde seferber etmeye zorluyordu.

Bunun yanı sıra, 18. yüzyılın sonu, Avrupa'nın en güçlü devletleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, gelişmekte olan kapitalizmin tesiri altında Yakın Doğu'ya yönelik politikalarını aktifleştirdiği bir dönemdi. Balkan Yarımadası, Karadeniz ve onun boğazları, Mısır ve Suriye, bu devletlerin arasındaki şiddetli kavganın konusu oldu ve "Doğu Sorunu" denilen mesele ortaya çıkarak, bu güçlerin uluslararası politikasının merkezî konularından biri haline geldi.

Böylece, bir yandan, Müslüman halkları çeşitli biçimlerde Türk hükümdarına karşı ayağa kalkmaya başlayan Arabistan,

Suriye, Mısır, Irak, Kürdistan ve Kırım'ı kendi hâkimiyeti altında tutma mücadelesini verme zorunluluğu, diğer yandan ise bu "Müslüman dünyayı" Avrupa devletlerinin karşısına sadece politik ilişkilerde değil, dinsel ilişkilerde de birleşmiş halde çıkarma yönelimi, kanımızca, Türk halifeliği üzerine rivayeti bu dönemde ortaya çıkarmış olabilir. Ve gerçekten de, Türk sultanının, Müslümanların halifesi olarak, Müslümanlar üzerinde hâkimiyete yönelik doğrudan hak iddiasının ifade edildiği ve bu hâkimiyetin başka bir devlet tarafından tanındığı ilk resmî belge, tam da bu döneme aittir. Bu, Türkiye ve Rusya arasında 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'dır. Bu antlaşmanın 3. Maddesine göre, Kırım Tatarlarının politik bağımsızlığı tanınmakla birlikte, onların dinsel ayinlerde "Müslüman inancını paylaşmaları sebebiyle, aynı zamanda Muhammedi yasalara göre yüksek halife de olan yüce Sultan'ın mütalaasına göre, onlara buyrulan kurallara ve yasalara uygun davranmaları, en ufak ayıplı davranıştan sakınmaları, onlara sağlanan politik ve sivil hürriyetler çerçevesinde, zorunlu olacaktır."[40] Kırım Tatarlarının Bâb-ı Âli ile dinsel bağlarının "halifelik üzerinden" korunmasından 1799 tarihli "İzahatli anlaşma"da da bahsedilir. Kırım'ın Rusya ile birleştirilmesini öngören 1783 tarihli anlaşma ile bu bağın ortadan kaldırıldığı bir gerçekse de, bu durum biçim açımızdan şu anda bir önem taşımıyor, zira burada önemli olan o dönemde sultanın halifeliğe yönelik hak iddiasında bulunduğunun belgesel olarak saptanmış olmasıdır.

Öyleyse, o zamanı önceleyen tarih eserlerine dayanarak yaptığımız tahlil temelinde, Türk halifeliğinin kökenine dair rivayetin kaynağının olgulara dayanan bu tarihsel efsanede değil, Türk sultanlarının 18. yüzyılın sonundaki politik durumunun doğurduğu gerekliliklerde yattığına dair bir çıkarım yapabiliriz: Sultanlar, halife unvanıyla, fethedilen halklar üzerindeki dünyevi iktidarlarını sağlamlaştırmak istemişlerdi.

Dolayısıyla V. V. Bartold, D'ohsson tarafından yazılan, I. Selim'in halife unvanını Mütevekkil'den devraldığına dair rivayetin aslında D'ohsson'a (onun İstanbul'da bulunduğu dönemde imzalanan) yukarıda andığımız Türk-Rus anlaşmasına telkin edildiğine dair tahmininde kesinlikle haklıdır. V. V. Bartold'un da belirttiği gibi, sultanın Kırım'da hiç değilse "dinî" etkisinin muhafaza edilmesi, Fransız hükümetinden de destek görüyordu (ve tabii ki, sadece Fransız hükümetinden değil) zira Fransa, Rusya'nın Karadeniz'deki çıkarlarına her surette zarar vermek istiyordu.[41] Türkiye ve Rusya arasındaki müzakerelere katılan Fransız büyükelçisi Saint-Prista, görünen o ki, Kırım'daki nüfuzunu "Müslümanların halifesi" sıfatıyla kısa süreliğine de olsa koruması konusunda yardımcı olmayı başarmış.[42]

Böylece, Türk halifeliği üzerine çarpıtılmış rivayetin kökeninin, salt politik özellikteki iç yüzü, şimdi bizim için tamamen gözle görülür hale geldi. Türkiye'nin iç ve dış politik durumunun daha sonraki çetrefilleşmesi, 19. yüzyılda sultanları, halife unvanında dayanak aramaya ve kendi egemenlikleri altındaki Müslümanların birliğinin temelini bu yolla sağlamlaştırma girişimlerine daha da fazla yöneltti.

Örneğin, Türk sultanları, İslam'ı Kuzey Kafkasya'nın dağlı halkları arasında nüfuzlarını sağlamlaştırmak için kullanmaya çalıştılar. Onlar, bu bölgede, ajanları vasıtasıyla gazavat ve müritçilik bayrağı altında Rusya'ya karşı savaşımı örgütlediler; amaçları Rusya'yı zayıflatmak, Kuzey Kafkasya'yı tamamen ele geçirmek ve Kırım'ı yeniden ilhak etmekti. 18. yüzyılın sonunda, Türkiye'nin Kuzey Kafkasya'daki temsilcisi olarak Şeyh Mansur sahneye çıktı. Onun Türk sultanıyla ilişkilerine dair oldukça fazla sayıda Rus belgesi mevcuttur[43] ve keza Türk kaynaklarında da buna dair tanıklıklar yer almaktadır.[44] Cevdet tarihinden, Mansur'un hareketinin bir bütün olarak Türk sultanının ajanlarıyla anlaşmalı olduğunu biliyoruz. Türk sultanı ise, Müslümanların "halifesi" sıfatıyla, Mansur'a Rusya'ya kar-

şı cihat ilan etme izni vermekle kalmadı, ondan Kırım'ı ele geçirmek için ciddi bir yardım da (yüz binlik bir ordu) bekledi.[45]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan bölgelerinin elde tutulması, III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-1839) devirlerinin başlıca meselesiydi. Tarihsel vakayinamelerin de tanıklık ettiği üzere, anılan sultanlar, öncelikle, aralarından bazıları (Karaosmanoğlu, Çapanoğlu vd.) çok geniş Küçük Asya bölgeleri üzerinde soya dayalı ve tamamen bağımsız hükümdarlara dönüşmüş olan Türk feodallerinin ayrılıkçılığını yenmek için vasıtalar bulmaya çalıştılar. Bu içsel parçalanmayı önlemek amacıyla, II. Mahmud, başkaca daha kararlı eylemlerinin yanı sıra, 1808 yılında, başvezir ve şeyhülislam da içlerinde olmak üzere, önde gelen saray erkanını bir ant sözleşmesini imzalamaya zorladı; bu sözleşme, tümünün "birlik ruhuyla ve tam bir uyum içinde dinin ve devletin dirilişi için", sultan ve tebaası arasındaki itimat ve birliğin yeniden sağlanması için "mücadele yürütmesini" öngörüyordu.[46]

Bundan sonra ise, II. Mahmud, Yunan ulusal kurtuluş hareketini bastırmaya çalışırken, o dönemde Mısır, Suriye ve başkaca Müslüman bölgelerin Türkiye'nin egemenliğinden kopma eğiliminde olduğunu da görerek, Müslüman ahalinin imparatorluğa itaatini korumak amacıyla, temel sav olarak İslam'a başvurdu. 1821 yılında önde gelen bir devlet yöneticisinin tavsiyesi üzerine, onun tarafından Türkiye'nin bütün Müslüman bölgelerine, Balkanlar'da birleşen kafirlere karşı bütün Müslümanlar arasında "kardeşlik ve birliğin" yeniden tesis edilmesi gerekliliğinden söz eden bir ferman yollandı.[47]

Ne var ki, Türk sultanları, devletin Müslüman tebaasını birleştirmeye çalışırken, bununla birlikte, 19. yüzyıl ortalarındaki Tanzimat reformları denilen dönemde bir süreliğine halife unvanına dair hak iddialarını güçlü bir biçimde vurgulamamak zorunda kaldılar. Bu dönemde en önemli görev, Türkiye'nin

Hıristiyan tebaasını boyunduruk altında tutacak vasıtaları bulmaktı. Avrupa'daki eyaletlerde hüküm süren son derece gergin durumun etkisi altında kalarak ve keza, Avrupalı devletlerin Türkiye üzerindeki, etkisi ve kurdukları büyük baskının sonucu olarak, 1839'daki ve özellikle de 1856'daki* Tanzimat fermanlarında, gerçekten de, ilan edilen bütün hakların ve yükümlülüklerin, millî ya da dinsel aidiyetlerinden bağımsız olarak, tüm tebaa için eşit derecede geçerli olduğu belirtiliyordu. Müslümanlar için herhangi bir ayrıcalığa ya da Türk sultanlarının halife olma iddiasına dair bu belgelerde bir ima dahi yoktu.

Türk hükümetinin o dönemdeki resmî politikasının gerekliliklerı böyleydi, zira Türkiye'nin Avrupa'daki eyaletlerinin kaderi fevkalade yakıcı bir biçimde gündemdeydi.

Bu arada, 19. yüzyılın kimi tarihçi yazarları, Türkiye'nin Müslüman tebaasına gayriresmî yollardan nüfuz etmek ve Türk sultanının onlar üzerindeki hâkimiyetinin "meşruluğuna" dair inançlarını sağlamlaştırmak amacıyla, Türk halifeliği üzerine rivayeti daha sağlam biçimde temellendirme çabalarını sürdürdüler. Bu bakımdan, incelenmesi en ilgi çekici olan eser, "Hayrullah Efendi'nin (Ö. 1866) yüce Osmanlı devleti tarihi"dir.[48]

Her şeyden evvel, Hayrullah'ın, yukarıda bizim de değerlendirdiğimiz tüm kaynaklardan yararlanmasına rağmen, I. Selim'in halife unvanını devraldığını doğrulayabilecek hiçbir tarihsel veri bulamamış oluşu göze çarpıyor. Ne var ki, siyasi şartlar böyle bir iddianın ortaya konulmasını gerektirdiğinden, Hayrullah da, I. Selim'in halifeye dönüşümünü ispatlamak için basit akıl yürütme yoluna başvuruyor.

Hayrullah'ın tasvirinde Selim'i, kendisini tümüyle bilinçlice "bütün Müslüman cemaatinin padişahına"[49] dönüştürmeye ve kendi şahsında sultanın iktidarı ile Müslümanların halifesini birleştirmeye[50] çalışan bir Osmanlı hükümdarı olarak görüyoruz.

---

* Yazar, burada, Islahat Fermanı'nı kastetmektedir. *–çev.*

Üstelik, Hayrullah'ın sözlerinden anlaşılan o ki, I. Selim daha o zamandan Müslümanların halifeliğini ve kutsal şehirlerin hizmetkârlığını elde etmenin şanını büyüteceğini anlamış ve aslında bu yüzden, kendi önüne, bütün Müslüman camiasının yüzünü döndüğü bir merkez olarak Mısır'ı ele geçirmeyi koymuştur. Hatta, Hayrullah, I. Selim'e bütün [Müslüman ?] dünya üzerinde egemenlik kurma yönelimini dahi atfediyor. Güya bu amaçla I. Selim, ilkin imparatorluğun başkentini Mısır'a taşımayı tasarlamış ama sonrasında İstanbul'un imparatorluğun doğal başkenti olduğuna ikna olduğu ve İstanbul "dünya egemenliği" tesis etme görevlerine büyük oranda yanıt verdiği için bundan vazgeçmiş.[51]

Anlaşılacağı üzere, bu eserin yazarı, kaynaklara hiçbir atıf yapmamıştır; zira öncelikle fethedilmiş halkların en açık biçimde yağmalanmasıyla ilgilenen 16. yüzyıl Türk fetihçilerinde bu türden bilinçli dünya egemenliği planları söz konusu olamazdı ve tabii ki, kaynaklarda da bundan bahsedilemezdi.

Hayrullah'ın eseri, bizim açımızdan, özellikle, ilk kez Türk tarihsel yazınında Türk halifeliği hakkındaki rivayeti öne sürme girişiminde bulunmasının yanı sıra, bu olgudan yola çıkarak, Türk sultanlarının, "tüm dünya" üzerinde değilse bile, her durumda, imparatorluğun Müslüman tebaası üzerinde egemenlik hakkını temellendirmeye çalışması yönüyle ilgi çekicidir. Şüphesiz, Hayrullah'ın bu anlayışı, 19. yüzyıl ortalarında Türkiye'nin hâkim feodal-monarşik çevrelerinin politik eğiliminin bir yansımasıydı.

Her ne kadar, iç politik nedenlerle o dönemde, bütün Müslümanların Sultan-Halife etrafında, İslam ve Türk halifeliği etrafında birleşmesi sloganı bir süreliğine yeterli ölçüde kullanılamadıysa da bu slogan Kuzey Kafkasya'da Türk ve İngiliz çıkarlarının temsilcisi Şamil'in faaliyetleri için bir bayrak teşkil etti; Şamil, Rusya'ya karşı "kutsal savaş"ın örgütleyicisi olarak

sahneye çıktı ama gerçek amacı Kafkas halklarını Türkiye'ye bağlamaktı.

19. yüzyılın ikinci yarısında tarih alanında eser veren Türk yazarları arasında, Türk halifeliği meselesine yaklaşımda iki temel eğilim ayırt edilebilir. Bunlardan ilkinde, örneğin Ahmed Vefik Paşa[52], Ahmed Rıfat Yağlıkçızâde[53], Sami Aziz Şevki[54] vb. sıkıca kaynaklara bağlı kalırlar, dolayısıyla Türk sultanlarının halifeliği üzerine hiçbir şey yazmazlar. Diğerleri ise tam tersine, bunu tamamen kanıtlanmış bir olgu sayarlar ve dolayısıyla hiçbir kanıt göstermeksizin, şu ya da bu biçimde, halifeliğin sahiden de Mütevekkil'den I. Selim'e devredildiğini ve o zamandan beri de Türk sultanlarının, tüm Müslümanların dinsel mürşidi haline geldiklerini kesin olarak ileri sürerler. Bunlar; Ahmed Cevdet[55], Namık Kemal[56], Mehmed Tevfik[57], Ahmed Reşid[58], Mehmed Murad[59] vb.'dir.

İkinci eğilimdeki yazarlar arasında, gördüğümüz üzere, olguları ve kaynakları bildiğinden şüphe duyamayacağımız Ahmed Cevdet ve Namık Kemal gibi otoriteler de yer almaktadır. Namık Kemal, bilindiği gibi, Türkiye tarihi üzerine epeyce çalışmıştır; sadece tarihsel romanlar değil, bir Türkiye tarihi[60] ve yanı sıra, tarihsel konularda bir dizi etüd kaleme almıştır. *Evrak-ı Perişan* adlı eserinde Namık Kemal, I. Selim'in imgesini, sanatsal yöntemle, Osmanlı tarihinin kahramanlarından biri ve halifeliğin örtüsü altında bütün İslam camiasının birleştirici olarak yeniden kurar.[61] Böylece görüyoruz ki, Namık Kemal gibi, Türkiye'de 1876-1878 yıllarının anayasa hareketinin başını çeken grubun önde gelen bir temsilcisi dahi, Türk halifeliğinin bir mazaretçisi olarak sahneye çıkmıştır.

Türk sultanının, imparatorluğun tüm Türk olmayan halkları üzerindeki hâkimiyetinin savunucuları, "Osmanlıcılar" olarak sahneye çıkan, Osmanlı devletinin bölünemezliği fikrini propaganda eden ama aynı zamanda anayasal özgürlüklerin tesis edilmesini de savunan Genç Osmanlılar, bunlarla birlikte,

şeriatın da katı savunucuları olarak beliriyor ve programlarını, şeriatın "sarsılmaz" temelleriyle birleştirmeye çalışıyorlardı.[62] Genç Osmanlıların bu İslamcılık yanlısı programının açık bir sonucu olarak, Mithat Anayasası'nın* 3. Maddesinde Sultan II. Abdülhamid, bütün Müslümanların halifesi ve İslam dininin hamisi ilan edildi.[63]

Kendi döneminde K. Marx, Genç Osmanlılar hareketinin bu özelliğini fark ederek, onu, Kur'an'a dayanan püriten partinin ortaya çıkışı olarak nitelendirmişti.[64]

Bilindiği üzere, Sultan Abdülhamid'in saltanat devrinde, Türk olmayan halkların, aralarında Türkiye'nin Müslüman tebaası da olmak üzere, Türk boyunduruğundan kurtulmak amaçlı hareketi, yeni bir güçle gelişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap eyaletlerinde, Kürdistan'da vb. bağımsızlık mücadelesi yürütmek amacıyla çok çeşitli örgütlerin ortaya çıkışına ve pek çok sayıdaki isyana bir yanıt olarak, Abdülhamid ve yakın çevresi, Panislamizm ideolojisini yayma faaliyetlerine hız verdi. Panislamizm ideolojisinin dış biçimi, Müslüman âleminin güya Avrupa devletlerinin emperyalist politikasına örgütlü karşı duruşunun sağlanması için bütün Müslümanların birleşmesi gerekliliğinin öne sürülmesinden ibaretti. Oysa aslında, bu sloganların örtüsü altında, Panislamizm'in ideologları, Müslüman Doğu olarak adlandırılan halklar üzerindeki egemenliklerini yaymak ve sağlamlaştırmak isteyen gerici feodal hanlara ve özellikle de Türk sultanına hizmet ediyorlardı. Türk Panislamistlerin başlıca kaygısı, dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması, bağımsızlıkları için mücadele veren Müslüman halkların ve ülkelerin Osmanlı hâkimiyeti altında tutulmasıydı. V. İ. Lenin, Panislamizmin halklara düşman gerçek karakterini ortaya sermişti: O, Doğu'da yürütülecek çalışmalardaki görevlerden birini; "Avrupalı ve

---

* Yazar burada, esasen Mithat Paşa'nın eseri olan 1876 Anayasası'nı kastetmektedir. *–çev.*

Amerikan emperyalizmine karşı yürütülen kurtuluş hareketini Hanların, toprak ağalarının, mollaların vb. konumunu güçlendirmek amacına bağlamaya çalışan Panislamizme ve benzeri eğilimlere karşı mücadelenin gerekliliği"[65] olarak vurgulamıştı.

Panislamist propaganda, 19. yüzyılın sonundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai olarak dağıldığı 1. Emperyalist Dünya Savaşı sonrasına değin uzanan dönemin bütün resmî ve sivil politik gruplarının faaliyetlerinin en önemli yönünü oluşturdu. Türk halifeliği hakkındaki rivayet, Türk gericiliğinin, sultan-"halife"nin fethedilmiş halklar üzerindeki hâkimiyetinin sarsılmazlığını korumak yönündeki çabalarının verdiği yeni bir güçle canlandırıldı ve panislamist propagandanın temelini oluşturdu.

Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*'ni yayınlarken, Türk sultanlarının "meşru" halifeliği üzerine rivayeti vurgulamayı çok önemli saymış ve bu konuda, Mütevekkil'in (muhtemelen Ayasofya Camii'nde) merasimle I. Selim'e halife unvanını devrettiğini tasvir eden tam bir hikâye yazmıştır. Anlaşılan, ilk kez karşımıza çıkan Ayasofya detayı hiçbir şeyle belgelendirilmemiştir ve yazarın yaratıcı hayal gücünün ürünüdür.[66]

Jöntürk hareketi ve esasen Türk ticaret burjuvazisince gerçekleştirilen 1908 burjuva devrimi sürecinde, anayasal "herkes için özgürlükler"in getirildiği ve iktidarı parlamento tarafından sınırlanan sultanın, Müslümanlar arasında bir ölçüde anlam yitimine uğrayabileceği koşullarda, Jöntürk ideologları, halifenin rolü ve önemi üzerinde duran bir dizi özel çalışmayı yayınladılar. Bu türden eserler içinde en tipik olanları; Mustafa Zihni'nin *İslamiyet'te Hilafet*[67] ve Ömer Lütfi'nin *Nazar-ı İslam'da Makam-ı Hilafet*[68] kitaplarıydı. Bunlarla, ısrarlı biçimde, Türk sultanının-"halifesinin" dünyanın tüm Müslümanları üzerindeki iktidarının "meşruluğu" ve "sarsılmazlığı" fikrini öne sürmeye çalışıyorlardı. Ayrıca, örneğin Numan Kamil[69], M. Şemseddin[70], Celal Nuri[71], Haşim Nahid[72] ve birçok başkaları gibi, farklı eserlerin yazarları da, Panislamist propagandaları-

nın temeli olarak, Türk halifeliği üzerine rivayeti araya sokuşturuyorlardı.

Aktardığımız tüm bilgiler, Türk halifeliği hakkındaki rivayetin, belli politik amaçlar uğruna tarihin bilinçli olarak çarpıtılmasına dayandığını ortaya koymaktadır. Türk sultanının, Türk Panislamistler tarafından tüm Müslümanların halifesi olarak ilan edilmesi, fethedilmiş Müslüman halklarda en ufak bir olumlu karşılık bulmadı. Onlar, Türk sultanını hiçbir zaman halife olarak tanımadılar ve Türk boyunduruğundan kurtuluş için mücadelelerini her daim sürdürdüler.

Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi
Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü
Mart 1954

Notlar

1. V. V. Bartold, *Teokratiçeskaya ideya i svetskaya vlast' v musulmanskom gosudarstve*, SPB., 1903; yine aynı yazara ait, *Halif i Sultan, Mir İslama*, t. 1, 1912, s. 203-216 ve s. 245-440.
2. V. V. Bartold, *Halif i Sultan,* s. 203.
3. Aynı yerde, s. 204-205.
4. Age., s. 205; Krş.: A. E. Schmidt, Oçerki istarii İslama kak religii, *Mir İslama*, c. I, s. 40.
5. V. V. Bartold, *Halif i Sultan*, s. 212.
6. age., s. 365.
7. age., s. 399.
8. age., s. 381, 399.
9. V. V. Bartold, *Halif i Sultan*, s. 396-397.
10. V. D. Smirnov, Kuçubey Gömürcinskiy i drugie Osmanskie pisateli XVII v. O priçinah upadka Turtsii, SPb., 1873, s. 199.
11. Aynı yerde, s. 201.
12. V. D. Smirnov, age., s. 381, 384 ve ek5.
13. Örneğin, bkz. A. E. Schmit, Oçerki istorii İslama kak religii, *Mir İslama*, c. I, s. 42 ve devamı.
14. *Tac'üt Tevarih*, Sadeddin, c. II, s. 381.
15. Aynı yerde, c. I, s. 568; c. II, s. 304, 377.
16. Aynı yerde, c. II, s. 198.

17. *Menşeâtü's Selâtîn*, Feridun Bey, İstanbul, 1274/1275 yılları, c. I-II.
18. *Menşeâtü's Selâtîn*, Feridun Bey, c. I, s.2-4.
19. Age., c. I, s.152.
20. Age., s.214,224.
21. Age., s.274-275.
22. Age., s. 315, 330, 345, 346.
23. Age., s.216.
24. *Tarih-i Mir'at-i el Kainat,* Mehmed Nişancızâde, Bulak, 1269, c. II, s. 116-129.
25. *Nuhbetü'l-tevârih ve'l-ahbar*, Mehmed bin Mehmed Edirneli, Elyazması, DE, No. S. 531.
26. *Tevârih-i Âl-i Osman*, Koca Hüseyin, Elyazması, DE, No. S. 564.
27. *Tarih-i Solakzade*, İstanbul, 1927.
28. *Ravzatü'l-ebrar,* Köpülüzade Abdülaziz, Kahire, 1248, s. 398 ve devamı.
29. Tercüme-i sahaif el-ahbar el müneccim başı, İstanbul, 1285, c. III.
30. *Mür'i't-Tevârih,* Şemdanizade Fındıklılı Süleyman, İstanbul 1338, c. I.
31. Mehmed bin Mehmed, anılan el yazması, varak 133a.
32. Aynı yerde, v. 145b.
33. Aynı yerde, v. 155a.
34. Koca Hüseyin, anılan elyazması, DE, v. 477b, 480b.
35. Aynı yerde, v. 502b.
36. Aynı yerde, v. 483a.
37. Karaçelebizade, age., s. 411.
38. Şamdanizade, age., s. 509.
39. Asya ve Afrika'daki [Osmanlı] topraklarında çıkan kesintisiz isyanlar ve sultan iktidarının bunlarla mücadelesi üzerine Ahmed Cevdet, tarihinde pek çok şey yazıyor. Bkz. c. II, s. 32-41, 52-53, 58-59, 72-74, 11-117, 146 ve devamı ile c. III'ün neredeyse tamamı.
40. T. Yuzefoviç, Dogovarı Rossii s Vostokom, SPb., 1869, s. 27 ve devamı; ayrıca bkz.: V. D. Smirnov, Krımskoe hanstvo pad verhovenstvom Ottomanskay partı v XVIII stoletii, Odessa, 1889, s. 148; V. V. Bartol'd, age., s. 394-395; Tarih-i Cevdet, c. II, s. 87, s. 324-328.
41. Bu hususta, Elizabeth dönemi Rus-Türk ilişkilerinin tarihi üzerine başlıklı makalemize bkz.; K. İstorii russko-turetskih otnoşeniy v elizavetskoe vremya, *Sovetskoe vostokovedenie*, t. VI, 1949, s. 312-326.
42. V. V. Bardol'd, age., s. 396-397.
43. Bkz. N. Smirnov, Şeyh Mansur i ego turetskie vdohnoviteli, *Voprosı istarii*, no: 10, 1950, s. 19-39.
44. *Tarih-i Cevdet*, c. III, s. 145-283.
45. Aynı yerde, s. 257-258.

46. *Tarih-i Cevdet*, c. IX, s. 278-283.
47. Age., c. XI, s. 143.
48. *Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, Hayrullah, İstanbul 1854, c. I-XVIII.
49. Age., c. X, s. 80.
50. Age., s.79.
51. Age., c. XI, s. 4-5. "*Bütün alemin merkez ve mercii olacağından hüsn-i idare ile dünyanın her tarafına hüküm olmak umur-u tabiiyedendir.*"
52. *Fezleke-i Tarih-i Osmani*, Ahmet Vefik Paşa, İstanbul, 1288/1871, s. 84.
53. *Nakdü't-tevârih,* Ahmet Rifat, İstanbul, 1296, s. 478-479,
54. *Mirat-ı Tarih-i Osmani*, Sami Aziz Şevki, İstanbul, 1293/1876, s. 149.
55. *Tarih-i Cevdet*, c. I, s. 39.
56. *Evrak-ı Perişan*, aktaran, A. Reşid'in tarihi, c. I, s. 235 [bkz. d. 58, –*çev.*]
57. *Tarih-i Osmani*, Mehmed Tevfik, İstanbul 1305, s. 125.
58. *Mükemmel Tarih-i Osmani*, Ahmed Reşid, İstanbul 1328, c. I, s. 229-230.
59. *Tarih-i Ebu'l el Faruk*, Mehmed Murat, İstanbul 1325, c. II, s. 308.
60. *Osmanlı Tarihi,* Namık Kemal, İstanbul, 1327, c. I-II.
61. Bkz.: A. Reşid'in adı geçen Osmanlı Tarihi, c. I, s. 235.
62. Şu makaleye bkz.: İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat* derlemesi içinde, İstanbul 1940, s. 802-805.
63. Age., s. 80.
64. K. Marx, F. Engels, *Soç.*, c. XXIV, s. 452.
65. V. İ. Lenin, *Soç.*, c. 31, s. 1227.
66. *Osmanlı Tarihi*, Ahmed Rasim, İstanbul 1328/1910, c. I, s. 290.
67. *İslamiyet'te Hilafet*, Mustafa Zihni, İstanbul 1331.
68. *Nazar-ı İslam'da Makam-ı Hilafet*, Ömer Lütfi, İstanbul, 1327.
69. *İslamiyet ve Devlet-i Aliye-i Osmaniye Hakkında Doğru Bir Söz*, Numan Kamil, İstanbul, 1316.
70. *Maziden Atiye*, M. Şemseddin, İstanbul 1339.
71. *İttihad-ı İslam*, Celal Nuri, İstanbul 1331.
72. [Bu dipnot, teknik sebeplere okunamamıştır, – *çev.*]

IV

Sovyet Elyazması Koleksiyonlarından Sultan I. Selim'in İki Kanunname Derlemesi [1974]

Tarih yazınında, temelleri Fatih Sultan II. Mehmed'in kanunlarında yer alan bütün hukuki düzenlemelerin, nihai ve birleşik şeklini Kanuni Süleyman'ın yasa koyucu faaliyetinde aldığı yönünde bir düşünce oluşmuştur. Kanuni'nin yasaları ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemde gerçekleşen askerî-idari ve sosyoekonomik düzeninin nihai yansımasını ortaya çıkarmaktaydı. Bu iki sultanın arasında kalan dönemde herhangi bir yasa koyucu faaliyetin var olup olmadığı sorusu ise, bu konuda yeterli belge-veri bulunamadığından ötürü, aydınlatılmamış olarak kalmıştı.

Sultan I. Selim'in kanunnamesi hakkında, günümüze değin bir delil bulunmamaktaydı. Bu sultanın yasama faaliyeti hakkında, genel olarak bilinenler de çok azdı. Bu arada, Leningrad'daki Türk elyazmaları koleksiyonunda iki elyazması, uzun süre uzmanlarca fark edilmeksizin kalmıştı.[1] Her iki elyazmasının da başlığı aynıydı: *Kanunname-i Sultan Selim Han taba sarahu.*

Üzerinde B 1882 sayısı bulunan ilk elyazması, üzerinde yazıldığına göre, 1563 yılında başka bir elyazmasından kopya edilmiştir – ki bu tarihin, kanunnamenin oluşturulduğu tarihe yakın olması gerekir. Elyazması oldukça itinalı ve muntazam bir

biçimde, siyah mürekkeple yazılmış düzenli harfler ve nesih* yazı ile kopya edilmiştir. Bölüm başlıkları da, metindeki harflerin aynıları ile, sayfa kenarlarına yazılmıştır. Sayfa kenarlarında ayrıca, metni düzelten ve yorumlayan pek çok kenar notu bulunmaktadır. Bu kenar notları rik'a** harfleriyle yazılmıştır, yani açık ki, bunlar elyazmasını kopya eden hattat tarafından değil, başka biri tarafından yazılmıştır. Elyazması, deri kaplı karton bir cildin içine yerleştirilmiştir. Muhtemelen elyazmasından daha ileri bir tarihte yapılmış olan bu cildin Avrupa'da imal edilmiş olması da mümkündür. Elyazmasında rutubetten kaynaklı lekeler mevcuttur. Anlaşılan, cilt içinde muhafazası esnasında, kenarlardan kırpılmalar meydana gelmiştir; bunların sonucunda kenar notlarının bir kısmı sadece kısmen muhafaza edilmiştir. Kâğıdı, filigranlı beyaz Avrupa kâğıdıdır. Elyazmasının boyutu 14,5 x 29,5 cm., metnin ebadı ise 10 x 16 cm.'dir. Kopya eden yazmanın ismi mevcut değildir.

Elyazması 1882, karışık bir halde olup, sayfa sayılarının sırası bozulmuştur. Burada tek bir cilt içinde farklı, birbiriyle ilişkisiz belgeler ve eserler yer almaktadır: Varaklar 1b-25b I. Selim'in kanunnamesini içermektedir; varaklar 31a - 82b, 16. yüzyıl başlarının şairi Güvahi'nin (Ö. 1529) *Kitab-ı pend-name-i Güvahi*[2] adlı manzum eserini içermektedir; varaklar 83b – 89b arasında Fatih Sultan II. Mehmet'in torunu (yani I. Selim'in kız kardeşi) Hani Hatun'un 1511 tarihli vakfiyesinin bir kopyası yer almaktadır.[3]

A250 sayısı altındaki ikinci elyazması tarihsizdir, kopya eden hattatın ismi burada da belirtilmemiştir. Nesih harfleri başlarda muntazam ve düzenliyken, elyazmasının sonlarına doğru oldukça özensiz ve serbest bir hal alıyor. Burada, kanunnamenin metni, bölüm başlıkları ve kenar notları aynı harflerle yazılmıştır. Elyazmasının başlığı, bölüm başlıkları ve

* Nesih: Arap harflerinin, basımda ve yazma kitaplarda en çok kullanılan türü. *–çev.*

** Rik'a: Arap harflerinin en çok kullanılan eski yazı biçimi. *–çev.*

kimi kelimelerin altı kırmızı mürekkeple çizilmiştir, buna mukabil, metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Beyaz, filigranlı kâğıt kullanılmıştır. Cildi yıpranmış, kahverengi deridendir. Elyazmasının boyutları 10,5 x 15 cm., metnin ebadı ise 7 x 12 cm.'dir. Kanunnamenin metni varaklar 16 - 31a arasında yer almaktadır. Varaklar 31b - 37b arasında, çeşitli suçlar için öngörülen cezalara dair farklı kanunnamelerden kısa notlar yer almaktadır, ki bunlar, bir dereceye kadar, I. Selim'in kanunnamesinde söylenenleri tekrar etmektedir. Varak 36b'de yer alan şu not dikkat çekicidir: "Bahsedilenler (vergiler) Münla Çelebi zamanında kadıaskere tahsis edildi ve bu, yeni yasa oldu. Böyle de tahsil edildi." Burada Edirne Kadısı Muhiyeddin Mehmet b. Alaeddin al-Camali'den, yani bilinen lakabı ile Mualla (veya Münla) Çelebi'den (Ö. 957/1550) bahsediliyor olması mümkündür; ki onunla ilgili bilgiye Hüseyin'in vakayinamesinde[4] de rastlıyoruz. Eğer burada bahsedilen kişi gerçekten de o ise elyazmasının bu bölümünün malzemesinin XVI. yüzyılın ortasından sonraki bir tarihe ait olduğuna dair doğrudan bir işarete sahibiz demektir.

Sultan I. Selim'in B 1882 ve A 250 no.'lu kanunname derlemelerini birbiriyle mukayese ettiğimizde, oldukça fazla sayıda farklılık içerdiklerini görüyoruz; ki bu da ancak, kopya edilen prototiplerin farklı oluşuyla açıklanabilir. Bir derleme ile diğeri arasında var olan atlamaları, kelimelerin başka kelimelerle değiştirilmesini ve aktarımda bütün olarak cümlelerin değişmesini, sadece metinleri çoğaltan hattatların özensizliği ile açıklayabilir miyiz?

Günümüz biliminde Sultan I. Selim'in yasa koyucu faaliyetinin tarihini, bu bağlamda elimizde bulunan kanunname derlemelerini incelememizde, onun içinde malzeme aramamızda bize yardımcı olabilecek veriler ve kaynaklar nelerdir?

Çağdaş Türk yazarlarının eserlerini incelerken, bizce ilgiye değer bir atıfa rastladık: Buna göre, Manisa şehrinin kadı def-

terlerinden birinde, I. Selim'in çeşitli suçlara verilecek cezalar ile ilgili bir emrinin (siyasetname) kopyası bulunmaktadır. Bu emir, onun tarafından, bununla ilgili bir fermanla birlikte oğluna, o dönemde Manisa'da genel vali sıfatıyla bulunan geleceğin sultanı Kanuni Sultan Süleyman'a yollanmıştı.[5]

Bunu anlatırken yazarlar, cezalarla ilgili bu metnin zarar gördüğünü, son sayfasının yırtılıp kaybolduğunu belirtiyorlar. Onlar, kaybolan bu satırların, daha sonra Süleyman'ın kanunnamesinde yeniden ortaya çıkmış olabileceğini tahmin ediyorlar ve buradan, Sultan I. Selim'in yasama faaliyetinin, oğlunun ve veliahtının koyduğu yasalara etkisi olmuş olabileceğine dair bir çıkarım yapıyorlar.

Yazarlar, I. Selim'in emirinden Manisa'da not edilmiş parçayı kitaplarında alıntılıyorlar, bu sayede bize de kıyaslama ve elimizde bulunan elyazmasıyla olan benzerliği görme imkânını sunuyorlar. Ne var ki bizdeki elyazmaları, alıntılanan bu parçadan biraz daha tamdır ve yukarıda geçen, kaybolduğu söylenen o kısmı da içermektedir.

Yakın dönemde Türkiye'de çıkan, Avrupa'daki elyazması koleksiyonlarından alınmış kanun belgelerini içeren yayınlardan birinde, tarım uzmanı H. Tuncer, bizdeki metinle hem yapısı hem de içeriği itibariyle epeyce benzer olan bir derlemeyi, Dresden Ulusal Kütüphanesi arşivlerinden edinerek No. 48 başlığı altında yayınlamıştır. Ne var ki, Dresden elyazmasının başlangıç kısmının zedelenmiş olması sebebiyle Tuncer, yayınlamış olduğu kanunnamenin ne derlenme veya kopya edilme tarihini tespit edebilmiştir ne de kime ait olduğunu. Maalesef, bu metnin H. Tuncer tarafından gerçekleştirilen yayını, çağdaş bilimsel gereklilikleri karşılamamaktadır. Belgenin içeriği oldukça serbest bir biçimde aktarılmıştır; sayısız okuma hatası ve hatta, görünen o ki, orijinal belgeden ayrılmalar ve keyfî atlamalar vb. söz konusudur.[6] Her halükârda, görünen o ki, her ne kadar H. Tuncer'in elinde de I. Selim'in kanunname derlemelerinden biri

bulunsa dahi, onun yayını, bizim metnimize bilimsel mukayese açısından pek az fayda sağlamıştır. Bununla birlikte, bu basımda, kendi araştırmalarımız açısından gayet önemli olan bir notu da Dresden derlemesinin sonunda buluyoruz. Bu notta şöyle denmektedir: "Manisa Mahkemesinde amel olunan Kanunnameyi Sultanîden ihraç olunmuştur."[7] Böylece I. Selim'in kanunnamesinin metninin kaynaklarının, Manisa'nın kadı belgelerinde bulunması gerektiğine dair bir veri daha elde ediyoruz.

Elimizdeki derlemenin kökeninin, Manisa şehrinde muhafaza edilmiş ya da hâlâ edilmekte olan bir örneğine (ya da belki de orijinaline?) dayanıyor olması, gayet mümkündür. Ne var ki, bu soru sadece Türkiye'de yapılacak araştırmalarla yanıtlanabilir ve bu araştırmalar için de I. Selim'in kanunnamesinin bizim basacağımız örneği oldukça faydalı olabilir.

A 250 derlemesinde, metnin sonunda yer alan bir hamiş, bu kanunnameyi derleyenin ismine dair de ipucu sunmaktadır. Bu sonnot, Nişancı Celalzade'nin adını taşımaktadır.

Bilindiği gibi, Koca Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi (Ö. 1567) Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyılda önde gelen tarihçi ve hukukçulardan biriydi. O, devlet hizmetine 1516 yılında, daha I. Selim döneminde divan sekreteri olarak başladı ve hatta, I. Selim'in gözdelerindendi.[8] Nişancı (yani, sorumlulukları arasında bütün sultan fermanlarının ve çeşitli devlet kararnamelerinin kaydını tutmak da bulunan, devlet kaleminin başı) konumunda, Kanuni Süleyman devrinde iki kez bulundu (1534'ten 1557'ye ve 1566'dan 1567'ye)[9]. Böylece görüyoruz ki, onun faaliyetlerinin zamanı, I. Selim'in kanunnamesini derleyen kişinin hakikaten de o olduğunu tahmin etmeye tam bir zemin sunuyor; ki Celalzade'nin ayrıca *Selim Kitabı*[10] adıyla, I. Selim'in yaşamı ve saltanat devri üzerine yazdığı özel bir tarih eseri de bulunmaktadır.

Bu kanunnamenin sonrasında, yine Süleyman devrinde, I. Selim devrinin malzemelerine dayanılarak derlenmiş olması

ve bu şekilde, Celalzade'ye sonraki hukuksal faaliyetlerinde ve Kanuni Süleyman'ın kanunnamesi üzerinde çalışırken, hareket noktası olarak hizmet etmiş olması da mümkündür. Ancak, bu sadece bir tahmindir; teyit edilebilmesi için, o dönemin belgesel malzemeleri temelinde derinlemesine araştırmaların yapılması gerekecektir.

Elimizdeki derlemenin üzerinde bulunan kenar notları, metinde bulunan bazı önermeleri düzelterek, hatta sıklıkla reddederek, oldukça faydalı bir rol oynamaktadır. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, tarafımızca yayınlanan B 1882 derlemesinde, bu kenar notları metindekinden farklı bir yazı ile yazılmıştı ve bunları yazan, anlaşılan o ki nüshayı çoğaltan hattat değil, bu derlemeden faydalanan başka bir kişiydi. Kenar notlarının yazarı, kendisini yasaların ve hukuki pratiklerin büyük bir bilgini olarak ortaya koyuyor. Onun yargıları oldukça kategoriktir. Bazı durumlarda, kendi dönemine tam olarak denk düşmeyen düzenlemeleri olumsuzlaması da söz konusu olabilmektedir. A 250 derlemesinde, kenar notları da yazman tarafından kopya edilmiştir, ki yazman bundan elyazmasının sonunda bahsetmektedir. Bu derlemede, kenar notlarının altında iki yerde (varaklar 3a ve 3b) yazarının ismi yer almaktadır: "Nişancı Ahmed Bey". Bu ismin, *Münşeatüs Selâtin* kitabının tanınmış yazarı Feridun Ahmet Bey'i ifade ettiğini düşünmek, cazip görünmektedir; o da nişancı konumunda iki kere (1573-1576 ve 1581-1583 yıllarında)[11] bulunmuştur ve hukuki meselelerin büyük bir alimidir.

Kayseri, Rum (Sivas), Diyarbekir, Urfa, Mardin, Erzincan vd. vilayetlerinin o dönemde yayınlanan, 1516-1518 tarihli kanunnameleri,[12] I. Selim döneminde kanunların oluşturulmasının, imparatorluğun Küçük Asya'daki topraklarında Osmanlı hukuksal normlarının aktif biçimde uygulamaya konulması ortamında gerçekleştiğine delalet etmektedir.

Çiftçi, hayvancı ve kentli nüfustan toplanacak vergilerin kapsamı ve düzeni üzerine ayrıntılı olarak açıklananlar ve keza

pazarlarda satılan farklı türde mallardan alınacak gümrük resimlerinin birer birer sayılması, I. Selim'in kanunnamesindeki genel prensipleri açıkça yansıtmaktadır. Dikkat çeken bir başka nokta da I. Selim dönemi Osmanlı vilayetlerine dair yasaların pek çoğunun, 1487 yılına ait Hüdavendigar (Bursa) livasının kanunnamesinin[13] metni ile tamamen benzer nitelikte olduğudur; bu yasaların kökeni açıkça, I. Selim'in babasının –II. Bayazıt'ın (1481-1512)– hükümranlık devrindeki yasa koyucu faaliyetine dayanmaktadır.

Eğer I. Selim'in kanunnamesi, II. Mehmed'in yasaları ile kıyaslanacak olursa, genel prensiplerin bazıları Fatih'in kanunlarında da bulunmakla birlikte, I. Selim döneminde temel hukuk ilkelerinde daha ileri bir gelişimin yaşandığı, hukuksal norm ve düzenlemelerin, sultanın kararlarına dayanarak, daha geniş bir alanda uygulandığı net bir biçimde görülmektedir. Feodal hukukla ilgili pek çok kural (köylülerin toprağa bağlanması, tımar sisteminin sağlamlaştırılması, "serbest", yani devlet hazinesinin müdahalesinden azade tımar kategorisinin oluşturulması, vergi normlarının ve feodal yükümlülüklerin mükemmelleştirilmesi, vb.) I. Selim'in kanunnamesinde daha muntazam ve daha net formüle edilmiştir. Böylece, şimdi daha kesin biçimde söyleyebiliriz ki Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal düzeninin temel yapı taşlarının hukuksal ifadesini bulması, her ne kadar sadece Kanuni Süleyman'ın devri ile ilişkilendirilse de bu süreç aslında büyük oranda I. Selim devrinde tamamlanmış ve toplumun sosyal yapısı, daha o zamandan, en önemli bütün hukuksal temellerine kavuşmuştu.

Kanuni Süleyman'ın yasaları, farklı somut özel yasal düzenlemeler yönüyle, I. Selim'in kanunnamesine kıyasla çok daha fazlasını içermekle birlikte, o dönemde var olan geleneksel yapıyı da şu üç temel bölümde muhafaza etmektedir: 1) Cezalarla ilgili bölüm, 2) Tımara dayalı toprak mülkiyeti, reaya ve ondan

alınacak vergiler, 3) Pazar gümrükleri.* Bu noktada, şunun altını çizmek oldukça önemlidir: Süleyman'ın kanunnamesinin metni, yayınladığımız bu derlemelerle kıyaslandığında, pek de muntazam ve açık sayılmaz; dahası, Pazar gümrükleri hakkındaki bölüm, ondan genel olarak oldukça kısadır. Bu bağlamda, hiç kuşkusuz, Pazar gümrükleri üzerine itina ile çalışılmış bölümün ve zanaatkârlar ile tüccarlar için konulmuş kuralların geniş listesinin, tarihçiler ve Osmanlı çalışmaları uzmanları için özellikle büyük önem arz ettiğini belirtmeliyiz.

I. Selim'in kanunnamesinde dikkat çekici olan bir diğer nokta ise Balkanlar'daki topraklara ilişkin veya bu bölgelerdeki nüfusa dair konularda en ufak bir atıfın dahi yapılmamış olmasıdır. Süleyman'ın kanunlarında bu bölgeyle ilgili, örneğin: Semendre ile, Modava Drina, İbar nehirleriyle ilgili, maden ocaklarıyla ilgili vb. özel maddeler mevcuttur.

Görünen o ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun o devrinde hukuksal normlar alanında neyin değiştirilip neyin eklendiğini belirlemek için I. Selim'in ve Kanuni Süleyman'ın yasaları arasındaki her özel farklılığı aydınlatmak üzere hâlâ büyük bir çalışma yapılması gerekmektedir. Ne var ki bunun için, öncelikle Süleyman'ın kanunnamesinin tam ve bilimsel açıdan delillendirilmiş biçimde ortaya konulması gerekmektedir.

I. Selim'in kanunnamesinin bilimsel dolaşıma girmesinin ardından, Kanuni Süleyman'ın yasa koyucu faaliyetine dair değerlendirmenin yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir; zira

---

* Anna Tveritinova, Berlin tebliğinden farklı olarak, Ankara tebliğinde, bu noktaya eklediği dipnotta, mukayese etmek amacıyla, şu kaynaklara bakılmasını önermiştir: Ö. L. Barkan, XV. Asrın sonunda bazı büyük şehirlerde eşya ve yiyecek fiyatlarının tespit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar, Tarih Vesikaları, c. I, İstanbul, 1942, no. 5, s. 326-340, c. II, no. 7, s. 15-40, no.9, s. 168-177; M. Sokoloski, Pek zakoni za pazarskite taksi i uşurat ad vremeto na Suleyman Veliçestveni, "Glasnik no Institutat za natsionalna istoriya", no.1, yıl 2, Sarajeva 1958, s. 297-313; B. A. Tsvetkova, Kım vipnosa za pazarnite i pristanişnite mita i taksi v nökoy bılgerski gravode prez XVI v., "Izvestiya na Istituta za istoriya", cilt 13, Sofya 1963, s. 183-250.

şimdi Kanuni'nin yasama faaliyeti bağımsız anlamını büyük oranda yitirmiştir, onun rolü artık, önceli olan I. Selim'in yasama faaliyeti ile hâlihazırda atılmış temelin biraz daha geliştirilmesi gibi görünmektedir.

Kanunnamenin metni, kuşkusuz dili açısından da ilgiye değerdir. Her ne kadar onda Arapça ve Farsça sözcükler oldukça geniş bir yer tutuyor olsa da metnin gramer yapısı ve stili halis Türkçedir. Yazımdaki pek çok eskiden kalmış ifade [*arhaizm*] o dönemin Türkçesinin sadece imlasını değil, fonetiğini de yansıtmaktadır. Türk dilinin fonetiğinin tarihini incelemek açısından, itinalı telaffuz işaretlerine sahip B 1882 derlemesinin incelenmesi özellikle önemlidir.

Hazırladığımız basımda, B 1882 elyazmasının tıpkıbasımıyla birlikte, ek olarak, eski terimler sözlüğünü de sunuyoruz; ki bu sözlüğün I. Selim'in kanunnamesiyle kıyaslamalı biçimde, kanun belgelerinin daha ileri bir incelemesinde faydalı olacağını umuyoruz. Rusça tercümede, terimler hakkında açıklamalar verilmiştir. A250 derlemesi ise çeviri esnasında kontrol kopyası olarak kullanılmıştır. İki metin arasındaki tüm farklılıklar, dipnotlarla belirtilmiştir.

Notlar

1. Her iki elyazması da, daha devrim öncesi dönemde, Asya Müzesi tarafından özel koleksiyonlardan satın alınmıştı.
2. Bu eserin elyazmasından, şu kataloglarda bahsedilmektedir: Elyazmaları Katalogu I. cild, Bakü 1963, no 954; F. E. Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Katalogu, c. II, İstanbul 1961 No. 2312, 2313.
3. Bu vakfiyenin ve Rusça tercümesinin yayını da hazırlık aşamasındadır [Bkz. Anna Tveritonava'nın Yayınlanmış Eserleri, 1974b –*çev.*]
4. *Hyuseyn, Udivitel'nıe sabitiya*, İzd. A. S. Tveritinovoy, Moskva 1961, v. 504b [Bkz. Anna Tveritinova'nın Yayınlanmış Eserleri, 1961 –*çev.*]
5. M. Cezar ve M. Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. II, İstanbul, 1958, s. 782.
6. Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları*, Ankara 1965, s. 40-65, s. 127-148.

7. Age., s. 148 [Tveritinova burada Türkçe özgün metni de aktarmıştır, *–çev.*]
8. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* c.2, Ankara 1964, s. 674-673.
9. Age., s. 672: İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1961, c. 2, s. 451-454.
10. Uzunçarşılı, c. 2, s. 675.
11. İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, c. 3, İstanbul 1959, s. 598-600.
12. Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 109-181.
13. Age., s. 1-6.

Kaynakça: Anna S. Tveritinova'nın Yayınlanmış Eserleri[1]

1934. Saderjanie trutskogo jurnala *Kadro* [*Kadro* dergisinin içeriği], *Bibliografiya Vostoka*, Vıpusk 5-6, Leningrad, İzdatelstvo An. SSSR.

1934a, 1937. *Katalog knig po istorii na turetskom yazıke nahatyaşihsya v bibliotekah Leningrada* [Leningrad kütüphanelerinde bulunan Türkçe tarih kitaplarının kataloğu], *Bibliografiya Vostoka*, Vıpusk 5-6 (1934), Vıpusk 10 (1936), Moskva-Leningrad, An. SSSR. [1936 yılı derlemesi, *Bibliografiya Vostaka*'nın 1937 yılında basılan 10. Sayısının 201-206 sayfalarında yer almaktadır.]

1946. Vosstanie Kara Yazıdji- Deli Hasana v Turtsii [Türkiye'de Kara Yazıcı -Deli Hasan İsyanı], Moskva-Leningrad, İzdatelstvo An. SSSR, 88 s. (Trudı instituta vostokevedeniya An. SSSR XXXVIII).

1949. K istorii russko-turetskih otnoşeniy v elizavetskoe vremya [Elizabeth dönemi Rus-Türk ilişkilerinin tarihi üzerine], Sovetskoe Vostokovedenie, t. VI, Moskva-Leningrad, İzdatelstvo An. SSSR, s. 312-326.

1952. Ob oşiboçnay kontsept sii srednevekovay istorii turtsii v rabote A. F. Millera [A. F. Miller'in eserlerindeki Ortaçağ Türkiyesi tarihine dair yanlış anlayış üzerine], *Uçenie Zapiski* LGU, no. 128.

1953. Vtoroy traktat Koçibeya [Koçi Bey'in ikinci risalesi], Uçenie Zapiski İnstituta Vostokovedeniya, tom VI, Moskva-Leningrad, İzdatelstvo An. SSSR, s. 212-268.

1953a. Fal'sifikatsiya srednevekovoy istorii turstsii v kemalistskoy istografii [Ortaçağ Türkiyesi tarihinin Kemalist tarihyazımında çarpıtılması] *Vizantiyskiy Vremennik*, no: 8, tom VII, s. 9-31. [Bkz. Bu derlemenin I. Bölümü]

1954. Fal'sifitsirovannaya versiya o trutskom halifate [Türk Halifeliği üzerine çarpıtılmış rivayet], *izvestiya otdeleniya obşçestvennıh nauk*, Akademiya Nauk Tadjikskoy SSR, Stalinabad, Vıpusk V, s. 167-180 [Bkz. Bu derlemenin III. Bölümü.]

1956. Neskolko slov k voprosu o pervapeçatanii arabskim şriftom v tipografii Akademii Nauk [Bilimler Akademisi matbaasında Arap harfleriyle yapılan ilk basımlar sorunu üzerine birkaç söz], Oçerki po istorii russkogo vosstokovedeniya, sbornik 2, Moskva, İzdatelstvo Akademiya Novk SSSR, s. 415-417.

1956a. K voprosu ob izuçenii pervogo antifeodalnogo krest'yanskogo vosstaniya v srednevekovoy turtsii [Ortaçağ Türkiyesi'ndeki ilk antifeodal köylü isyanının incelenmesi sorunu üzerine], *Vizantiyskiy Vremennik*, tom XI, s. 200-224 [Bkz. bu derlemenin II. Bölümü].

1956b Koca Hüseyin'in Bedayi ül'Vekayi'sinin duyurusu, *Vizatiyskiy Vremennik*, cilt XI, s. 100-104.2

1959. K voprosu o krest'yanstue i krest'yanskom zemle pol'zovanii v osbanskoy imperii XV-XVI vv. [Osmanlı İmparatorluğu'nda 15-16. yüzyıllarda köylülük ve köylülerin toprak üzerindeki tasarrufu sorunu üzerine] UZ., İVAN, XVII.

1959a. Akten des Vierundzwanzigsten Internationalen Orientalisten-Kongresses, München, [Section VIII. Türkologie: Tveritinova, A. S (Moskou) The Turkish Manuseript of Qoğa Hüseyin's Chronicle Bedai'ül Vekai (Volume I) from the Collection of the Institute of Oriental Studies (Leningrad Branch), USSR Academy of Sciences], Wiesbaden, s. 398-402.

1961. Beda-i-ul-vekai (Udivitel'nıe Sabitiya) [Şaşırtıcı Olaylar]. Annotirovannoe oglavlenie i ukazatel' Yu. A. Petrosyana, İzdanie teksta, vvedenie i obşçaya redaktsiya A. S. Tveritinovoy (2 Tom). [Özetlenmiş fihristi ve indeksi hazırlayan Yu. A. Petrosyon, metni yayına hazırlayan, redakte eden ve önsözü yazan, A. S. Tveritinova] İVL, Akademiya Nauk SSSR, İnstituta Narodov Azii.

1963. Agrarniy stroy osmanskoy imperii XV-XVII vv. Dokument i materialı, [Osmanlı İmparatorluğu'nun 15.-17. yüzyıllardaki tarımsal düzeni, Belgeler ve malzemeler], Moskva.

1966. O tolkovanii arabskogo slova berayya [Arapça 'berâyyâ' kelimesinin anlamı üzerine], *Tyurkologiçeskiy Sbornik*, 1966, Moskva, Nauka, GRVL, s. 255-261.

1969. Kniga zakonov sultana selima [Sultan Selim'in Kanunnamesi], izdanie teksta, perevod, terminologiçeskiy kommentariy i predislavie A. S. Tveritinovoy [Metninyayını, çeviri, terimsel yorumlama ve önsöz; A. S. Tveritinova], Instituta Vostokavedeiya AN SSSR, Moskva.

1973. Sovyetler Birliği'nde Bulunan Türkçe Yazmalar Arasındaki Sultan I. Selim'in Kanunnamesinin İki Nüshası, TTK VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970. II. Cilt ss.636-642 Ankara.

1974. Dva spiska kanun-name sultana Selima I iz sovetskih rukopisnıh kollektsiy [Sovyet Elyazması Koleksiyonlarından Sultan I. Selim'in İki Kanunname Derlemesi], Akademie der Wissenschaft der, DDR Zentral institut für alle Greschichte und Archäologie. Sprache, Geschicte und Kultur der Altaischen Völker. Prtokolband der XII. Togung der Permanent International Altaistic Conference 1969 in Berlin. Herausgegeben von Georg Hazai und Peter Zieme. Berlin: Akademic-Verlag, *Schriften zur Geschichte und Kuldur des Alten Orients*, 5, s. 631-636 [Bkz. bu derlemenin IV. Bölümü.]

1974a. Vakufnaya gramota Hani-Hatun, vnuçki sultana Mehmeda II [Sultan II. Mehmed'in torunu Hani Hatun'un vakfıyesi], S. B. Pevzner ile birlikte, *Pis'mennıe Pamyatniki Vostoka*, ejegodnik 1970, Moskva, Nauka, GRVL, s. 108-133.

1974b. Nekotorıe zameçaniya o znaçenii vakufnogo zemlevladeniya v istorii Osmanskoy imperii v suyazı s publikatsiey vakufnoy gramotı Hani-Hatun [Hani Hatun'un vakfiyesinin yayınlamasıyla bağlantılı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde vakıfsal toprak mülkiyetinin anlamı üzerine kimi düşünceler], *Pis'mennıe Pamyatniki Vostoka*, ejegodnik 1970, Moskva, Nauka, GRVL, s. 109-126.

1977. Novıe turetskie dokumentı XVI. v. İz rukopisnıh kollektsiy Leningrada, Budapeşta i Berlina [Leningrad, Budapeşte ve Berlin'deki elyazması koleksiyonlarından XVI. yüzyıla ait yeni Türk belgeleri], *Pis'mennıe Pamyatniki Vostoka*, ejegodnik 1970, Moskva, Nauka, GRVL, s. 28-78.

Notlar

1. Bu bibliografyayı, aşağıdaki kaynaklardan yararlanarak oluşturduk:

- *Pis'mennıe Pamyatniki Vostoka*, isstoriko-filologiçeskie issledavaniya, Ejegodnik 1970, Moskva, Nauka, GRVL, 1974, s. 465-466.
- D. D. Vasilyev, S. F. Oreşkova, İ. M. Smilyanskaya, Ob. Anne Stepanovne. Tveritinovoy, Osmanskiy mir i Osmanistika-Sbornik statey k stoletiyu so dnya rojdeniya A. S. Teveritinovoy (1910-1973), Institut Vostokovedeniya RAN, Moskva, 2010, ss. 15-26.
- Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu: Osmanlılar* (1300-1481) –

Osmanlı Feodalizminin Oluşum Süreci, Almancadan Çevirenler: Yılmaz Öner, Orhan Esen, Yordam Kitap, 2. Basım, Nisan 2019.

- Faik Reşit Unat, Hüseyin: "Bedâyi ül-Vekayi", *TTK Belleten*, XXXVII/106 (1963), ss. 309-319.
- M. Macit Kenanoğlu, "Osmanlı Kanunnameleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt 3, sayı 5, 2005, s. 141-186, özellikle s. 184.

Kaynakçada kısaltma olarak yer verilen "An. SSSR", SSCB Bilimler Akademisi anlamındadır. Transliterasyonda kullandığımız kesme (') işareti, Rusçadaki yumuşatma işaretini (b) ifade etmektedir.

2. Faik Reşit Unat'ın atıf yaptığı bu makalenin özgün Rusça ismine henüz ulaşamadık.

Sovyetler Birliği'nin en önemli Osmanlı tarihçisi, Doğubilimci ve Türkolog Anna S. Tveritinova, resmî tarihin tezleriyle hesaplaşarak, Osmanlı tarihine yeni bir ışık tutacak sorular soruyor: Osmanlı devleti, sınıf mücadelelerini tanımayan, imtiyazsız, ahenkli bir sosyal düzene mi sahipti? Osmanlı'nın sosyoekonomik yapısı nasıldı? Osmanlı'nın Bizans ve Balkan fetihleri, bu halkları "feodalizmden özgürleştirdi" mi? Şeyh Bedrettin ve Börklüce Mustafa isyanı, hangi tarihsel ve toplumsal şartların ürünüydü? Halifeliğin Abbasilerden Osmanlılara devredildiği bir gerçek midir, yoksa sonradan uydurulmuş bir rivayet midir? Osmanlı'nın gerilemesinin sebebi başa Türk olmayan yöneticilerin geçmesi midir?

Tveritinova, bunlar gibi pek çok soruya tarihsel materyalist yöntemle yanıt aradığı makalelerinde, Osmanlı tarihine dair Marksist ve bilimsel bir yaklaşım geliştirmeye çalışıyor.

Bu derlemede, ayrıca, Tveritinova'nın yaşamına ve eserlerine dair bir sunuş ile yayımlanmış eserlerine dair bir kaynakça da yer almaktadır.

Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap

ISBN 978-605-172-696-0